EOS

CZASOPISMO FILOLOGICZNE

ORGAN

TOWARZYSTWA FILOLOGICZNEGO

POD REDAKCYĄ

LUDWIKA ĆWIKLIŃSKIEGO

Rocznik II. — 1895.

WE LWOWIE.
NAKŁADEM TOWARZYSTWA FILOLOGICZNEGO
Z DRUKARNI E. WINIARZA.
Główny skład we Lwowie w księgarni Gubrynowicza i Schmidta,
w Lipsku w księgarni Karola W. Hiersemanna.

EOS

COMMENTARII SOCIETATIS PHILOLOGAE

EDITI A

LUDOVICO ĆWIKLIŃSKI

Volumen II. — 1895.

LEOPOLI
SUMPTIBUS SOCIETATIS PHILOLOGAE.
Prostat Leopoli apud bibliopolas Gubrynowicz et Schmidt,
Lipsiae apud bibliopolam Carolum W. Hiersemann.

Digitized by Google
Original from
UNIVERSITY OF CHICAGO

Digitized by Google

Original from
UNIVERSITY OF CHICAGO

Spis rzeczy.

Str.

I. Rozprawy (przekłady).

1. De sermone scriptorum latinorum aetatis quae dicitur argentea observationes, scr. Cas. Morawski 1
2. Utajona polemika Herodota z Protagorasem, nap. St. Schneider 13
3. Dwie Politeje ateńskie, nap. St. Schneider 20
4. Dwa hymny delfickie na cześć Apollina, nap. M. Kawczyński 28
5. De paeanis Aristonoi versu 9 sqq., scr. Stan. Witkowski . 48
6. O łacinie prawników rzymskich, nap. Ad. Miodoński . . 52
7. De duobus Ciceronis locis, scr. Ant. Danysz 63
8. Ad Nicolai Hussoviani epistulas notulae criticae duae, scr. Z. Dembitzer 65
9. Wyimek z przekładu »Żab« Arystofanesa, przez F. Konarskiego 68
10. O wydaniu chrestomatyi z utworów poetów polsko-łacińskich, nap. Mich. Jezienicki 74
11. Coniectanea, scr. Leo Sternbach 129
12. O Lukiana dyalogu Περὶ παρασίτου, nap. Tad. Mandybur . 132
13. De quibusdam priscorum poetarum scaenicorum locutionibus, quae qualis, talis, aa. pronominum, ut (qui), ita, aa. adverbiorum vices explent, scr. M. Ładyżyński 149
14. Jak trzeba czytać: νεώτερος czy νωϑρότερος w Ἀϑηναίων πολιτεία r. 26?, nap. Stan. Schneider 177
15. Kilka słów o przekładach pomników literatury greckiej i łacińskiej na język ukraińsko-ruski, nap. Eust. Makaruszka . 184

Digitized by Google

Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Str.

16. W sprawie nauki filologii klasycznej w gimnazyach naszych, nap. J. Jędrzejowski 260
II. Recenzye i zapiski literackie 80, 193
III. Przegląd rozpraw z zakresu filologii klasycznej, umieszczonych w programach galicyjskich szkół średnich 247
IV. Z zakresu szkolnej nauki języków klasycznych . . 109, 260
(Alfabetyczny spis omówionych książek i rozpraw poniżej).
V. Sprawozdania z czynności Towarzystwa 114, 277

Alfabetyczny spis omówionych książek i rozpraw.

Str.

Adamek, Unsignierte Vasen des Amasis (Witkowski) . . . 240
Anaxagoras zob. Danysz.
Aristophanes zob. Lettner.
Aristoteles zob. Blass, Heller, Paszkiewicz.
Baehrens, Catulli Veronensis liber. Rec. et interpret. est Aem. Baehrens. Nova editio a K. P. Schulze curata (Kruczkiewicz) . . 209
Blass, Aristotelis Πολιτεία Ἀθηναίων iterum edidit F. Blass (Hahn) . 201
Büdinger, Die Universalhistorie im Alterthum (Finkel) . . . 216
Catullus zob. Baehrens.
Cicero zob. Szafran.
Comparetti, Le leggi di Gortyna (Lewicki) 80
Danysz, Fragmenty dzieła Anaxagorasa p. t. Περὶ φύσεως (Jezienicki) 251
Demosthenes zob. Kusionowicz.
Dettweiler, Didaktik und Methodik des lateinischen Unterrichts (Schmidt) 267
Euripides zob. Szydłowski.
Fontes iuris Romani ed. VI. (Chlamtacz) 84
Franko, Sofoklesa Edyp król. Przekład na język ukraińsko-ruski (Makaruszka) 189
Frączkiewicz, Fasti Propertiani (Hahn) 249
Fredrich, Sarkophag-Studien I. (Witkowski) 238
Hecataeus zob. Sanojca.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Str.

Heller, Quibus auctoribus Aristoteles in republica Atheniensium et qua ratione usus sit (Hahn) 92
Herodot zob. Sanojca.
Hitzig, Das griechische Pfandrecht (Rolny) 244
Holzinger, Ein Idyll des Maximus Planudes (Jezienicki) . . 205
Homer zob. Jebb, Joseph, Schwartz.
Hoppe, Bilder zur Mythologie und Geschichte der Griechen u. Römer. Lief. I. (Witkowski) 272
Horatius zob. Sabat.
Hussovianus zob. Pelczar.
Iuvenalis zob. Schmidt.
Jebb, Homer. Eine Einführung in die Ilias und Odyssee (Hahn) . 87
Jezienicki, Osnowa i cel Platońskiego Sofisty (L. Ć.) . . . 253
Joseph, Die Paläste des homerischen Epos II. Aufl. (Hahn) . . 90
Keller, Zur lateinischen Sprachgeschichte. II. Teil (Fr. Krček) . 196
Kubliński, T. Livii ab Urbe condita liber I. Wydał z objaśnieniami J. Kubliński (Śmiałek) 274
Kusionowicz, Mowa Demostenesa przeciw Arystokratesowi. Przekład. Część II. (Hahn) 251
Lettner, Bau, Wesen und Bedeutung des so gen. Agons in den Aristophanischen Komödien (Hahn) 254
Livius zob. Kubliński.
Morawski, Dwaj cesarze rzymscy (Bostel) 220
Paszkiewicz, Arystotelesa Konstytucya Aten. Przekład (Schneider) 94
Pawlicki, Xenofont (Heck) 212
Pelczar, Nicolai Hussoviani carmina edidit, praef. instr., adnot. illustr. I. Pelczar (Jezienicki) 97
Perthes, Atlas antiquus. Taschen-Atlas der alten Welt (Witkowski) 237
Philostrati Maioris imagines... rec. seminariorum Vindobon. sodales (Jezienicki) 202
Planudes zob. Holzinger.
Propertius zob. Frączkiewicz.
Sabat, De synecdoche eiusque in Horati carminibus usu, vi atque ratione (Sanojca) 258
Sanojca, Studya Herodota w dziedzinie poezyi greckiej (L. Ć.). . 101
— Stosunek Herodota do Hekatajosa (Schneider) 256
Scheindler zob. Steiner.
Schmidt, De tempore satirae Iuvenalis septimae rite constituendo (Sanojca) 247

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Str.

Schulze zob. Baehrens.

Schwartz, Nachklänge prähistorischen Volksglaubens im Homer (Hahn) 91

Seeck, Geschichte des Untergangs der antiken Welt. I. (Gorzycki) . 223

Solmsen, Studien zur lateinischen Lautgeschichte (Krček) . . 102

Steiner i Scheindler, Ćwiczenia łacińskie dla klasy I. według książki J. Steinera i A. Scheindlera (Śmiałek) . . . 109

— Ćwiczenia łacińskie dla klasy II. według książki J. Steinera i A. Scheindlera (Śmiałek) 109

Stolz, Historische Grammatik der lateinischen Sprache I. 1: Einleitung und Lautlehre von Fr. Stolz (Blatt) 193

Szafran, Wywody etymologiczne w dziele Cycerona »De natura deorum« (Hahn) 248

Szydłowski, Układ symetryczny części dyalogicznych w Elektrze Eurypidesowej (Hahn) 249

Wachsmuth, Einleitung in das Studium d. alten Geschichte (Finkel) 216

Wierzbicki, Rzecz o ustawie ateńskiej, przypisywana Xenofontowi. Przekład (Schneider) 257

Xenofont zob. Pawlicki, Wierzbicki.

Zagórski, O niedostatkach obecnej metody nauczania języków klasycznych w szkołach naszych i o środkach zaradczych (Jędrzejowski) 260

Digitized by Google

Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

De sermone scriptorum latinorum aetatis quae dicitur argentea observationes.

I.

Quae Sallustius, dum in historiis crudelitatem Sullae depingit, de Marii Gratidiani cruenta caede et tormentis tradidit, ea mirum in modum posterioris aevi scriptoribus placuisse, ex eo conicias, quod locutio a Sallustio ad rei saevitiam repraesentandam excogitata iterum iterumque repetitur, tamquam si semel emissa publici iuris facta esset. Eorum enim, quae apud Sallustium frgm. 44 legimus: fracta prius crura bracchiaque et oculi effossi, scilicet ut per singulos artus exspiraret . . . , prorsus similia invenies apud Senecam de ira III, 18: per singulos artus laceravit, Valerium Maximum IX, 2, 1: quam . . . singulas corporis partes confringeret, apud Florum, qui quidem diligentissime Sallustii vestigia pressit II, 9, 26: ut per singula membra morereturr. Verba igitur Sallustii, cuius imitatio in litteris Romanis tam late patuit, ita sese inculcaverunt auribus, ita haeserunt in animis, ut scriptores qui postea vixerunt, nequaquam religioni duxerint insolentius a Sallustio inventa occupare. Excusabat eos nimirum mos ab omnibus comprobatus, quem ut in poesi, ita inter solutae orationis cultores Romae viguisse innumera exempla sunt argumento. Unumquemque enim scriptorem paullo audentioris stili excipiebat grex heredipetarum, qui expilabat eius thesauros, omnique scrupulo exempto, si quid feliciter illi cesserat, in suum convertebat usum. Ut Croto illa Petroniana, respublica quoque litterarum in duas hominum classes erat divisa, eos qui captabantur et alteros qui captabant. Cuius moris ut unum et luculentum afferam exemplum, satis erit monuisse id quod Valerius Maximus de Fabio Cunctatore paullo argutius excogitaverit, magnopere arrisisse

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Floro, alienarum argutiarum assiduo captatori. Quae enim Valerius de Fabio VII, 3, 7 protulit: cuius non dimicare vincere fuit, surripuit Florus, apud quem legimus I, 22, 27: qui novam de Annibale victoriam commentus est non pugnare.

Imprimis argenteae latinitatis scriptores non desinunt aliquot locutiones omnibus locis infulcire, quas tum temporis in deliciis fuisse patet. Rem ipsam aut eo explicabimus, quod scriptor quidam illustris iis delectatus est, aut eo, quod scholae rhetorum quasdam dicendi formulas mire adamaverunt, unde earum usus latius manavit. — Ita quidem, cum miserias temporum aut hominis fortunae ictibus profligati describebant, increbruit locutio, qua dicebatur id, quod ad miseriam omni ex parte quodammodo consummandam deesset, quasi culmen malorum fato esse adiectum. Arellius Fuscus apud Senecam Controv. I, 7, 6 in moribus corrupti saeculi depingendis haec dicit: hoc prorsus fabulosum repleto sceleribus nostris s a e c u l o d e e r a t, u t narraretur aliquis solutus a piratis, adligatus a patre. Cf. eiusdem Sen. Controv. 1, 2, 2: Id unum deerat, ut e. q. s. Velleius Paterculus habet horum similia II, 26: Ne quid usquam malis publicis deesset et II, 47: ne quid ulli sanctum relinqueretur. Valerius Maximus, arto affinitatis vinculo cum Velleio coniunctus, scripsit IX, 2, 2: id enim malorum deerat, ut etc. . . . ; Florus, qui stilo lascivienti fere nimis indulget, non uno loco simili modo locutus est. Cf. 1, 34: ne quid turpitudini desit; II, 7 ne quid mali deesset; II, 9 hoc deerat unum populi romani malis, ut etc.; II, 13, 52: ne quid malis deesset. In declamationibus maioribus, quae perperam Quintiliani nomine exornantur eadem locutio iterum iterumque occurrit. Cf. I, 15: ne quid sceleri impio deesset; VI, 8 sola scilicet calamitatibus nostris adhuc defuit culpa, ut etc.; XII, 9 hoc enim unum supererat, ut . . . Similia sunt denique, quae Seneca in tragoedia Phoenissarum Jocasten conquerentem inducit v. 369: deerat aerumnis meis, ut et hostem amarem. — Quamvis vero Tacitus a scholasticis sermonis lenociniis nequaquam abhorruerit, videtur is tamen hunc loquendi modum, utpote vilem et calcatum sprevisse, quamquam frequentes de saeculo corrupto querellae facile eum pellicere potuissent, ut aequalium mori obsequeretur.

Etiam in laudationibus et vituperationibus hominum rerumque gestarum quaedam deprehendi possunt communia, quae diversi auctores quasi ex promptuario omnibus patenti excerpsisse videntur. Qui fortiter aliquid gesserunt eximiaque virtutis aut perversitatis praestiterunt exempla, a d i i s i n t e r r a m m i s s i esse dicebantur, quo homines egregii animi admiratione imbuerent aut scelerum horrore implerent. Velleius

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

II, 102, 2 Censorinum demerendis hominibus natum appellavit, 116, 2 virtutes Cossi celebrat, »adulescentis in omnium virtutum exempla geniti«, 129, 1 mentionem fecit Pomponii Flacci »nati ad omnia quae recte facienda sunt«. Apud Valerium Maximum VI, 9, 2 simili modo laudatur Scipio Africanus, »quem di immortales nasci voluerunt, ut esset, in quo virtus se hominibus ostenderet«. Seneca ad Pol. 14, 5 Scipionem Aemilianum »in hoc natum« esse praedicat »ne urbi Romanae aut Scipio deesset, aut Carthago superesset». In tractatu vero ad Helviam 10, 4 Caligulae graviter perstringitur perversitas, »quem videtur rerum natura edidisse, ut ostenderet, quid summa vitia in summa fortuna possent«. Idem denique Seneca de benef. 7, 8, 2 laudavit Demetrium »quem videtur rerum natura nostris tulisse temporibus, ut ostenderet nec illum a nobis corrumpi, nec nos ab illo corrigi posse«. Extremo loco apponam verba ex declamationibus maioribus Pseudoquintiliani descripta, ubi (Decl. III, 3) haec de Mario leguntur: »quod exemplum divinitus nobis datum videtur, quid in homine virtus possit«.

Aliis porro locis comparationes ad vim sententiarum augendam auctores usurparunt easque ita conformatas, ut eiusmodi locutiones quae arto similitudinis vinculo conexae essent, ex scholis duxisse originem recte suspicari possis. Velleius Marianae proscriptionis saevitiam his verbis notavit II, 22, 1: Nihil illa victoria fuisset crudelius, nisi mox Sullana esset secuta. Valerius Maximus de Deciis disserens V, 6, 5 talia addidit: unicum talis imperatoris specimen esset, nisi animo suo respondentem filium genuisset. Florus II, 12, 4, postquam Catilinae asseclas sanguinem humanum ex pateris bibisse narravit, hac exclamatione horrorem expressit: summum nefas ni amplius esset propter quod biberunt.

Ita quidem illi scriptores, quos inter historicos triumviros scholasticos recte nuncupaveris, saepius affinitate quadam scribendi inter se consentiunt et communi quadam nota insigniti apparent, quam iis schola impressisse videtur. Rationem tamen, quae inter Velleium et Valerium Maximum intercederet fuisse artiorem ipsi iam demonstrare conati sumus in dissertatione, Analectis Graeco-Latinis, Cracoviae a. 1893 editis, inserta similitudinesque aliquot apud utrumque auctorem deprehensas inde manasse coniecimus, quod Valerius nonnunquam maioris natu auctoris vestigia pressisset. Argumentis, quae ibi ad suspicionem nostram firmandam protulimus, liceat nunc addere quasdam observationes, quae supplementi vice fungantur. Velleius II, 99, 1 Tiberium tribuniciae potestatis consortione aequatum esse Augusto narrat et

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

locutionem hanc iteravit II, 103, 2. Valerius Maximus eadem voce consortionis usus est saepius IV, 2, 2 (imperii), IV, 6, 3 (fati), IV, 7 praef. (deliciarum), IV, 7, 5 (laudis). Quam quidem vocabuli formam propterea adnotandam esse censui, quia raro exhibetur. Ex Livio unum descripsi locum, quo auctor eadem voce simili modo atque Velleius usus est. Cf. 40, 8, 12 (consortionem inter bonos reges). — In transitione narrationis, dum ad laudes alicuius hominis sese convertit Velleius, duobus locis verbum usurpavit f r a u d a n d i. Cf. II, 76, 1: testimonio . . . non fraudabo avum meum; II, 92, 1: praeclarum factum Saturnini ne fraudetur memoria. Cf. praeterea apud Vell. II, 12, 6: non tamen huius consulatus fraudetur gloria et II, 32, 2: testimonio fraudare. Horum vero similia legimus apud Valerium Maximum 1, 1, 9: Bibaculus . . . laude fraudandus non est. Cuius quidem vocabuli hac vi praediti usus posteriore demum increbruit aetate. Cf. Curtii IV, 63, 31 (ne duces quidem laude fraudandi sunt), Plinii H. N. 32, 21 (ne fraudentur gloria sua), Quintiliani Instit. II, 14, 1 (non fraudaverim debita laude). — Innumeris fere locis tam apud Velleium quam apud Valerium laudes aut vituperationes hominum, qui rebus gestis inclaruerunt, vocabulo e f f i c i e n d i et enuntiato apposito, quod ex particula u t pendet, exponuntur. Dum quidem exemplorum enumerationi supersedemus, liceat tamen observare locos, quibus uterque auctor eiusmodi enuntiata eodem prorsus modo conformarit. Verbis enim Velleii, quibus Cicero celebratur II, 34, 3: qui effecit, ne quorum arma viceramus, eorum ingenio vinceremur, prorsus respondet Valerii de Vottieni morte narratio VI, 3, 3: effecitque ut quem honeste spiritum profundere in acie noluerat, turpiter in catenis consumeret. Simili modo laudavit Valerius Catonem II, 10, 8: quae (scil. virtus) quidem effecit, ut quisquis sanctum et egregium civem significare velit, sub nomine Catonis definiat. — Eiusdem formae enuntiata invenies apud Velleium II, 118, 4 et Senecam de clementia 1, 15, 2.

Sed haec hactenus. Dum enim minutam quaestiunculam perscrutamur, ampliorem deseruimus materiam, quae et maioris est momenti et fructus promittit uberiores. His igitur scriptoribus dimissis, denuo a semita in rectum tramitem transgrediamur, qui ad vastiorem campum nosmet deducat. — Senii et languoris certum esse indicium, si auctores simplicitate antiqua spreta et abiecta, novitatis vero studio abrepti sermonem ab usitata ratione detorquent idque praecipue captant, quod reconditius sit et lassos animos lectorum inusitato cultu aut sententiarum exquisitarum nitore pungere et excitare possit, nemo profecto negabit. Quod quidem vitium aetatis argenteae scriptores ita invasit, ut ne praestantissimi quidem viri, Seneca philosophus et Tacitus ab

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

eo essent alieni. Accessit rhetorum schola, quae coloribus suis seu fucis omnia litterarum genera aut leviter adspersit aut penitus imbuit. Indeque manavit affectatio quaedam in sermone minus trito aucupando apud multos auctores huius aevi conspicua; similis quidam tenor et singulae locutiones, cum cacozelia quadam repetitae studium illud arguunt et produnt. Etenim novitatis captationi comitabatur eorum imitatio quae semel insolentius ficta et prolata prosterioribus ita placuerunt, ut nauseam fere moveant frequenti iteratione. Rem ipsam, si ei litterarum vitio respondere statuas, quod recentioris aevi homines francogallica voce manière designare et perstringere solent, equidem lubentissime huic opinioni subscribam.

In iis quae supra protuli, insunt iam quaedam, quae ad observationem hanc illustrandam facere videantur; nova tamen exempla, quo res clarius pateat, adhuc adicere operae pretium est. Cicero in oratione in Pisonem §. 84 ita est usus vocabulo accessionis, ut nomen hoc ad hominem referatur: tibi etiam accessio fuit ad necem Platoris Pleuratus eius comes. Simile exemplum invenies apud Livium 45, 7: Syphax . . . accessio belli Punici fuerat, sicut Gentius Macedonici. Videamus nunc et miremur, quantopere hac audacius conformata locutione posterioris aevi scriptores delectati sint. Apud Senecam dicitur Lepidus Suas. 7, 6 alienae dementiae accessio, apud Valerium Maximum 5, 7, 1 Fabius accessio pompae, 9, 1 ext. 5 Ptolemaeus accessio vitiorum suorum nuncupatur. Seneca porro filius habet in dialogis VI, 26, 7: nos parva ruinae ingentis accessio. Florus, Livianum imitatus est exemplum, cum I, 25 diceret: Aetoli belli accessio fuerunt. Idem tamen praeterea scripsit I, 36: qui alienae cladis accessio fieri timet et 1, 41: Cilix Mithridaticae provinciae factus accessio. In declamationibus pseudoquintilianeis eadem locutio occurrit IX, 20: ille maioris momenti accessio.

Non solum igitur locos communes scriptores huius aetatis adamarunt, sed etiam locutiones quasdam tamquam communes in deliciis habuerunt. Affectati aliquid saepius apud eos deprehenditur, cum in sensibus, tum in forma, qua illae sententiae veluti veste fucata induuntur. Cuius studii et moris hoc luculentum proponemus specimen. Arellius Fuscus in Senecae patris Controversiis X, 4, 6 talem protulit sententiam: genus est rogandi rogare non posse. Postea quidem uberrima similium enuntiatorum provenit seges. Sententias enim quae blanda sensus novitate sese animis lectorum sive auditorum insinuarent, saepius ad hoc exemplar formaverunt auctores. Imprimis Seneca philosophus mirum quantum eiusmodi locutionibus delectatus est. Legimus

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

enim apud eum de ira I, 12: abominandum remedii genus est sanitatem debere morbo; I, 16, 3 interim optimum misericordiae genus est occidere; ib. II, 23, 4 gratissimum putavit genus veniae nescire, quid quisque peccasset; II, 32, 3 ultionis contumeliosissimum genus est, non esse visum dignum, ex quo peteretur ultio; de const. sapientis 17, 4 genus ultionis est eripere ei, qui fecit, factae contumeliae voluptatem; de clementia I, 22, 1 impunitatis genus est iam non habere poenae locum; de benef. IV, 40, 4 reiciendi genus est . . . munus munere expungere. Cf. similes locos de benef. IV, 10, 3; epist. 88, 36. Adnotanda sunt porro verba Plinii Paneg. 70: efficacissimum genus est rogandi gratias agere [1]). Ex Pseudo-Quintiliani declamationibus maioribus haec descripsi exempla 11, 2: genus libertatis putabat odisse maiores; 2, 14: genus infirmissimae servitutis est senex maritus; 7, 4: genus servitutis est coacta libertas. Ex declamationibus autem minoribus pertinet huc locus d. 335 init.: cum et hoc ipsum sit calamitatis genus mori velle. Hieronymus denique in tractatu de muliere septies icta (f. 107 *a* ed. Erasmus) similia habet: pietatis visum est genus ut paterentur occidi.

Cui aridae enumerationi observatiunculam Tacitinam subiciemus. Licet auctor hic proprium quendam et peculiarem stilum excoluerit atque animus eius excelsior respuerit ea quibus scholastici delectabantur et vulgus gaudebat, magnum tamen rerum gestarum scriptorem non abhorruisse prorsus a saeculi sui moribus et aequalium deliciis et ipsi alio loco monuimus et res unicuique libros eius legenti manifesto apparebit. Praecipue vero in Historiis, quod opus »multiplices rerum humanarum casus« continebat, multa occurrunt, quae scriptorem rhetoricis studiis diligenter quondam vacasse luculenter arguant. Quicumque enim in libro III Historiarum perlegerit cap. 68, ubi Vitellius Palatio relicto fugam meditatur, recordabitur profecto scholasticarum declamationum, quibus rhetores de hominibus a fastigio potentiae subito devolutis flebiles effundebant querellas. »Nec quisquam adeo rerum humanarum immemor, quem non commoveret illa facies, Romanum

[1]) Libellum qui magis omnibus lenociniis scholae lasciviret equidem non novi. Textus enim huius opusculi fere continua et longa serie antithetorum aliarumque figurarum constat. Multa sine dubio Plinio et Tacito sunt communia. Ita quidem asyndeta, quae tria substantiva aut adiectiva aut verba continent, frequentissima sunt apud Tacitum dialogo et Germania exceptis, qui libelli admodum pauca huius figurae exempla exhibent. Panegyricus Plinii scatet magno eius modi triadum numero. Cf. §. 1 (ope consilio honore), §. 2, 6, 7, 10, 14, 18, 47, 50, 55, 59, 70, 71, 72, 76, 82.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

principem et generis humani paullo ante dominum relicta fortunae suae sede per populum, per urbem exire de imperio«. Locus communis de fortuna ex hoc genere erat, quod rhetor Porcius Latro sententiarum supellectilem vocabat. Cf. Sen. Controv. I praef. 23. Lususque et casus fortunae fertilissimam ad ingenia exercitanda suggerebant materiam. Notanda autem est similitudo in iis, quae apud Iustinum II, 13 de Xerxe narrantur: Erat res spectaculo digna et aestimatione sortis humanae, rerum varietate mirandae, in exiguo latentem videre navigio, quem ante vix aequor omne capiebat . . . , neque minus alio loco (XX, 5), ubi idem auctor de Dionysii Siciliensis ruina eodem fere locutus est modo. Subicienda est denique Flori narratio, fugam Brundisinam Pompeii describentis II, 13, 20: sed ille per obsessi claustra portus nocturna fuga evasit. Turpe dictu! modo princeps patrum, pacis bellique moderator per triumphatum a se mare lacera et paene inermi nave fugiebat.

Eiusmodi excursus quasi ocliferia quaedam inserebant libenter rerum gestarum scriptores suis narrationibus, memores suasoriarum, quas in scholis olim declamitaverant, sensu exiles, verbis gravidas. Ne a Taciti quidem virili sermone hos iuvenilis abundantiae luxuriantes colores fuisse alienos, ex hoc et aliis locis cognosci potest.

II.

Ita quidem apud plerosque auctores latinos, qui argentea vixerunt aetate et color quidam sermonis deprehenditur similis et stilus adfectatus in quo cum verba singula tum verborum coniunctiones et totae sententiae affinitatis manifestas notas prae se ferunt. Materiam hanc, ab aliis delibatam compluribus iam dissertatiunculis illustrare conatus sum atque officinis litterariis lucem immittere quo ingenia et scribendi ratio singulorum auctorum magis notescerent. Neque dubito, quin ex eiusmodi migratione verborum et sententiarum accuratius perspecta et perpensa ad historiam litterarum Romanarum melius pernoscendam sincerae utilitatis nonnihil capiatur. Ita quidem, ut alios auctores hoc loco praetermittamus, Curtium rhetoricis studiis et declamationum fetibus penitus fuisse imbutum ex descriptione Oceani, quae apud eum invenitur IX, 4, 18 cum Senecae Suasoria I, §. 1—2 comparata manifesto apparuit. Nam et iisdem fere verbis et similibus figuris terribilis Oceani natura utroque loco depingitur [1])

[1]) Zeitschrift für oest. Gymnasien 1893 S. 99.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Valerius Maximus ex eorum auctorum erat numero quibus dulcia suae aetatis vitia praecipue arriserunt. In rhetorum nimirum hortulos flosculosque deduxit eum ipsa materia quae laudum et vituperationum frequentissimas occasiones praebebat atque ad locos communes exhibendos ipsa per se invitare videbatur. Nimius est igitur auctor in rhetorum lenociniis usque quaque infulciendis, lascivit in antithetorum usu, sententiis abutitur; quodque cantores deterioris notae facere solent, nullo fere loco respirat neque lectorem respirare sinit, nisi simul acclamationem petierit. Ne mireris igitur, quod in ampla sensiculorum congerie multi reperiuntur inepti et frigidi, quod subtilitas scholastica quaedam commenta est minus plausibilia nec magno rhetoris digna hiatu. Ex grandi eorum numero ea saltem afferemus exempla, quibus scriptor scholarum disciplinam secutus per tetracola sensus suos explicavit. Sententias enim hoc modo conformatas tum temporis basilicas infectasse atque in deliciis fuisse et Seneca nos docet Controv. II, 4, 12; IX, 2, 27 et diserte testatur Quintilianus IX, 3, 77. Legimus igitur apud Valerium III, 4, 2: Tarquinium . . . . fortuna in urbem nostram advexit, alienum, quod exactum, alieniorem, quod ortum Corintho, fastidiendum, quod mercatore genitum, erubescendum, quod etiam exsule natum patre; III, 7, 1: nihil hac fiducia generosius, nihil praedictione verius, nihil celeritate efficacius, nihil etiam dignitate dignius; V, 4, ext. 3: isdem enim manibus Paciaecis ultionem, Etpasto poenam, genitoribus nutrimenta, vobis gloriosa fata peperistis. — Similia invenies apud Senecam l. c. et X, 1, 1, ubi Albucius Silus haec profert: Quod sordidatus fui, luctus est, quod flevi pietatis est, quod non accusavi, timoris est, quod repulsus est, vestrum est.

Quas ineptias imitatus Valerius Maximus et ipse curavit, ut in eiusmodi lusibus numerus constaret, minus curavit an sensus. Ut enim forma omni ex parte consummaretur, saepius necesse erat insulsitates meras inserere, quas iam Romani merito cum contemptu »explementa« vocaverant. Ex scholis vero Valerium inficetam illam sapientiam et nimiam rettulisse sententiarum captationem, minus fidenter asseverarem, nisi unum certissimumque eius rei indicium eruere contigisset. Valerius enim Metelli et cohortium, quae apud Contrebiam multitudinem hostium superarunt, fortitudine descripta (II, 7, 10) hoc epiphonemate conclusit rei narrationem: Humanae igitur imbecillitatis efficacissimum duramentum est necessitas. Quo quidem loco furti manifesti eum arguere possumus. Nam Votienus Montanus apud Senecam Controv. IX, 4, 5 de tyrannicida declamans protulerat sententiolam prorsus similem: necessitas, ait, magnum humanae imbecillitatis patrocinium est. Qui quidem

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

rhetor eo peccabat, quod in declamationibus eius sententiae prorsus modo carebant; repetendo corrumpebat ea quae semel dicta placere potuissent laborabatque eodem vitio atque Ovidius, moderationis defectu.

L. Annaeus Seneca multa debuit patri et fortasse plura, quam ipse pater optasset. Quae enim Seneca rhetor, vir sani sobriique iudicii filiis proposuit, alia quae argutius declamatores invenissent collaudans, ingenia iuvenilia formaturus, alia vero quae minus feliciter scholasticis cessissent perstringens, quo adulescentes ab ineptiarum periculis deterreret, ea sine delectu ac nimio cum ardore amplexus est Lucius, qui in libellis conscribendis artificiis rhetorum nimis indulsit. Nam operis paterni assiduum eum fuisse lectorem libri et poetici et soluta oratione ab ipso exarati luculenter arguunt. Lectionisque illius vestigia, quae quidem in tragoediis conspicerentur, accuratissime collegit Fridericus Leo in sagacissima dissertatione, qua Romanorum tragoediam rhetoricam illustravit. (De Senecae tragoediis observ. crit. Berol. 1878 p. 153). Restat igitur, ut de aliis auctoris opusculis quaedam adnotemus. Ac primum quidem monebo, in stili eius tenore et colore nonnulla posse deprehendi, quae ad exemplar declamationum a patre expositarum videntur esse elucubrata. Pro multis exemplis unum ponatur, sed satis idoneum. In dialogo de constantia sapientis 13, 4 tali apostrophe alloquitur Seneca Asiae regem, debilitatem et pericula eius potentiae repraesentaturus: Habes sub te Parthos et Medos et Bactrianos, sed quos metu contines, sed propter quos remittere arcum tibi non contigit, sed postremos, sed venales, sed novum aucupantes dominium. — Vide nunc, amabo, quam simili gradatione apud Senecam patrem Suas. II. 18 declamator scholasticus Victor Stator Spartanos ad Thermopylas pugnantes laudaverit. »Trecenti sumus, inquit, ... trecenti, sed viri, sed armati, sed Lacones, sed ad Thermopylas«.

Eiusmodi vero exemplorum numerus posset ad libidinem augeri, si acta agere vellemus et id probare quod extra controversiam positum est, Senecam philosophum a rhetoricis studiis non fuisse alienum et scholasticos fucos plena manu suis adspersisse dialogis. Unum tamen locum praetermittere non possum, quo quidem ea, quae apud patrem leguntur, fere ad verbum a philosopho expressa sunt et ratio, quae inter utrumque auctorem intercesserit, optime illustratur. L. Annaeus Seneca in Consolatione ad Marciam c. 23 de fragilitate humanae felicitatis disputans haec profert: Quidquid ad summum pervenit, ad exitum prope est . . . . Nam ubi incremento locus non est, vicinus

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

occasus est etc. Conferas nunc cum iis Albucii Sili sententiolam a Seneca rhetore Suas. 1, 3 laudatam: quidquid ad summum pervenit, incremento non reliquit locum . . . . . ac non dubitabo, quin adstipulaturus sis mihi iudicanti, talem consensum fortuitum esse non posse. Quamvis enim eiusmodi quaestiunculae multorum illo tempore occupaverint animos atque Velleius Paterculus de eadem re fusius disputarit 1, 16—17, videtur tamen Seneca philosophus non ex communi promptuario sua hausisse, sed paterni operis pressisse vestigia.

C. Plinii panegyricus in laudem imperatoris Traiani perscriptus eximium est monumentum illius stili lascivientis, qualem in scholis rhetores excoluerunt. Scatet etenim illud opusculum omnibus artificiis, quae ibi excusa sunt, abundat praecipue antithetis et sententiis audacioribus eiusque figurae exemplis, quam Graeci antimetabolen nuncuparunt. Schemata nimis crebra et aures titillantia ita continuo sese excipiunt, ut oratio interdum suos fines egredi et ad musicam numerorum rationem propius accedere videatur, quae res, ne taedium moveat, vix et aegre evitari potest. Inter ea vero orationis ornamenta, quae ad fastidium usque repetuntur praecipue illud numeraverim, quod Plinius postquam unam aliquam imperatoris laudationem absolverit, permultis locis maioris momenti aliquid ingerat, ut praecedentis laudis vim exsuperet novo additamento. Ita quidem magnis maximis ingentibus semper quae opponerentur maiora auctori ad res augendas proclivi praesto erant. Cf. 7: videaris licet quod est amplissimum consecutus inter homines, felicius tamen erat illud, quod reliquisti; 14 multum est quod perseverasti . . . . plus tamen quod . . . . ; 23 gratum quod . . . . gratius tamen quod . . . . ; 27 magnum est . . . . maius tamen; 36 ingens hoc meritum, maius illud quod . . . . . Cf. similia prorsus exempla 41, 56 (2 ex.), 59, 65, 73, 74, 83.

Itaque hac loquendi ratione, quae etiam aliis auctoribus ut Valerio Maximo erat familiaris, mirum in modum abusus est Plinius. Quamvis enim auctor post Quintiliani aetatem vixerit et a huius auctoris studiis, quae ad deperditam sermonis latini sanitatem restituendam spectabant, non fuerit alienus, declamatorum tamen et stili a Seneca corrupti delicias altius in eius pectore haesisse, complures eius sermonis proprietates testantur. Inde manavit, quod Senecam nonnunquam imitatione expressit, quod huius admirationis indicia in Panegyrico quoque manifesta sunt. In transcursu liceat commemorare, locum Plinianum (88), quo auctor Traianum cum maximum tum optimum quoque imperatorem

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

celebrarit, iis inniti, quae Seneca in libris de clementia I, 19 in laudem protulit Neronis. Maioris vero sunt momenti, quae de sermonis affinitate apud utrumque auctorem conspicua adnotari possunt. Quaedam enim eorum, quae Seneca adfectati stili studio abreptus paullo audacius effinxerat, Plinius quaesitioris sermonis captator avidissime aucupatus est. Ita quidem Seneca in epistula 39 maximum corruptionis hominum esse indicium contendit, si mala sua ament iisque serviant; »et desinit esse remediio locus, ubi quae fuerint vitia, mores sunt«. Adfectata haec Senecae breviloquentia videtur Plinio magnopere placuisse qui de vulgi studiis exemplo magis quam severitate Traiani correctis disserens (46) hac clausula expressit rei admirationem: consecutus es ut quod antea vis et imperium, nunc mores vocarentur. — Attamen praecipuum imitationis indicium alio invenimus loco, qui ex diversis sermonis Annaeani frustulis quodammodo conflatus est. Plinius in loco communi tractando de principis securitate et ratione, qua securitas illa firmari posset, nimis fere indulsit rhetorum oblectamentis (49) audentiusque de »amoris excubiis« et innocentia principis quae arcis inaccessae vices teneret, locutus est. Ornatae egressioni subiecta est sententia, quae auditorum aures feriret: hoc inexpugnabile munimentum munimento non egere. Quin vero Plinius Senecae vestigia presserit, qui de clem. I, 19 eandem materiam simili tractavit modo, omnino dubitari nequit. Nam praeter cetera etiam illud apud Senecam legimus: unum est inexpugnabile munimentum, amor civium.. At ne hic quidem imitatio Senecae substitit. Nam totius sententiae Plinianae, quae studium rhetoris sententias insperati aliquid afferentes aucupandi manifesto prodit, exemplar Senecae est vindicandum. Commonstraverat nempe Plinio viam, qui in dialogo de providentia VI, 5 haec dixit: non egere felicitate felicitas vestra est. Inventiuncula igitur Senecae, quae ingenii faciem blandiebatur, ita delectatus est Plinius, ut eam sine progenie nescio an vitiosiore perire non pateretur.

Dissertatiunculae, quae tamdiu in rhetorum hortulis versata est, non bella neque sonanti clausula finem faciemus, sed in calce eius duos auctorum locos misere depravatos sanare conabimur. Loco Tacitino Ann. I, 8 quo de supremis Augusti agitur, haec in codicibus tradita sunt: Tum consultatum de honoribus; ex quis maxime insignes visi, ut porta triumphali duceretur funus, Gallus Asinius, ut legum latarum tituli . . . . . anteferrentur, L. Arruntius censuere. — Quem textum gravi corruptela laborare omnes hodie consentiunt. Itaque Bezzenberge-

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

rius scripsit: ex quis qui maxime insignes visi . . . . , Wopkensius vero vocem visi uncis inclusit. Ferdinandus Becher denique, qui recentissimo tempore (Festschrift zur 200-jährigen Jubelfeier der Univ. Halle, Halle 1894 p. 3—4) loco sanando manum admovit pro tradito ex quis, proposuit: et qui. Nullam tamen harum coniecturarum mihi satis fecisse fateor; at videtur locus Tacitinus levidensi mutatione vocabuli visi emendari posse. Si enim scripserimus: ex quis maxime insignes visu, ut . . . . , nihil te iam profecto offendet. Tacitum quidem censendi verbum saepius cum accusativo coniunxisse rectissime observavit Nipperdeyus ad Ann. 13, 8; vocabuli porro visu cum adiectivis conexi haec exscripsi exempla: Ann. 1, 57 ingens visu; 1, 61 visu deformis; 2, 14 visu torvum; Hist. 4, 22 truculentior visu; Germ. 31 visu nova.

Quintilianus 7, 2, 33, postquam de argumentis ex ante actae vitae integritate sumptis disseruit, addidit praeterea, quae accusatori contra hanc patroni defensionem essent proferenda. »Accusator autem ad praesentem quaestionem, de qua sola iudicium sit, cognitionem alligabit dicens, neminem non aliquando coepisse peccare«. Sequuntur verba in libris turpiter corrupta: nec pro encenia ducendum scelus primum. — Gessnerus igitur in librorum encenia graecum vocabulum: encomio latere suspicatus est, Hauptius coniecit: naenia. Uterque tamen minus feliciter rem gessisse videtur. Quid si pro lectione codicum restituamus genuinum et tritum vocabulum: innocentia! Quo facto et oratio optime procedet, nec lectio ita longe recedet a codicum scriptura. — Cf. Quint. 7, 4, 18: in qua (scil. deprecatione) plurimum valent ex ipso qui reus est, tria: vita praecedens, si innocens, si bene meritus, si spes in futurum innocenter victuri . . . . . Seneca porro in libris de clem. 1, 15 de scelere ab adulescentulo timide peracto loquitur »quod proximum erat ab innocentia«. — Quae exempla ideo addidi, quo inde ad coniecturam firmandam aliquantulum subsidii adstrueretur; ceterum ipsam per se satis esse probabilem opinor.

Scripsi Cracoviae.

Casimirus Morawski.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Utajona polemika Herodota z Protagorasem.

Z Herodota wiadomo, że nie odrazu król perski Xerxes powziął myśl wyruszenia do Grecyi, zwłaszcza przeciw Atenom. Długo się wahał i naradzał, a rozbrat na dworze w Suzie kreśli Herodot w dwóch przeciwstawnych mowach, które na radzie królewskiej wygłosić mieli: Mardonios, wódz poprzedniej wyprawy i stryj Xerxesa Artabanos. Mowa pierwszego [1]) jest pełna przeświadczenia o niedostatecznym sposobie wojowania Hellenów i ich bezsilności wobec przewagi liczebnej oraz pieniężnej Persów. Wprawdzie nie sądzi Mardonios, iżby się Grecy poważyli opornie stawić czoło potędze perskiej; wszelako jeśliby się w zdaniu pomylił, to się oni nauczą, spróbowawszy na sobie, cenić waleczność perskich oręży. Kończy myślą ogólną, że ludziom nic nie zwykło przychodzić samo przez się, lecz wszystko z doświadczeniem (ἔστω δ' ὧν μηδὲν ἀπείρητον· αὐτόματον γὰρ οὐδέν, ἀλλ' ἀπὸ πείρης πάντα ἀνθρώποισι φιλέει γίνεσθαι).

Zatrzymajmy się chwilę przy tej sentencyi Mardoniosa. Nie jest ona oryginalną, ni pochodzenia perskiego. Kontrast między nauką i doświadczeniem z jednej, a przyrodzoną samorzutnością z drugiej strony, wykazał mistrz sofistów Protagoras, jak wiemy z dyalogu Platona [2]), zatytułowanego jego imieniem. Tam pochwala Protagoras Ateńczyków, że cnoty obywatelskiej nie uważają za mimowolny dar przyrody, lecz owszem za dorobek nauki i wprawy (οὐ φύσει ἡγοῦνται εἶναι οὐδ' ἀπὸ τοῦ αὐτομάτου, ἀλλὰ διδακτόν τε καὶ ἐξ ἐπιμελείας παραγίγνεσθαι ᾧ ἂν παραγίγνηται). Ale nie dosyć na tem. W pewnym traktacie, który w ostatnich czasach nawet samemu Protagorasowi przyznano [3]), odmawia się automatyczności

[1]) Herod. VII, 9. [2]) Plat. Protag. 323 C. [3]) Th. Gomperz: *„Die Apologie der Heilkunst etc."* Sitzungsberichte d. philos.-hist. Cl. d. kais. Akad. d. Wiss. Wien 1890.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

tak samo racyi bytu, jak to Mardonios czyni bez podawania wszakże motywów (τὸ μὲν γὰρ αὐτόματον οὐδὲν φαίνεται ἐὸν ἐλεγχόμενον· πᾶν γὰρ τὸ γινόμενον διά τι εὑρίσκοιτ' ἂν γινόμενον, καὶ ἐν τῷ διά τι τὸ αὐτόματον οὐ φαίνεται οὐσίην ἔχον οὐδεμίαν ἀλλ' ἢ ὄνομα).

Przystępujemy do drugiej mowy, Artabanosa [1]). Zaraz wyrazy jej początkowe o zdaniach sobie nawzajem przeciwnych i wyborze lepszego żywo przypominają antylogie Protagorasa. Jak z potarcia dwóch bryłek złota o siebie ma się okazać, które jest czystsze, tak z zetknięcia dwóch sprzecznych poglądów rozpoznaje się lepszy (μὴ λεχθείσεών μὲν γνωμέων ἀντιέων ἀλλήλῃσι οὐκ ἔστι τὴν ἀμείνω αἱρεόμενον ἑλέσθαι, ἀλλὰ δεῖ τῇ εἰρημένῃ χρᾶσθαι, λεχθείσεών δὲ ἔστι). Oczywiście Artabanos nie przypuszczał, że z dwojga przeciwieństw jedno może być względnie lepszem lub gorszem od drugiego, a dobro bezwzględne równie blizkiem czy też dalekiem od obu. Zrazu przemawiał za pokojem, a potem — raczej pod wpływem zdania Xerxesa niż snów, że wojna jest nieunikniona i że do wyboru tylko zostaje: zwyciężyć lub uledz — zaczął jawnie doradzać wojnę, jak przedtem sam jeden ją odradzał [2]).

Pokojowe skłonności swoje, odrębne od wojowniczego usposobienia Mardoniosa, Artabanos oparł — jak sam powiada — na przykładzie z historyi: na niepomyślnej wyprawie Daryusa przeciw Scytom, a nie na jakiejś własnej i przyrodzonej mądrości (οὐδεμιῇ σοφίῃ οἰκηίῃ αὐτὸς ταῦτα συμβάλλομαι). Bo że οἰκηίη σοφίη oznacza rozum, zasadzający się na φύσεως ἰσχύς, w przeciwieństwie do nabytego przez naukę rozumu (σύνεσις), to interpretom już dawno powinno było podpaść. Tucydydes bowiem w sławnej charakterystyce Temistoklesa [3]) dwukrotnie położył nacisk na jego wrodzoną siłę (φύσεως ἰσχύς — φύσεως δύναμις) i οἰκεία ξύνεσις, dla kontrastu dodając: οὔτε προμαθὼν ἐς αὐτὴν οὐδὲν οὔτ' ἐπιμαθών. Zupełnie takie samo świadectwo byłoby można odnaleźć u Plutarcha w roz. 2 Temistoklesa, gdyby wydawcom nie spodobało się było w rękopiśmiennie przekazanym wyrazie ὑπερορῶν przekręcić jednej litery i czytać ὑπερερῶν, co, rozumie się, całą myśl wywraca na nice. Plutarch powtarza widocznie ze Stezymbrotem, którego nieco dalej przytacza, że Temistokles lekceważył otwarcie τὰ εἰς σύνεσιν καὶ πρᾶξιν λεγόμενα, ponieważ zawierzył swojej naturze (ὡς τῇ φύσει πιστεύων).

Nie polegając tedy na φύσις, jeżeli mamy mu wierzyć, Artabanos w dalszym toku swej mowy ironicznie wyraża się o wynalazczości ducha ludzkiego, przedrzeźniając słowami: εὕρημα i εὑρίσκω sofistów, i dobrą radę za zysk uważa największy, choćby musiała ustąpić miejsca

[1]) Herod. VII, 10. [2]) Koniec roz. 18. [3]) I, 138.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

złej radzie, pomysłowością zwycięskiej (τὸ γὰρ εὖ βουλεύεσθαι κέρδος μέγιστον εὑρίσκω ἐόν — ὁ δὲ βουλευσάμενος αἰσχρῶς, εἴ οἱ ἡ τύχη ἐπίσποιτο, εὕρημα εὕρηκε, ἔσσον τε οὐδέν οἱ κακῶς βεβούλευται). Że się w tem mieści przytyk do Protagorejczyków, to nie ulega wątpliwości, jak znowu w tem, że Artabanos naturalnego rozumu się wypiera, słyszymy odgłos obrony przed zaczepkami sofistów. W przytoczonym już bowiem traktacie, na który Gomperz zwrócił uwagę, Protagoras sam czy ktoś z jego uczniów, zaraz z początku uderza na przeciwników, robiąc im zarzut z ἱστορίη ρἰχείη w imię zapału i wytwórczości umysłu (ἐμοὶ δὲ τὸ μέν τι τῶν μὴ εὑρημένων ἐξευρίσκειν, ὅ τι καὶ εὑρεθὲν κρέσσον ἢ ἀνεξεύρετον, συνέσιος δοκεῖ ἐπιθύμημά τε καὶ ἔργον εἶναι). Zniesławiających zaś wiedzę drugich (τὰ τοῖς ἄλλοις εὑρημένα) w obliczu niewykształconych (πρὸς τοὺς μὴ εἰδότας ἐξευρήματα) odsądza od zamiłowania do spraw umysłowych oraz wini o złą naturę lub niewiadomość (οὐκέτι συνέσιος δοκεῖ ἐπιθύμημά τε καὶ ἔργον εἶναι, ἀλλὰ κακαγγελίη μᾶλλον φύσιος ἢ ἀτεχνίη).

Zanim pójdziemy dalej w upatrywaniu analogii pomiędzy dysputą na dworze Xerxesa a kontrowersyą, wywołaną w Atenach przez wystąpienie Protagorasa, musimy się zastanowić nad przeobrażeniem w pojęciach, którego skutkiem było wyzucie Areopagu z socyalnej i politycznej przewagi. Jego ciążący wpływ niezawodnie starano się podminować, a Pitagorejczycy i Anaxagorejczycy musieli w tem niemałą odegrać rolę. Wiemy n. p., że Pitoklejdes z Keos, Pitagorejczyk [1]) i nauczyciel Peryklesa w muzyce [2]), uczeń jego Ateńczyk Agatokles [3]) i tegoż uczeń Damon [4]) prócz wielu innych posługiwali się muzyką jako pokrywką do osiągnięcia politycznych zamiarów [5]). Przed pojawieniem się jeszcze sofistów torowali im drogę Pitagorejczycy, dlatego słusznie Protagoras u Platona mieni Agatoklesa wielkim sofistą [6]), a Herodot sofistą nie najsłabszym z Hellenów nazwał Pitagorasa nawet samego [7]). Oni to byli οἱ πεπαιδεῦσθαι δοκοῦντες, o których czytać można w Plut. Temist. roz. 2, że wyszydzali ἐν ταῖς ἐλευθερίοις καὶ ἀστείαις λεγομέναις διατριβαῖς Temistoklesa z powodu zaniedbanego wykształcenia. Rubaszną też otrzymali odpowiedź wielkiego bojownika, że stroić ludzi nie umie ni przebierać palcami po strunach, ale z małego bez chwały stworzyć państwo rozgłośne i wielkie. Coś podobnego mówi inny bohater, Tell w Szylerowskim dramacie (a. I, sc. 3) do Stauffachera: »Doch, was ihr thut, lasst mich aus eurem Rath! Ich kann nicht lange prüfen oder

---

[1]) Schol. do Plat. Alcyb. 118 c: τῆς σεμνῆς μουσικῆς διδάσκαλος καὶ Πυθαγόρειος. [2]) Plut. Per. 4. [3]) Schol. ad Plat. Alcyb. j. w. [4]) Plat. Laches 180 c i Plut. Per. 4. [5]) Plat. Protag. 316 e. [6]) Tamże. [7]) Herod. IV, 95.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

wählen«. Wprawdzie był dodał: »Bedürft ihr meiner zu bestimmter That, Dann ruft den Tell, es soll an mir nicht fehlen«, ale go nie potrzeba było dopiero wołać. Acz nieobecny na sprzysiężeniu trzech kantonów szwajcarskich, podobnie jak na pozornych koncertach w mieście Temistokles, wywarł osobistą swą zemstę na Gesslerze, jak tamten na Areopagu [1]).

Ale może za wiele przyznaliśmy wiadomości niepewnej, że Temistokles, bawiąc w Atenach, głównym był sprawcą ruiny Areopagu? Jeśli po swoim ostracyzmie, najpóźniej w r. 471, nie był w Atenach, to kiedyż doznał zaczepki o brak wykształcenia i bronił się przed nią? czy wtedy, gdy przed ostracyzmem czyniono mu ważniejsze zarzuty o żądzę panowania? A kiedyż słuchał wykładów, o czem świadczy Stezymbrot [2]), Anaxagorasa i Melissosa? czy także przed r. 471? To oczywiście wydało się Plutarchowi chronologicznem niepodobieństwem, o popełnienie zaś jego tenże pisarz z krytycznym dyletantyzmem obwinia Stezymbrota, jak gdyby Stezymbrot twierdził, że tylko przed ostracyzmem mógł Temistokles słuchać tych mistrzów. Owóż o jeden dowód więcej, że Temistokles wrócił do Aten przed r. 462/1 jako datą upadku Areopagu, że tam podówczas był uczniem Anaxagorasa i że Stezymbrot o tem na pewne wiedział. Wobec tych faktów dziwnie przedstawiać się musi i tajemniczo, że Tucydydes [3]) nad powrotem Temistoklesa do Aten przechodzi do porządku dziennego i o spóźnionej jego nauce nic słyszeć nie chce (I, 138: οὔτε προμαθὼν — οὐδὲν οὔτ' ἐπιμαθών).

Zamiast osoby Melissosa ze Samos, ucznia Parmenidesa i zwolennika Eleatów, podsuwa Plutarch za niektórymi Mnezyfilosa. Nie wspominalibyśmy o tej zamianie, opartej chyba na bardzo wątłej podstawie, że raz istotnie przed bitwą pod Salaminą Temistokles poszedł za radą Mnezyfilosa, gdyby nie dodatkowe słowa Plutarcha o tym doradcy. Miał on reprezentować dawniejszą mądrość, zasadzającą się na dzielnem życiu państwowem tudzież czynnym rozumie (τὴν τότε καλουμένην σοφίαν, οὖσαν δὲ δεινότητα πολιτικὴν καὶ δραστήριον σύνεσιν), jako spuściźnie przechowywanej po Solonie; natomiast późniejsi czyny rozprowadziwszy na słowa, przezwali się sofistami. Oprócz terminów: σοφία i σύνεσις, które snać przeciwnicy podchwytywali sobie nawzajem i w odpowiedne stroili epitety (por. w traktacie zacytowanym koniec roz. 1: διὰ σοφίην, ἣ πεπαίδευται), zaciekawia mocno w powyżej napomkniętych wyrazach zetknięcie oraz przeciwstawienie Solonowej mądrości a sofistycznej. Nikt nie za-

[1]) Arystot. Ἀθ. Πολ. 25. [2]) Plut. Temist. 2. [3]) I, 135–137.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

przeczy, że wiedza Solona wielką była na swoje czasy. Owszem był on prawdziwym rozjemcą walczących stronnictw, górując ponad niemi umysłem, i wytworzył tradycyę, którą następni jego adepci już tylko konserwować pragnęli, całkiem niepomni, że

Trzeba z żywymi naprzód iść,
Po życie sięgać nowe...

Wróćmy teraz do Artabanosa, a przekonamy się, że on w drugiej części swej mowy głosi o bogu, świecie i ludziach poglądy, dobre w ustach Solona, ale nie Ateńczyka z epoki odrodzenia, bo wszakże Persem był Herodotowy Artabanos tylko cieleśnie. Według niego zawistnym i mściwym jest bóg, na niepokornych ma gromy i grozę. Solon podobnie wyraża się przed Krezusem [1]): ὦ Κροῖσε, ἐπιστάμενόν με τὸ θεῖον πᾶν ἐὸν φθονερόν τε καὶ ταραχῶδες, ἐπειρωτᾷς ἀνθρωπηίων πραγμάτων πέρι. Zapał do czegokolwiek sprowadza grzech i pokutę, jedyne dobro w zaparciu, prędzej czy później widoczne. Bóg nie przyznaje bowiem nikomu wielkiego ducha, prócz sobie. — Tak jednostronne zapatrywanie na sprawy ludzkie musiało wreszcie wywołać pesymizm i tęsknotę do śmierci, wyzwalających z mąk tantalowych. Nastrajało się na tę nutę wielu poetów, jak n. p. Teognis, Bakchylides i trzech największych tragików greckich. Dźwięczy ona w rozmowie Artabana z królem i w przekonaniu Herodota samego (VII, 46: ὁ μὲν θάνατος μοχθηρῆς ἐούσης τῆς ζόης καταφυγὴ αἱρετωτάτη τῷ ἀνθρώπῳ γέγονε — I, 31: διέδεξε ἐν τούτοισι ὁ θεὸς, ὡς ἄμεινον εἴη ἀνθρώπῳ τεθνάναι μᾶλλον ἢ ζώειν). Tą pieśnią nad pieśniami, tą Vanitas vanitatum, kończy się też Stary Testament helleński!

Nową erę zwiastują sofiści, lubo nie pierwsi. Wyprzedzili ich w nauczycielstwie mądrości i cnoty Pitagorejczycy i Anaxagorejczycy, jak wiemy ze współczesnych Rozmówek filozoficznych (Διαλέξεις) jakiegoś sofisty (διάλ. έ: τί μὰν τοὶ σοφισταὶ διδάσκοντι, ἀλλ' ἢ σοφίαν καὶ ἀρετάν; ἢ τί δὲ Ἀναξαγόρειοι καὶ Πυθαγόρειοι ἦσαν;). Aliści wiedzę Pitagorasa, aczkolwiek bardzo rozległą, nazwał Heraklit lekceważąco historyą i polimatyą, która rozumu nie uczy (Fragm. 17: Πυθαγόρης Μνησάρχου ἱστορίην ἤσκησε ἀνθρώπων μάλιστα πάντων καὶ . . . . ἐποίησε ἑωυτοῦ σοφίην, πολυμαθίην, κακοτεχνίην — por. πολυμαθίη νόον οὐ διδάσκει i ἓν τὸ σοφόν, ἐπίστασθαι γνώμην ἣ κυβερνᾶται πάντα διὰ πάντων). Całkiem podobnie, jak efezyjski myśliciel w obronie szczerej mądrości (ἓν τὸ σοφόν), νόος i γνώμη, uderzył na wielowiedzę i ἱστορίη pitagorejską; autor traktatu p. t. Περὶ τέχνης, zarazem Pitago-

[1]) Herod I, 32.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

rejczyk, powstaje w roz. I. na ἱστορίη οἰκείη, κακαγγελίη φύσιος ἢ ἀτεχνίη swych przeciwników, w imię συνέσιος tudzież τῆς τέχνης i σοφίης (θρασυνόμενος μὲν διὰ τούτους οὓς ψέγει, εὐπορέων δὲ διὰ τὴν τέχνην ἢ βοηθεῖ, δυνάμενος δὲ διὰ σοφίην ἢ πεπαίδευται). Gdybyśmy mieli wskazać pokrótce, na czem się zasadzały νόος, γνώμη czy σύνεσις Heraklita albo sofistów w przeciwieństwie do nauk Pitagorasa albo Solona, to powiedzielibyśmy: na wyzwoleniu jednostki społecznej, która w systemach politycznych tych obu mędrców nie doszła była jeszcze do pełni swego rozwoju.

Ideałem Solona było, co za nim powtarza Artabanos [1]), poprzestawanie na własnej, spokojnej, skromnej naturze, niezakłóconej złemi radami, jak morze wolne od wichrów (καθάπερ τὴν πάντων χρησιμωτάτην ἀνθρώποισι θάλασσαν πνεύματά φασι ἀνέμων ἐμπίπτοντα οὐ περιορᾶν φύσι τῇ ἑαυτῆς χρᾶσθαι). Wobec wrogiej potęgi bogów Solon powiada do Krezusa [2]), że człowiek jest stekiem przygód (οὕτω ὦν, ὦ Κροῖσε, πᾶν ἐστὶ ἄνθρωπος συμφορή), a za jego przykładem Artabanos [3]) twierdzi, że ludzie nie są panami przygód, ale przygody rządzą ludźmi (αἱ συμφοραὶ τῶν ἀνθρώπων ἄρχουσι καὶ οὐκὶ ὠνθρωποι τῶν συμφορέων). Trzeba było dopiero zwalczać te małoduszne poglądy; przeciw zdającym się εὖ βουλεύεσθαι i εὖ φρονέειν, jakoteż przekonanym, że z dwojga (przeciwnych) myśli obrali τὴν ἀμείνω, musiały powstać ἀνθρώπων κακῶν ὁμιλίαι, jak się wyraża Artabanos [4]) o ludziach podobnych Mardoniosowi, którzy uczyli τὸν ἧττω λόγον κρείττω ποιεῖν i μέγα φρονέειν zdaniem naczelnem Protagorasa, że człowiek stanowi miarę wszechrzeczy. Bez tej zasady, sprzecznej z ἀμήχανος συμφορά Symonidesa w Platońskim Protagorasie, nie byłoby powiedzenia Sokratesa [5]) o samowiedzy, że jej utrata jest jedynem nieszczęściem, jakie spotkać może człowieka (αὕτη γὰρ μόνη ἐστὶ κακὴ πρᾶξις, ἐπιστήμης στερηθῆναι). To słowo wypełnia Stary, a zapowiada Nowy Testanent Greków!

Przekonaliśmy się dowodnie, że Herodot z rozmysłem wkłada w usta Artabanosa Solonowe prawidła i każe mu polemizować z Mardoniosem ze szkoły Protagorasa zwycięsko, gdyby nie Xerxes. W słowach atoli Xerxesa [6]), zagajających obrady, można dosłuchać się zwrotów, jakich używał pewnie sam mistrz sofistów w kole swojej drużyny (ἐπισταμένοισι εὖ οὐκ ἄν τις λέγοι — φροντίζων δέ εὑρίσκω — ἐπίστασθέ κου πάντες — ἀνευρίσκω λογιζόμενος). Tym przeświadczonym wyrazom odpowiadają podobne Mardoniosa [7]) (τῶν ἐπιστάμεθα μὲν τὴν μάχην, ἐπιστάμεθα δὲ τὴν δύ-

1) Herod. VII, 16; por. Bergk: *Poetae lyrici Graeci*, str. 339 (fragm. 12) 2) Herod. I, 32. 3) Herod. VII, 49. 4) Herod. VII, 16. 5) Plat. Protag. 345 B. 6) Herod. VII, 8. 7) Herod. VII, 9.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

ναμιν ἐοῦσαν ἀσθενέα — ἐξευρόντες — ἐξευρίσκειν) i wydrwiewające Artabanosa [1]) (κέρδος μέγιστον εὑρίσκω ἐόν — ὁ δὲ βουλευσάμενος αἰσχρῶς . . . . εὕρημα εὕρηκε — ἀνὰ χρόνον ἐξεύροι τις ἄν). Wszelka wątpliwość o pochodzeniu przytoczonych wyrażeń od Protagorasa i jego uczniów zupełnie jednak rozwiać się musi wobec ważnego szczegółu, że w końcowym ustępie napisanych pod wpływem protagorejskiej nauki Διαλέξεις, znamienne słówko ἐπίσταμαι znachodzi się powtórzone w troistej formie: ἐπίστασθαι, ἐπίσταται i ἐπιστασεῖται blizko 20 razy! Tamże czytamy charakterystyczny, a oraz znany nam z początkowego rozdziału Περὶ τέχνης i Herodota termin w następującem zdaniu: Μέγιστον δὲ καὶ κάλλιστον ἐξεύρημα εὕρηται ἐς τὸν βίον, μνάμα, καὶ ἐς πάντα χρήσιμον, ἐς φιλοσοφίαν τε καὶ ἐς σοφίαν.

Dziwne musiało opanowywać Ateńczyków wrażenie, kiedy w wybitnych postaciach perskich, ich słowach, myślach i czynach przed niefortunną wyprawą do Grecyi, odnajdywali dzięki tendencyi ojca historyi siebie samych w przededniu wojny peloponeskiej, grających role z góry skazane na przegranie. Protagoras był tej domowej wojny niby duchowym Xerxesem, Perykles zaś Mardoniosem (por. Herod. VII, 6 o Mardoniosie: νεωτέρων ἔργων ἐπιθυμητὴς ἐὼν καὶ ἐθέλων αὐτὸς τῆς Ἑλλάδος ὕπαρχος εἶναι i Aryst. Ἀθ. πολ. 27 o Peryklesie: νέος ὤν — nadto por. wyrażenie niezmiernie rzadkie, dwukrotnie zastosowane w roz. I. Περὶ τέχνης: συνέσιος ἐπιθύμημά τε καὶ ἔργον). Lekceważył rzekomo Perykles — jak Mardonios w ogóle siły helleńskie — liczbę wojska, środki pieniężne i sposób walczenia Spartan [2]), których w obronę zapewne brał Tucydydes syn Melezyasa, jak Artabanos Greków. Tamten uszedł groźniejszej kary, zgromiony tylko słowami Xerxesa [3]); ten skazany przez sąd skorupkowy na wygnanie, zostawił wolne pole Peryklesowi do przedsięwzięcia wyłącznie ateńskich planów.

Lwów. *Stanisław Schneider.*

[1]) Herod. VII, 10. [2]) Por. Herod. VII, 9 i Tucyd. II, 13. [3]) Herod. VII, 11.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Dwie Politeje ateńskie.

Habent sua fata libelli! można śmiało zawołać wobec tych przeciwności, jakie przechodzić musiały dwie rozmiarami niewielkie rozprawy o rzeczypospolitej ateńskiej. Jeszcze z górą przed 50 laty Roscher w swem pomnikowem dziele o Tucydydesie [1]) biadał nad pseudoxenofontowym traktatem, że cel i twórca jednego z najbardziej pociągających i pomysłowych pism starożytności głęboką pokryte są ciemnością, a filologowie, nie mający zrozumienia spraw politycznych, nie doszli nawet do porozumienia, czy utwór ten napisany jest seryo czy ironicznie, za ustawą czy przeciw ustawie Ateńczyków. Wszyscy zgadzają się niemal tylko w tem jednem, że formą niższy od dzieł Xenofonta, traktat ów przewyższa o wiele jego horyzont polityczny. W pogoni tedy za tajemniczym autorem, którego wyobrażają sobie jako doświadczonego wprawdzie latami i życiem oligarchę, lecz namiętnością pałającego i żarem nienawiści ku demosowi, jedni, jak n. p. Roscher, szukają go w pobliżu historyka Tucydydesa i wśród pokrewnych mu duchem, drudzy w gronie retorów otaczających Tucydydesa młodszego, syna Melezyasa, jak Moritz Schmidt [2]); inni utożsamiają go z Krytyasem, synem Kalajschorosa, jak Wachsmuth [3]) i Boeckh [4]), a znów inni z Alcybiadesem [5]) albo Frynichem [6]). Według potrzeby oligarcha ten, przebywający w Atenach, miał być autorem prywatnego posłania do spartańskiego dyplomaty, pisarzem pamiętnika do zamiej-

---

[1]) *Leben, Werk und Zeitalter des Thukidydes* (1842) str. 248, 526 i 538. [2]) *Memoire eines Oligarchen in Athen* etc. Jena 1876. [3]) *Commentatio de Xenophontis qui fertur libello* 'Αθ. πολ. Göttingen. 1874. [4]) *Staatshaushalt der Athener* t. I, str. 433 (w wyd. Fränkla str. 390). [5]) W. Helbig w Rhein. Mus. t. 16. [6]) Müller-Strübing: *Die attische Schrift vom Staat der Athener* (Philologus, IV. Supplementband).

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

scowych przyjaciół zwłaszcza w Sparcie, lub owszem pisał jako emigrant czyteż wygnaniec poza obrębem Aten, albo zapuścił się w dyalog z lacedemońskim arystokratą, albo li też wygłosił mowę do członków swego stronnictwa, zwalczając inną mowę o połowicznej i pośredniczącej tendencyi, jakoby dawne swe stanowisko oraz znaczenie w państwie odzyskać mogli w drodze wyłącznie pokojowej reformy bez krwi i żelaza.

I dzisiaj jeszcze powszechnie głoszą, że wróg demosu — ktokolwiek nim był — napisał ten list poufny, pamiętnik, rozmowę czy odpowiedź, szczęśliwym trafem uratowaną między pismami Xenofonta. Powtorzyć można i teraz jednak wyrazy, które pół wieku przeszło Roscher powiedział, że to pisemko »für das Gesammtgebiet der philologischen Wissenschaft ihre befruchtende Kraft noch gar wenig hat äussern können«. Ale czy tak być powinno dalej, czy tak być może wobec odkrytej niedawno dziwnem zrządzeniem losu rozprawy na tensam temat Arystotelesa, która nowe wskazówki i środki wciska nieledwie w ręce do odgadnięcia starego Sfinksa? Czyżby to widmo nieugiętego oligarchy, zdradziecko spiskującego z zewnętrznymi wrogami Aten, które ostatnio roztoczyli przed wzrokiem współczesnych Müller-Strübing [1]) i Herzog [2]), miało być rzeczywiście jako autor rzeczonej broszury z ciała i kości prawdziwem? Stanowisko natomiast sceptyczne, na jakiem przed 20 latami Kirchhoff [3]) zatrzymał się sądząc, że nic ponadto nie da się dociec, jak tylko, iż wywody w tem dziełku nie były obliczone jedynie na publiczność ateńską, a temci mniej na ówczesnych wrogów wojennych Aten, nie może wystarczyć nadal, jak dotąd nie wystarczało, chociaż wyjścia poza nie gdzieindziej należy poszukiwać.

Każdego, choćby pobieżnie czytał ową książeczkę, uwięzić musi uwagę stosunkowo dość długi wstęp o topograficznych korzyściach panowania na morzu, tudzież o ekonomicznych stąd dogodnościach [4]). Autor jest tak zapalonym obrońcą marynarskiej potęgi Aten, że chciałby nawet Attykę od stałego lądu zupełnie widzieć odciętą i wkoło morzem oblaną, byleby możnowładcy i właściciele dóbr ziemskich, patrząc na swoje grunta przez nieprzyjaciół niszczone, nie mogli im bram otwierać i łączyć się z nimi, oderwawszy się od demosu [5]). Niepospolity to oli-

[1]) Na przyt. miej. str. 70. [2]) *Zur Litteratur über den Staat der Athener.* Tübingen 1892. [3]) *Über die Schrift vom Staate der Athener* (Abhandl. der königl. Akademie der Wissensch zu Berlin. 1874. [4]) Pseudo-Xen. Ἀθ. πολ. II, 2—8. [5]) Tamże II, 11—16.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

garcha i przejednany zaprawdę zwolennik morskiej polityki Peryklesa, który poprostu z uczuciem dumy mówi od siebie: A ja nie zachodząc się wcale z ziemią, wszystko sprowadzam: budulec, żelazo, miedź, len i wosk z powodu panowania na morzu. Jakim sposobem można było z tych słów, tchnących żywem zajęciem i owianych szczerem umiłowaniem, wysnuć wniosek, że autor był przeciwnikiem żeglarskiej przewagi Aten, to pozostanie jedną z tajemnic »najpocieszniejszych omyłek« (der drolligsten Irrthümer), na które już Roscher w swoim czasie wyrzekał. Gdy się zestawi te miejsca z chłodnem po większej części milczeniem Arystotelesa o roli Aten jako mocarstwa, z ujemną jego uwagą o pchnięciu państwa za sprawą szczególnie Peryklesa na tory morskie, a wreszcie z ogólnym sądem, że ono za pośrednictwem ludowych przewodników najwięcej zbłądziło przez panowanie na morzu [1]), dopiero się wpada w zamęt: tam oligarcha wyciąga ręce do demokracyi i lgnie do polityki jej marynarskiej, tutaj uznany chwalca Solona i jego demokratycznej ustawy, przez niechęć do wielkopaństwowych dążeń ateńskich, zbliża się z sympatyami swemi do oligarchów w rodzaju Nicyasa, Tucydydesa (syna Melezyasowego) i Teramenesa.

Wyzwalające z tej matni słowo pierwszy wymówił Ferdynand Duemmler ubocznie, w jednej z uwag poniżej tekstu ciekawej (choć pomylonej co do wyników) pracy p. t. Die Ἀθηναίων πολιτεία des Kritias [2]). Wypowiedziana tam jest możliwość, że pseudoxenofontowa Ἀθ. πολ. stanowi odpowiedź, daną przez umiarkowanego oligarchę, życzliwie usposobionego dla demokracyi, na starszą polityczną broszurę z tendencyą Areopagityku Isokratesa. Wszystko przemawia za tem, że tak jest istotnie. Przysłuchajmy się bowiem zasadniczym wyrazom owego oligarchy, że wprawdzie nie zgadza się z formą rządu w Atenach (τὸν μὲν τρόπον οὐκ ἐπαινῶ), ale przyznaje, że ją obrawszy, dobrych imają się Ateńczycy środków, które wykazał, do utrzymania swej demokracyi (εὖ μοι δοκοῦσι διασώζεσθαι τὴν δημοκρατίαν) [3]). Porównawszy te słowa z wyznaniem Isokratesa w Areopagityku, gdzie mowca zastrzegł się przed posądzeniem o oligarchiczne zachcianki, wyczytujemy tam rzeczywiście coś zbliżonego do możnowładczej tendencyi; bo przynależność swoją do demokratycznego obozu Isokrates uczynił zawisłą od wymarzonych warunków, przeciw którym praktyczny nasz oligarcha polemizuje. Wprawdzie pochwala mowca ateński równość i demokracyę (τὰς δ' ἰσότητας καὶ τὰς δημοκρατίας ἐπαινῶν), ale nie pier-

[1]) Aryst. Ἀθ. πολ. roz. 27 i 41. [2]) Hermes t. 27, str. 262. [3]) Pseudo-Xen. Ἀθ. πολ. I, 1 i III, 1.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

wsze lepsze, lecz takie, wśród których ład, sprawiedliwość i rozum rządzą (οὐ πάσας, ἀλλὰ τὰς καλῶς καθεστηκυίας, οὐδ' ὡς ἔτυχον, ἀλλὰ δικαίως καὶ λόγον ἐχόντως[1])) Tylko tyle! Rzecz dziwna: doświadczony ów oligarcha mniej wymaga od mowcy demokraty, gdyż bierze tak demokracyę, jaką ona jest i liczy się z nią, uznając za trwałą, pomimo jej ułomności.

Jednak Isokrates błąd swój naprawił pod koniec życia w Panatenaiku, w którym oddaje przodkom zupełną słuszność, że się chwycili pożyteczniejszej potęgi morskiej, chociaż wiedzieli, że tylko przodownictwo na lądzie da się pogodzić z porządkiem, ze skromnością i posłuszeństwem (τὴν μὲν κατὰ γῆν ἡγεμονίαν ὑπ' εὐταξίας καὶ σωφροσύνης καὶ πειθαρχίας καὶ τῶν ἄλλων τοιούτων μελετωμένην); marynarskie zaś rządy rosną z czego innego (τὴν δὲ κατὰ θάλατταν δύναμιν οὐκ ἐκ τούτων αὐξανομένην), mianowicie z żeglugi i biegłości wioślarzy, jakoteż z nawyknienia do życia ze sprowadzanych rzeczy po stracie własnych (τῶν τὰ σφέτερα μὲν αὐτῶν ἀπολωλεκότων, ἐκ δὲ τῶν ἀλλοτρίων πορίζεσθαι τὸν βίον εἰθισμένων), co wszystko musi pociągnąć za sobą rozkład dawnego ustroju w państwie (οὐκ ἄδηλος ἦν ὁ κόσμος ὁ τῆς πολιτείας τῆς πρότερον ὑπαρχούσης λυθησόμενος)[2]). Słowa powyższe mieszczą w sobie zerwanie ze starą demokracyą Solona, do której Isokrates powrót gorąco w Areopagityku zalecał — podobne temu wyparciu się oligarchicznych pokuszeń, jakie przebija z następujących szczytnych oraz zaszczytnych wyrazów nawróconego do nowych prądów autora pseudoxenofontowej Politei ateńskiej: Ateńczycy ufając panowaniu na morzu, patrzą na ziemię attycką pustoszoną dokoła, bo wiedzą, że jeśli będą jej żałowali, z innych dóbr i to większych zostaną obrani[3]).

Ale tak podatnymi do przebłagania, jak retor czasów późniejszych lub wyjątkowy nasz oligarcha współczesny, niezawodnie nie byli żyjący naówczas »umiarkowani« demokraci, którzy zapewne słowami Isokratesa w mowie nieco dawniejszej od Areopagityku, narzekali na rządy morskie jako na powód prawie jedyny wszystkich nieszczęść i wyrzut ciskali w oczy stojącym u steru, że nie wstydzili się właśnie patrzeć na kraj ojczysty niszczony i pustoszony dokoła[4]) Tym demokratom wiele musiało zależeć na tem, jak słychać z echa ich życzeń w mowie Isokratesa[5]), aby po zaniechaniu wojny mieszkańcy Attyki mogli w spokoju i bez obawy uprawiać role, żeglować po morzu i innym, zasta-

[1]) Isokr. Areop. §§. 58—60 i 70. [2]) Isokr. Panat. §§. 114—116. [3]) Pseudo-Xen. Ἀθ. πολ. II, 16; por. Tucyd. I, 143. [4]) Isokr. περὶ εἰρ. §§. 61 i 84. [5]) Tamże §. 20.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

nowionym przez wojnę, oddać się pracom. Przypuszczenie Duemmlera [1]), wypowiedziane jeszcze dawniej, nabiera wszelkich pozorów prawdopodobieństwa, że z łona tej mniejszości, święcącej państwo prawne i ujmującej się za agrarną demokracyą, pojawił się jakiś traktat socyalno-polityczny, na który — dokończmy dziś z Duemmlerem — t. z. Xenofontowa 'Αθ. πολ. wyborną dała odprawę. Duemmler powiada, że autor rzeczonego traktatu, aczkolwiek wyznawca demokracyi, w cichości mógł oligarchię umiarkowaną przynajmniej za równie dobrą uważać. Jeśli tak, to uwierzyć łatwo, że wkrótce po śmierci Peryklesa, być może jeszcze pod koniec jego życia, tajemny sojusz przyszedł do skutku między większością oligarchów t. zw. umiarkowanych a takichże demokratów mniejszością. Program tego sojuszu wywiesił ktoś następnie w ulotnej publikacyi, strzegącej drogę reakcyi spraw zachowawczych ziemiaństwa oraz polityki pokojowej, na którą mniemany Xenofont replikował imieniem własnem, nielicznych oligarchów i panującej większości demokratycznej, w obronie handlu morskiego i groźnej floty.

Dzięki broszurze znanej pod nazwą Xenofonta i sprzecznym ze sobą mowom Isokratesa, wglądnęliśmy w układ stronnictw, ugrupowanych w Atenach za wojny peloponeskiej, nie według zasad wyłącznie politycznych, lecz w miarę haseł społeczno-ekonomicznej natury. Müller-Strübing [2]) już niegdyś trafnie był odgadł, że w tem polega istotna różnica Aten Isokratesa i Demostenesa od Aten ich przodków, iż przed wojnami perskiemi nie znano gospodarstwa innego oprócz rolnictwa, następnie do wojny peloponeskiej rola i handel, kapitał i ziemia utrzymywały się w równowadze i to był czas rozkwitu, nareszcie pieniądz wziął całkowicie górę. W tej żywiołowej zaiste walce o byt skupiała się opozycya zrazu legalna, potem rewolucyjna, oligarchicznych i demokratycznych agrarczyków przeciwko takimże kapitalistom, trzymającym ster rządu. Twórca zaś polemicznej odpowiedzi w powyższem oświetleniu urasta na liberalnego i postępowego oligarchę, któremu wszelki zamach na istniejący stan rzeczy przedstawił się jako zdrożność nie prowadząca do celu [3]).

Blizkim takiego pojęcia tej nieznanej skądinąd postaci jest Wilamowitz-Moellendorff w swem znakomitem dziele: *Aristoteles und Athen* [4]), gdzie mówi o starszym, wypróbowanym, praktycznym oligarsze, »der bald nach Perikles' Tode mit widerwilliger Bewunderung die Consequenz

---

[1]) *Prolegomena zu Platons Staat und der platon. u. arist. Staatslehre.* Basel 1891, str. 2υ i 36. [2]) Na przyt. miej. str. 61 i nast. [3]) Na przyt. miej. str. 61 nast. [4]) str. 171.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

und die Unüberwindlichkeit des Demos darlegt«, a w adnotacyi pod spodem: »der klug uud kalt geworden ist, aber das ancien régime nicht verleugnen will, das er doch für verloren ansieht«. Wilamowitz zakończył jego charakterystykę znaczącemi słowami: »das ist einer der γνώριμοι, wie sie bei Tanagra ihre Loyalität mit dem Blute besiegelt haben«. Wiadomo [1]), że w krwawym chrzcie pod Tanagrą banita Cymon i jego przyjaciele wyparli się spartańskich sympatyi; powodem zaś wygnania Cymona przez sąd skorupkowy była wyprawa jego do Peloponezu z pomocą dla Spartan przeciw powstaniu w Messenii. Z patryotycznych względów najprzeciwniejszym był tej wyprawie wódz ludu Efialtes [2]). Skutek okazał błędność polityki Cymona, bo Ateńczycy swojem wmięszaniem się obrazili uczucia Messeńczyków, a równocześnie zrażono sobie też Spartan, którzy uląkłszy się rycerskiego animuszu przybyłych na odsiecz, z niczem ich odesłali do domu ὡς νεωτεριστάς, że posłużymy się terminologią, przejętą przez Plutarcha z dobrego źródła [3]). Obawiali się zatem Lacedemończycy Cymona z jego hufcami jako νεωτερισταί na wypadek, gdyby się przerzucili na stronę Messeńczyków. Ile te strachy wówczas miały podstawy; nie można wiedzieć; ale to pewna, że po powrocie z wygnania Cymon byłby się zgodził na późniejszy sąd autora t. zw. Xenofontowej 'Aθ. πολ., iż Messeńczyków — nie Spartan — potrzeba było wybrać, bo wkrótce ujarzmiwszy Messenię, Lacedemończycy wojować zaczęli z Ateńczykami [4]). Za nawrócenie owo tak wzniosłe z pobojowiska pod Tanagrą, po którem Perykles sam odwołał Cymona z wygnania [5]), Arystoteles w 'Aθ. πολ. [6]) mianuje go νεώτερον ὄντα na podobieństwo wyrażenia się Spartan o νεωτερισταί, Peryklesowi dostaje się zaś od niego przyczepka νέος ὤν [7]). Takimże νεώτερος ὤν, jak Cymon, pomimo starszych już lat, a z powodu przekonań nowszych, albo inaczej: antilakońskich, musiał wydawać się Arystotelesowi jego poprzednik w opracowaniu Politei ateńskiej.

Wiemy już teraz, że terminami: νεώτερος i νέος określił Arystoteles jako postępowego oligarchę Cymona, a Peryklesa jako postępowego demokratę, dla ich odróżnienia od oligarchów i demokratów konserwatywnych, a przytem filolakońskich. Tych ostatnich opisał bowiem pospołu przez πολιτευσάμενοι μετὰ τοὺς ἀρχαίους [8]). Przedtem już byłem zdania, któremu już dałem wyraz w poprzednich pracach [9]), że polityczne za-

[1]) Plut. Per. 10 i Cym. 17. [2]) Plut. Cym. 16. [3]) Plut. Cym. 17 Por. Tucyd. I, 102 o νεωτεροποιία i νεωτερίζειν. [4]) Pseudo-Xen. 'Aθ. πολ. III, 11. [5]) Plut. Per. 10. [6]) roz. 26. [7]) roz. 27. [8]) roz. 28. [9]) *Zag. biogr. Per.* str. 10 i nast.; *Studya nad Polit. ateń. Aryst.* str. 12 i nast.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

sady Cymona i dziejopisarza Tucydydesa z jednej, a Tucydydesa syna Melezyasa z drugiej strony, w rozbieżnych szły od siebie kierunkach. Jeśli tedy najsłuszniej podniesiono [1]), że nie ma żadnej przyczyny do uważania historyka Tucydydesa za przekonanego oligarchę, lecz musi się go zaliczyć »zu den Vernunftdemokraten«, to również demokratami z rozsądku byli: tak Cymon, jak Pseudo-Xenofont, oligarchowie lub lepiej: arystokraci z urodzenia. Starszy Tucydydes zaś był oligarchą z przekonania, jak Nicyas i Teramenes, a ci demokraci, którzy się zapatrywali na tych dwóch pierwszych πολιτικοὺς καὶ τῇ πόλει πάσῃ πατρικῶς χρωμένους czy znowu na Teramenczyków, co τὴν πάτριον πολιτείαν ἐζήτουν [2]), byli — jak mowca Isokrates w Areopagityku — uczuciowymi politykami. Według ponętnej hipotezy Duemmlera [3]) wspomniany traktat socyalno-polityczny, sławiący μέσους πολίτας niby kamień węgielny państwa prawnego, żywo pobudzić miał Eurypidesa w Hiketydach, zapewne też w Fenicyankach i Orestesie, a odbił się w politycznych naukach Arystotelesa. Cokolwiekbądź się zawiera prawdy w tem przypuszczeniu, wytrawny sąd dziejopisa Tucydydesa przechyla szalę na stronę patryotycznej polityki mężów stanu Cymona i Peryklesa, a oraz doświadczonego praktyka Pseudo-Xenofonta, którego twierdzeń nie zrównoważą sentymentalne wywody tragicznego poety, ni wystudzone teorye zimnego filozofa.

Nie jest moim zamiarem poruszać sprawę stosunku Aten do sprzymierzeńców, choć z tego punktu widzenia odsłania się najdokładniej stronniczość i maskowany subjektywizm autora późniejszej Politei ateńskiej. Przedmiot ten opracowałem bowiem osobno. Tutaj tylko zaznaczam, że dwie znane nam Ἀθηναίων πολιτεῖαι stoją na wręcz przeciwległych biegunach i że dawniejszy t. z. Xenofontowy traktat jest emanacyą zwrotu Cymona ku rządom Peryklesa, zarazem zaś odpowiedzią na polityczną broszurę, którą Tucydydes syn Melezyasa mógł natchnąć jakiegoś demokratę w rodzaju Isokratesa, gdy pisał swój Areopagityk. Na stanowisku zajętem w owej broszurze, stanął niestety i niewzruszenie stał Arystoteles, natomiast Isokrates w kilka lat po rzeczonej mowie [4]), a zwłaszcza w Panatenaiku w przeddzień śmierci, opuścił je z przekonania. Ubliżylibyśmy pamięci wielkiego myśliciela pospiesznym sądem, że on nie widział innego sposobu na wydobycie się z rozluźnionych po śmierci Peryklesa stosunków, jak tylko drogą przewrotu i obalenia demokratycznych rządów. Arystoteles owszem wytrwał

[1]) Edm. Lange: *Thukydides und die Parteien* (Philologus t. 52, str. 616–651). [2]) Aryst. Ἀθ. πολ. roz. 28 i 34. [3]) *Prolegomena* etc., str. 20. [4]) Patrz περὶ ἀντιδ.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

w zasadach starego demokratyzmu, który — by użyć wyraźnych słów Isokratesa w Areopagityku [1]) — jeden znachodził środek na odwrócenie przyszłych, a zażegnanie obecnych nieszczęść, w powrocie do ustawy Solona, ale nie przez wybór Synedrów i Syngrafeusów, za pośrednictwem których demos wyzuto z władzy [2]), lecz przez jawny, nieukryty, zbawczy i wszystkim znany zarząd ojczysty (διείλεγμαι περὶ διοικήσεως οὐκ ἀποκεκρυμμένης ἀλλὰ φανερᾶς, ἣν πάντες ἴστε καὶ πατρίαν ἡμῖν οὖσαν καὶ πλείστων ἀγαθῶν καὶ τῇ πόλει καὶ τοῖς ἄλλοις Ἕλλησιν αἰτίαν γεγενημένην).

Wyższe, niżeli dotąd, miejsce i donioślejsze znaczenie przyznać będzie potrzeba Pseudo-Xenofontowej broszurze o ustawie ateńskiej, a czy nie zmniejszy się przez to i nie obniży wartość istotna odnalezionej w ostatnich czasach rozprawy Arystotylesa, nie naszą rzeczą przesądzać.

Lwów. *Stanisław Schneider.*

---

[1]) §§. 16, 58 i 59. [2]) por. Aryst. Ἀθ. πολ. roz. 29, 2. W Polityce (VIII, 1304 b 10) podstęp i kłamstwo zarzuca wręcz Arystoteles rządom 400, οἳ τὸν δῆμον ἐξηπάτησαν φάσκοντες τὸν βασιλέα χρήματα παρέξειν πρὸς τὸν πόλεμον τὸν προς Λακεδαιμονίους, ψευσάμενοι δὲ κατέχειν ἐπειρῶντο τὴν πολιτείαν.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Dwa hymny delfickie na cześć Apollina.

Głównym przedmiotem naszego rozważania mają być dwa hymny niedawno w Delfach wykopane. Oba sławią Apollina, boga, któremu Delfy przypadły jako główna siedziba, jako własność. Niełatwo do tego doszedł, bo dopiero po zabiciu strasznego smoka Pytona, dawnego pana tej miejscowości, dopiero po przebłaganiu Gaji i Temidy, bóstw chtonicznych, a więc spokrewnionych z zabitym Pytonem.

Nie będzie tedy od rzeczy, jeśli sobie uwydatnimy, jak się przedstawia owa miejscowość najsłynniejsza może w dziejach starożytnej Hellady, a z tego względu godna i dzisiaj jeszcze zająć naszą uwagę. Wybierzmy się w drogę do tego świętego miejsca z jedną z owych pielgrzymek, które zewsząd, szczególnie zaś często z Aten do Delf niby na odpust, bo i tam odbywano *lustrationem*, zdążały.

Droga z Aten do Delf była dość daleką i dość uciążliwą; trzeba było przejść znaczną część Attyki, następnie wzdłuż całą Beocyę, zanim się doszło do Fokis. Szło się przez Fyle, przez Teby, przez Chejroneję. Gdyby to jeszcze po równi, jak u nas, ale na granicy Attyki i Beocyi trzeba było przejść w poprzek Kitairon, następnie okrążyć Helikon wysoki, a zbliżając się do Fokis wspinać się na boki Parnassu, którego wysokość Tatrom się równa. Taką zbocz Parnassu wpoprzek przeszedłszy, schodziło się dopiero w kotlinę, w której było mieszkanie delfickiego boga. Droga z Aten aż dotąd wynosiła najmniej 150 kilometrów, 800 stadiów, a może więcej, w dodatku zaś była z pewnością w znacznej części bardzo kamienistą.

Od wschodu przybywszy, mamy przed sobą świętą kotlinę delficką, która się wydłuża właśnie od wschodu ku zachodowi, w postaci potężnego amfiteatru, którego ścianę północną tworzy bok Parnassu, południową długi grzbiet Kirfisu; na wschodzie zaś, skąd przybyliśmy, łączy się Parnas z Kirfisem.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Można bo powiedzieć, że Kirfis jest tylko bokiem Parnassu, oderżniętym od głównego ciała rzeką Pleistos. Rzeka ta tutaj się rodzi, w stronie od której przybyliśmy; ona wyżłobiła ową kotlinę i po krótkim, trzymilowym może biegu, wpada do zatoki korynckiej. Były więc Delfy dostępne jeszcze od strony jej ujścia, to jest od zachodu, albo dokładniej: południowego zachodu, ale znikąd więcej. W tym też kierunku, od wschodu ku zachodowi, prowadzi dzisiaj przez ową sławną kotlinę jedyna droga przez Arachovę (można się w tem domyśleć Orzechowej, pamiątki po Słowianach, po których Helikon nawet nosi dzisiaj nazwę Zagóra) do Kastri, to znaczy do Delf — taką jest bowiem dzisiejsza nazwa tej miejscowości — dalej do Krissa, lub Pylaia, gdzie była nekropolis delficka, ale także synedrion, miejsce zebrań amfiktyonów, którego szczątki podobno jeszcze istnieją naokół kościoła św. Eliasza; a dalej jeszcze — to już do morza. W stronie przeciwnej, ku Arachovej, było inne przedmieście Delf, Kastalia, ze sławnem źródłem, którego kryształowa woda, zebrana w basen w skale wykuty, służyła do lustracyi.

Dzisiejsza ta droga była pewnie i drogą starożytną, bo na inną miejsca tu nie ma. Ciągnie się ona, albo raczej wije po zboczu Parnassu, a więc po prawej stronie Pleistosu, który szumi w ciasnem, ogromnymi głazami zawalonem korycie, o 300 metrów niżej drogi. Gdzie tedy leżały Delfy? Miasto samo, oraz jego przedmieścia Pylaia i Kastalia leżały przy drodze, święte zaś przybytki leżały wyżej, na zboczu Parnassu którego białe, w świetle połyskujące skały, zwane Faidriadami, tworzyły kilka stopni, niby upłazów, a sterczały wyżej jeszcze prostopadłą ścianą. Na owych to upłazach wznosiły się święte przybytki, podtrzymywane podmurowaniami pelasgickiemi albo już helleńskiemi, gdzie miejsce nie było dość równe. Tam widniała główna świątynia Apollina, w środku niejako całego półkola; wyżej nad nią teatr i sławna Lesche, ozdobiona freskami Polygnota, która służyła za miejsce zebrań dla pielgrzymów; jeszcze wyżej wytryskiwało źródło Kerna, z wodą cuchnącą, które następnie ginęło pod ziemią, a wychodziło na jaw dopiero w adyton świątyni Apollina. Cuchnące jego wyziewy wprawiały Pytię w odurzenie. Jeszcze wyżej ku zachodowi było stadyum do igrzysk, na szczycie zaś, nie samego jednak Parnassu, tylko Faidriad, rozciąga się płaskowyż, z którego dopiero wznosi się dwurożny i ośnieżony wierch góry poetów. Tu były pastwiska, tu lasy sosnowe, tu jeziora poświęcone Dionysosowi; to też tutaj odbywały się owe nocne zbiegowiska, tańce wyuzdane, orgie Bachantek, które jeśli na nie na łopatach nie jeździły, to jeździć mogły. Słowem była to Łysa góra starożytnych, której nowożytne są jakoby echem tylko. Widok, jaki się stąd roztacza, może być wspaniały:

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

jak w płaskorzeźbie całą widać Grecyę oblaną lazurowem, połyskującem morzem. Tak się więc w głównych zarysach przedstawia miejsce, które Apollo, wybierając sobie na mieszkanie, uznał za godne boga, my zaś możemy powiedzieć, że umiał wybrać dobrze. Chcielibyśmy dodać, że miał smak romantyczny, ale powstrzymuje nas uwaga, że przecież to miejsce na wskróś klasyczne. Widocznie, że świat klasyczny nie był pozbawiony romantyczności.

* * *

Powiedzmy teraz słów kilka o poprzednich tutaj poszukiwaniach, a następnie o robotach najnowszych, które do bardzo pięknych odkryć doprowadziły. Pierwszym z uczonych, zwiedzających to miejsce w naukowych celach, był Dodwell, na początku tego wieku; następnie Ulrichs; więcej jednak zdziałał Ottfried Müller, który tu odgrzebał cały szereg inskrypcyi, ale zachorowawszy na febrę, wrócił do Aten, aby tam umrzeć r. 1840. Z Niemców po Müllerze, Pomtow najwięcej się zasłużył około topografii Delf. Francuzi zaczęli tu poszukiwać już roku 1860, ale dopiero od roku 1890, gdy Homolle został dyrektorem szkoły francuskiej w Atenach, podjęli robotę na wielką miarę, otrzymawszy na to pozwolenie od rządu greckiego, od swego zaś pierwszy kredyt na 500.000 fr.

P. Homolle rozpoczął od tego, że wziął sobie do pomocy inżyniera i architekta; następnie przeniósł mieszkańców Kastri, do tysiąca dochodzących, na inne miejsce, a domostwa ich zburzył; dalej zbudował trzy tory żelazne na różnych stopniach owych upłazów, celem łatwiejszego odwożenia ziemi i gruzów, a dopiero po tych robotach wstępnych wziął się do właściwego kopania, które rozpoczęto 10-go października r. 1892. Po dwuletniej pracy, przerywanej podczas zimowej niepogody, wyniki już były bardzo zadowalające. Przedewszystkiem odkryto *temenos*, świętą zagrodę Apollina. Jak bowiem nasze kościoły otoczone są mniejszym lub większym dziedzińcem, albo jak się mówi cmentarzem, tak świątynia Apollina w Delfach miała temenos, otoczony murem w kształcie długiego, przez kilka upłazów na stoczystości góry ciągnącego się czworoboku, którego szerokość od wschodu ku zachodowi dochodziła do 125 m. W środku dopiero tego rozległego dziedzińca, na wysokości 600 metrów, wznosiła się świątynia peripteryczna na obszernej murowanej platformie, która po wszystkich swych bokach miała dużo wolnego miejsca. Także i stąd widok na całą kotlinę był bardzo ładny.

Odsłonięto następnie drogę świętą. Odgałęziała się od gościńca głównego po wschodniej stronie doliny, wchodziła następnie w obręb temenosu i tutaj w tym obrębie, ciągle w górę idąc aż do świątyni,

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

zakreślała trzy wielkie zakręty. Otóż cała ta *via sacra* obstawiona była z wszystkich stron pomnikami różnego rodzaju: posągami, skarbcami w kształcie małych świątyń, exedrami i t. p. Była to świetna *via triumphalis*, a cały temenos był niezrównanem muzeum rzeczy ciekawych i ładnych. Zaraz przy wejściu na lewo stał dar Tegeatów, za nim byk z Korcyry, dalej koń dorycki, podarunek z Argos, dalej grupa z Attyki, podarowana po zwycięstwie maratońskiem i znowuż grupa Siedmiu wodzów, dar Argolijczyków; za nią exedra, dalej grupa Epigonów. Na prawo długa na 25 m. sala, otwarta ku drodze, w której stało 40 posągów, dar Lysandra z powodu zwycięstwa przy Aegos-Potamos, dalej exedra, za nią szereg posągów królów argolijskich i tak dalej wzdłuż całej drogi aż do świątyni, w pobliżu której dary były, zdaje się, najliczniejsze, bo miejsce najwięcej zaszczytne.

Niestety, z tych wszystkich wspaniałości dzisiaj nic nie zostało; znikli królowie, wodzowie, znikły byki i konie. Wszakże Neron na jeden raz zabrał stąd 500 posągów. Nie istnieje ani świątynia, ani exedry, ani skarbce. Zostały tylko złomy, fundamenta i podmurowania, które pozwalają stwierdzić miejsce i wymiary. Jednakże na podmurowaniach znalazło się pełno napisów, których liczba dochodzi do 1500, nieocenionych dokumentów, dotyczących wszystkich stron życia społecznego i politycznego Grecyi. Znalazły się n. p. akta procesu stowarzyszenia artystów ateńskich z tebańskimi; albo rachunki wydatków świątyni delfickiej z 4-go w. przed Chr., bardzo pouczające o składzie jej służby. Inne napisy dają wiadomość o uczestnikach poselstw tu przysyłanych, o wyroczniach objawionych, o wyzwalaniu niewolników i t. p.

Dużo tych napisów znaleziono w gruzach, ale obok nich w tychże gruzach odszukano bardzo wiele zabytków sztuki: posągów, bronzów, ceramik, metop, fryzów, karyatyd — najczęściej w odłamach, ale także w całości i to z najróżniejszych okresów, od archaicznego aż do rzymskiego. Najobfitszy plon dawały skarbce: sikyoński, sifnijski, beocki, a przedewszystkiem ateński, zbudowany po zwycięstwie maratońskiem. Był bardzo ozdobny, a wznosił się przy pierwszym zakręcie świętej drogi, w miejscu wybornem, bo dającem piękny widok na całe ustronie. Tutaj to znaleziono owe hymny na cześć Apollina, które nas przedewszystkiem zajmować mają. Zdawało nam się wszelako pożądanem, dać ten ogólny zarys całej tej wiekopomnej miejscowości [1]).

* * *

[1]) Dane do tego zarysu czerpaliśmy z Pawła Monceaux: Les Fouilles de Delphes w Revue bleue 1894, 2. s., 23, 24, 25. (Por. także Berl. philol Wochenschr. w kilku numer. r. 1894 i r. 1895 oraz Bullet. de corresp. hell. z r. 1893 i 1894).

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

W ruinach tedy skarbca ateńskiego znaleziono w całości hymn wykuty na kamieniu, z którego zdjęto fotografię i przesłano do Paryża, gdzie go odczytał H. Weil a następnie tekst z objaśnieniami ogłosił w »*Bulletin de correspondance hellénique* na rok 1893, str. 561 n. Tensam tekst wydrukował następnie Crusius w czasopiśmie *Philologus*, t. 40, Ergänzungsheft r. 1894, objaśnienia Weil'a reprodukując i rozszerzając.

Autor hymnu sam się nazwał w dedykacyi: Ἀριστόνοος Νικοσθένους Κορίνθιος Ἀπόλλωνι Πυθίῳ τὸν ὕμνον. Crusius sądzi, że to jest tenżesam Aristonoos, który napisał odę na cześć Lysandra. Należałby przeto do końca piątego lub początku czwartego wieku. Jak wysoko utwór jego w Delfach oceniono, świadczy o tem dekret zarządu miasta, wyryty także na kamieniu, a obwieszczający, że Delfy nadają Aristonosowi za hymny (pienia) na cześć bogów ułożone, jemu i potomkom: gościnność, życzliwość, prawo pierwszeństwa w pytaniu wyroczni, prawo pierwszego miejsca, prawo polubownego sądzenia, nietykalność w wojnie i pokoju, wolność od podatków wszelkich i opiekę równą jak rodowitym Delfijczykom. Podpisani: archont Damochares i członkowie rady Antandros, Erasippos, Euarchida.

Utwór napisany jest w strofach glykońskich, z czterech wierszy, z których każdy złożony z trochaju, daktylu i dipodyi trochaicznej katalektycznej; czwarty jednakże jest o jedną zgłoskę krótszy, czyli tak zwany ferekratejski. W skład czwartego wiersza wchodzi zawsze iubilatio: ἰὴ ἰὲ Παιάν, naprzemian z odmianą: ὦ ἰὲ Παιάν. Pierwsza strofa przedstawia się więc, jak następuje:

Πυθίαν ἱερόκτιτον
ναίων Δελφίδ' ἀμφὶ πέτραν
ἀεὶ θεσπιόμαντιν ἕ-
δραν, ἰὴ ἰὲ Παιάν,...

Widzimy jednakże, że w tej strofie niema nawet zdania całego, że więc ona całości jeszcze nie tworzy. Trzeba dodać strofę następną:

Ἄπολλον, Κοίου τε κόρας
Λατοῦς σεμνὸν ἄγαλμα καὶ
Ζηνὸς ὑψίστου, μακάρων
βουλαῖς, ὦ ἰὲ Παιάν.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Daje to sens następny:

O ty, który zajmujesz przy pityjskiej skale Delf zawsze prawdę wróżący stołek świętego pochodzenia, ἰὴ ἰὲ Παιάν,

Z Bogów woli — o Apollinie, święta chlubo Latony, córki Kojosa i Zeusa najwyższego, ὦ ἰὲ Παιάν!

Teraz dopiero mamy jakąś całość, to jest wezwanie Boga. Możemy więc powiedzieć, że dopiero dwie strofy tworzą całość. Pozwolimy sobie zauważyć, że ta okoliczność bardzo jest ważną ze względu na kościelną lirykę bizantyńską i łacińską. Należy też, za Weil'em, zwrócić uwagę na to, jak ścisłym jest związek między wierszem trzecim a czwartym strofy pierwszej, kiedy wyraz ἕ-δραν rozdzielony jest między oba. Podobnie ścisły związek znachodzimy kilkakrotnie w tym utworze i to zawsze pomiędzy wierszem pierwszym a drugim, albo trzecim a czwartym, nigdy zaś pomiędzy drugim a trzecim. Tak więc pomiędzy wiersz pierwszy a drugi znajdujemy rozdzielone wyrazy: θεο-κτήτων (strofa III), Προναί-αν (strofa VII); zaś pomiędzy trzeci a czwarty: ἐποιχ-νεῖς (strofa III), Πυ-θῶδ' (V), ἀμοι-βαῖς (VII), ἀν-τροις (IX), ἐξαβρύ-νων (XI). Wynikałoby z tego, że należy pierwszy i drugi, oraz trzeci i czwarty wiersz uważać jako mniejsze całości. Jeżeli tedy normalna forma glykońskiego wiersza daje następny schemat rytmiczny: $-\cup-\cup\cup-\cup-$, to podwójna da schemat nieco odmienny:

$$-\cup-\cup\cup-\cup--\cup-\cup\cup-\cup-$$

możnaby go podzielić na stopy w sposób następny:

$$-\cup \mid -\cup\cup \mid -\cup- \mid -\cup- \mid \cup\cup- \mid \cup-$$

Nie ujdzie niczyjej baczności dziwnie symetryczna budowa takiego wiersza; w środku mamy dwa kretyki, po jednej ich stronie daktyl po drugiej odpowiedni mu anapest; na kraju z jednej strony trochaj, z drugiej iamb. Tworzy to całość udatną, całkowicie symetryczną. Prawda, że poeta w miejsce trochajów kładzie iamby, spondeje, a nawet tribrachy; w miejsce dyktylów daje spondeje, a nawet kretyki; w miejsce końcowych kretyków stawia dość często anapesty; są to więc konstrukcye logaoedyczne, ktore się w śpiewie wyrównywały; w każdym jednak razie pomiędzy wierszami pierwszym i drugim, oraz trzecim i czwartym każdej strofy najmniejszej przerwy być nie mogło.

Niejednego czytelnika zajmie może, jeżeli tu podam inny jeszcze podział powyższego schematu dłuższego, podział taki mianowicie, jaki wypływa z nauki św. Augustyna, który jest znakomitym na tem polu autorem i rzecz przedstawia jaśniej, aniżeli którykolwiek autor nowo-

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

czesny, np. Christ lub Łucyan Müller. Jemu w znacznej mierze zazawdzięczam lepsze zrozumienie starożytnej rytmiki, dlatego traktat jego *De musica* do poznania polecam.

Podług jego nauki przeto podział byłby następujący:

$$\text{–}\cup\ |\ \text{–}\cup\ |\ \cup\text{–}\ |\ \cup\text{–}\ |\ \text{–}\cup\ |\ \text{–}\cup\ |\ \cup\text{–}\ |\ \cup\text{–}$$

Suma czasów i tutaj jest 24, ale stopy są wszystkie trójczasowe, a więc równomierne. Symetryczność objawia się i w tym podziale.

Po tej uwadze nawiasowej, wracając do głównej rzeczy i powoływując się na to, co się wyżej powiedziało, pozwolimy sobie następne strofy podać tu w formie dwuwierszowej, naznaczając jednak zwykły rozdział wierszy:

Ἔνθ' ἀπὸ τριπόδων θεο|κτήτων χλωρότομον δάφναν
σείων μαντοσύναν ἐποιχ|νεῖς, ἰὴ ἰὲ Παιάν,
Φρικώεντος ἐξ ἀδύτου | μελλόντων θέμιν εὐσεβῆ
χρησμοῖς εὐφθόγγου τε λύρας | αὐδαῖς, ὦ ἰὲ Παιάν.
Ἀγνισθεὶς ἐνὶ Τέμπεσιν | βουλαῖς Ζηνὸς ὑπειρόχου,
ἐπεὶ Παλλὰς ἔπεμψε Πυ|θῶδ', ἰὴ ἰὲ Παιάν.
Πείσας Γαῖαν ἀντοτρόφον | Θέμιν τ' εὐπλόκαμον θεὰν
αἰὲν εὐλιβάνους ἕδρας | ἔχεις, ὦ ἰὲ Παιάν.
Ὅθεν Τριτογενῆ Προναί|αν ἐμ μαντείαις (?) ἁγίοις
σέβων ἀθανάτοις ἀμοι|βαῖς, ἰὴ ἰὲ Παιάν,
Χάριν παλαιᾶν χαρίτων | τοῖς (?) τότε ἀϊδίοις (?) ἔχων
μνήμας (?) ὑψίστας (?) ἐφέπεις | τιμαῖς, ὦ ἰὲ Παιάν.
Δωροῦνται δέ σ' ἀθάνατοι | Ποσειδῶν ἁγνοῖς δαπέδοις
Νύμφαι Κωρυκίοισιν ἄν|τροις, ἰὴ ἰὲ Παιάν,
Τριετέσιν φαναῖς Βρόμιος. | σεμνὰ δ' Ἄρτεμις εὐπ(τ?)όνοις
κυνῶν ἐμ φυλακαῖς ἔχεις | τόπους, ὦ ἰὲ Παιάν.
Ἀλλ' ὦ Παρνασσοῦ γυάλων | εὐδρόσοισι Κασταλίας
νασμοῖς σὸν δέμας ἐξαβρύ|νων, ἰὴ ἰὲ Παιάν,
Χαρεὶς ὕμνοις ἡμετέροις | ὄλβον ἐξ ὁσίων διδοὺς
ἀεὶ καὶ σώζων ἐφέποις | ἡμᾶς, ὦ ἰὲ Παιάν.

Otóż i cały hymn, albo jak mówi poeta sam, hymny, a tak się wyraziła także zwierzchność delficka. Zrozumienie treści nie jest całkiem łatwe z powodu niepewnych, znakami pytania opatrzonych form, albo nowoutworzonych i pierwszy raz tutaj pojawiających się wyrazów greckich, jak: εὔπονος, εὐλίβανος, ἀνθότροφος, θεόκτητος, ἱερόκτιτος, θεσπιόμαντις, χλωρότομος, φρικώεις; dalej z powodu ulubionej, widać, poecie konstrukcyi imiesłowowej, której zbyt często i długo używa. Treść byłaby (z grubszego) następna (strofę 1szą zobacz wyżej):

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Tam z trójnogów boskich, wstrząsając laurem zielonym (Crusius wstrząsanie odnosi do pytających o wróżbę, nie do Apollina) wydobywasz wyrocznie, o Uzdrowicielu!

Głosem miłodźwięcznej liry, z podziemi umysł przerażających, szukającym wróżby świętej, o Uzdrowicielu!

Oczyszczony (z zabójstwa Pytona) w dolinie Tempe z wyroku najwyższego Zeusa, wprowadzony potem przez Palladę do dawnej siedziby Pytona, o Uzdrowicielu!

Przejednawszy Gaję kwiatorodną i Temidę, pięknowłosą boginię, posiadasz zawsze milewonną siedzibę, o Uzdrowicielu!

Skąd Tritogenię Pronaję czcząc nieśmiertelną wzajemnością w świętych wróżbach (bo właśnie jej tam pronajon wzniesiono) [1]), o Uzdrowicielu!

Dawną (jej) przyjaźń mając w najwyższej pamięci, otaczasz ją wieczną czcią, o Uzdrowicielu!

Hołdują ci nieśmiertelni: Posejdon świętemi dzierzawami, Nimfy jaskiniami korykijskiemi, o Uzdrowicielu!

Bromios trójletniemi pochodniami (co trzy lata powtarzającą się uroczystością nocną z pochodniami), święta Artemis w czujnej straży psów mająca to miejsce, o Uzdrowicielu! [1])

Ty przeto, który kąpiesz twe ciało w pięknowodnych zdrojach kastalskich w dolinie Parnassu, o Uzdrowicielu!

Bądź łaskaw hymnom naszym, dając zawsze szczęście święte i będąc nam zbawcą, o Uzdrowicielu!

Godnym uwagi jest styl tego hymnu, który w całości tworzy niejako jedno zdanie, złożone z całego szeregu wezwań; należałoby może tłómaczyć je przez sześć razy powtórzone Ty, który...; dopiero ostatnia półstrofa daje zdanie główne: bądź łaskaw! Możnaby powiedzieć, że to jest styl hymniczny doprowadzony do ostatecznego wyrazu.

* * *

Idźmy dalej: Wśród gruzów na około tegoż Skarbca Ateńczyków znaleziono inne jeszcze na kamieniu wyryte utwory poetyczne. Odłamów większych jest cztery, mniejszych znalazło się dwanaście. Weil orzekł, że odłamy A, B należą do jednego utworu, C do drugiego, D do trzeciego; z mniejszych kawałków przydzielono 1, 2, 3 do pierwszego utworu, 9, 10, 11 do drugiego, 5, 6, 7, 8, 12 do trzeciego.

---

[1]) Powyższe dwie strofy należy, jak się zdaje, rozumieć w ten sposób, że wymienione tu bóstwa: Posejdon, Nimfy, Bachus, Artemis, mając poświęcone sobie tu miejsca, stały się niejako hołdownikami Apollina, który tu jest naczelnym panem.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Pierwszy utwór jest najciekawszy i o nim najobszerniej mówić nam wypadnie; z drugiego jest tylko kilka wierszy (7), z których żaden nie jest cały, inne zaś mają ledwie po kilka liter. Weil rozpoznał w nim stopy kretyckie, a Crusius zgodził się na to zapatrywanie.

Trzeci utwór przedstawia się w stanie jeszcze więcej ułomnym i pokaleczonym, niż drugi. Weil rozpoznał w nim strofy glykońskie, a więc takie, jak w hymnie Aristonoosa. To nam na razie wystarczyć może.

Wykopano jednak później w temże miejscu tablicę kamienną z dekretem podobnym, jakim uczczono Aristonoosa. Poeta nazywa się tutaj Kleochares, syn Biona Ateńczyk, φυλῆς Ἀκαμαντίδος, δήμου Κικυννέως, ποιητὴς μελῶν, któremu za trzy utwory, a mianowicie: ποσθόδιον, paian i hymn przyznają wieniec laurowy i wszystkie owe zaszczyty, którymi Aristonoosa obdarzono. Postanowiono oraz, aby χοροδιδάσκαλος wyuczył chłopców tych pieśni i wykonywał je w święto Teoxenii. Członek francuskiej szkoły w Atenach, Couve, przypuszcza tedy, że owych trzech przez Weil'a rozpoznanych utworów właśnie Kleochares jest autorem. Przypuszczenie to bardzo jest możliwe, nic jednakże o owym Kleocharesie na razie niewiadomo, co do czasu zaś, z którego utwory pochodzić mogą, jedna tylko w nich istnieje wskazówka, mianowicie wzmianka o napaści Galatów czyli Gallów na Delfy. Znajduje się ona w utworze pierwszym, najobszerniejszym, który więc w każdym razie od tej napaści, a więc od roku 279 przed Chr. jest późniejszy, ale jednak pochodzić jeszcze może z pierwszej połowy trzeciego wieku przed Chr., ponieważ napaść ta wzmiankowana jest jako niedawna.

Widzieliśmy, że dekret pochwalny odróżnia w owych utworach *pothodion*, *pajan i hymn*; któryż tedy z nich jest prosodionem czyli pieśnią procesyjną, który pajanem na cześć Apollina, który hymnem? Dowiedzieliśmy się już, że najobszerniejszy z fragmentów jest o stopach kretyckich, ale i jeden z mniejszych fragmentów jest w takichże stopach, w drugim zaś dostrzeżono strofy glykońskie. Otóż Couve sądzi, że ów wielki fragment jest prosodionem, mniejszy kretycki pajanem, a glykoński hymnem. Zgadza się on w tem z Weilem, który od razu, z treści sądząc, nazwał ten utwór pieśnią procesyjną. Crusius jest innego zdania: dla niego wielki kretycki jest hymnem, glykoński jest prosodionem, a mały kretycki jest i dla niego pajanem. Powody, jakie podaje, wcale nie rozstrzygają sprawy i nie przemawia to za nim, jeżeli glykoński utwór Aristonoosa nazwany jest hymnem przez zwierzchność i przez autora samego, a znowuż, jakże go nie nazwać pajanem, kiedy każda strofka pajanem się kończy? Otóż podług Crusiusa nie ma być

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

ani pajanem ani hymnem, tylko właśnie prosodionem. Sprawa ta, można z łatwością przewidzieć, dużo jeszcze atramentu zużyje.

Przystąpmyż wreszcie do bliższego przypatrzenia się pierwszemu, a zarazem najobszerniejszemu z owych trzech utworów. Wiemy już, że się dochował na dwu wielkich odłamach; otóż kamień A obłamany jest z obu stron tak, że wiersze na nim umieszczone z obu stron trzeba było uzupełniać konjekturami. Drugi za to odłam B jest dobrze zachowany i z niego tedy przytoczymy kawałek, aby dać poznać jego osobliwą budowę:

⏑ ⏑ — ⏑ | ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ | — ⏑ —|— ⏑ ⏑ ⏑|— ⏑ —|— ⏑ —
Πάρα κλυτὰ | μεγαλόπολις | Ἀθῆς εὐ|χαῖσι φερό|πλοιο ναί|ουσα Τρι-

— ⏑ — | ⏑ ⏑ ⏑ —|— ⏑
τωνίδος | δάπεδον ἄθ|ραυστον.

⏑ ⏑|— ⏑ —|— ⏑ —|— ⏑ —|— ⏑ —|— ⏑ —
Ἀγί|οις δὲ βω|μοῖσιν Ἄ|φαιστος αἴ|θει νέων | μῆρα ταύ|ρων.

Mamy tu więc cały szereg stóp kretyckich (14), następujących po sobie w jednym ciągu, bez najmniejszego śladu rozczłonkowania na równe strofy, albo choćby parami równe strofy, albo choćby równe peryody, albo równe zdania. Ustęp przez nas przytoczony zawiera wprawdzie dwa zdania, ale one nie są równe, a tak są ściśle związane ze sobą, że koniec jednego i początek drugiego, należą do tejsamej stopy. Ztąd też w wygłaszaniu najmniejszej pauzy pomiędzy niemi zrobić nie było można. Tuż przed tym ustępem znajduje się zdanie z 28 stóp, a więc potężne; złożone ono jest wprawdzie z czterech zdań, dwu współrzędnych i dwu podrzędnych, zdania te jednak nie tworzą członków rytmicznych. Całość fragmentu obejmuje około 110 stóp wypełnionych tekstem, a w długim tym biegu ledwie trzy można przyjąć pauzy albo fermaty, bo tylko trzy razy koniec zdań schodzi się z końcem stóp. Widzimy to po stopie 33, 94 i 123. Crusius przyjął wprawdzie dwie jeszcze fermaty, mianowicie po stopie 62, stopie próżnej, bez tekstu, jak kilka poprzednich i następnych, oraz po 90, która nie jest bardzo potrzebną, bo wnet po niej (94) następuje fermata uzasadniona; można przeto obie pominąć. Jakkolwiekbądź, całość utworu przedstawia się jako długi ciąg stóp kretyckich z kilku ledwie fermatami, a takiego utworu nie znaliśmy dotąd ze starożytności.

Stopy kretyckie są pięcioczasowe; z przytoczonego wyżej urywka widzieć można, że prawidłowa ich forma —⏑— pojawia się najczęściej; obok niej jednakże liczne są paeony i to w formie pierwszego —⏑⏑⏑ i czwartego paeonu ⏑⏑⏑—; innych wcale niema; dziwniejszem jednakże jest to, że nie braknie tu innego równomiernika kretyckiej stopy, mia-

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

nowicie pentabrachów i to w siedmnastu taktach, z których kilka jest hipotetycznych, czyli przez Crusiusa skonstruowanych.

Najciekawszą okolicznością jest to, że cały tekst opatrzony jest nutami muzycznemi, a więc posiada melodyę. Ponieważ zaś znaki muzyczne Greków przekazane nam zostały i opisane przez Alypiosa, Bacchiosa, Aristidesa Quint., Boethiusa i innych, przeto odczytanie tych znaków nie było niemożliwem. Podjął się tego archeolog Teodor Reinach w Paryżu i wywiązał się z zadania bardzo dobrze; Crusius jego melodyę przyjął całkowicie, ale ją transponował o kwintę niżej, to znaczy, że do śpiewania uczynił ją łatwiejszą. W tej więc formie i z jego tekstem, który od tekstu Weil'a nieco się różni, a w każdym razie jest pełniejszy, przytaczamy obok tekst i melodyę. Ze wszystkich znanych dotąd melodyj starożytnych ta jest najobszerniejszą i nawet najładniejszą. Chodzi tylko o to, aby ją dobrze zrozumieć, rytm i motywy jej w graniu lub śpiewaniu uwydatnić [1]).

Treść, znowuż tylko z grubszego, byłaby następną:

Wielbić będziemy ciebie sławnego z gry na kitarze, syna wielkiego Zeusa, który przy tej wysokośnieżnej górze, ze świętej głębi, wszystkim śmiertelnym ogłaszasz wyroki, jak zawładnąłeś trójnogiem wieszczym, którego strzegł wrogi smok; jak twymi pociskami przebiłeś potwór o pstrych skrętach, aż zwierz ciągle sycząc straszliwie, ducha wyzionął. Niedawno też barbarzyński tłum zbrojnych Gallów, który świętokradzko wdarł się do tego ustronia, poznał najwyższego Boga — pokonany.

Wy, któreście gęste gaje Helikońskie otrzymały w udziale, strasznie grzmiącego Zeusa córy z ładnymi łokciami, przybywajcie wielbić pieśniami równej wam krwi Feba złotowłosego, który po dwuszczytnej siedzibie skał Parnassu chodzi razem z dostojnemi córami Delf do przezroczystych źródeł Kastalii, władając wyniosłością na sterczącej Delf skale wieszczej. Do ciebie udaje się z modlitwą córa wielkomiejskiej Attyki, zamieszkująca nienaruszoną (od Gallów) ziemię wojowniczej Tritonidy. Na świętych ołtarzach Hefaist trawi uda młodych byków, równocześnie kadzidło Arabii podnosi się ku Olimpowi; flet z drzewa lotusowego głośnobrzmiący, drżącymi tonami gra pieśń; złota miłodźwięczna kitara towarzyszy hymnom; cały rój młodych mieszkańców Attyki...
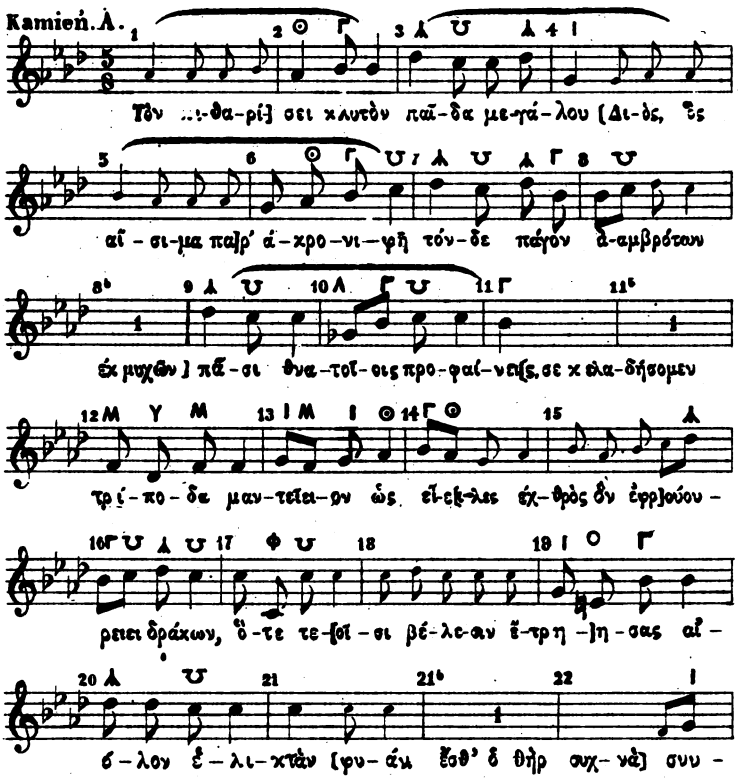
Dołączam kilka objaśnień: melodya powyższa jest w tonie frygijskim, ale jak mówi Reinach, już przez starożytnego poetę transpono-

[1]) Na zjeździe filologów bynajmniej się to nie udało. Jeżeli o tem wspominam, to nie dlatego, aby czynić z tego zarzut komukolwiek, lecz na to, aby słuchacze zbyt ujemnego wyobrażenia o muzyce greckiej z tego sobie nie tworzyli.
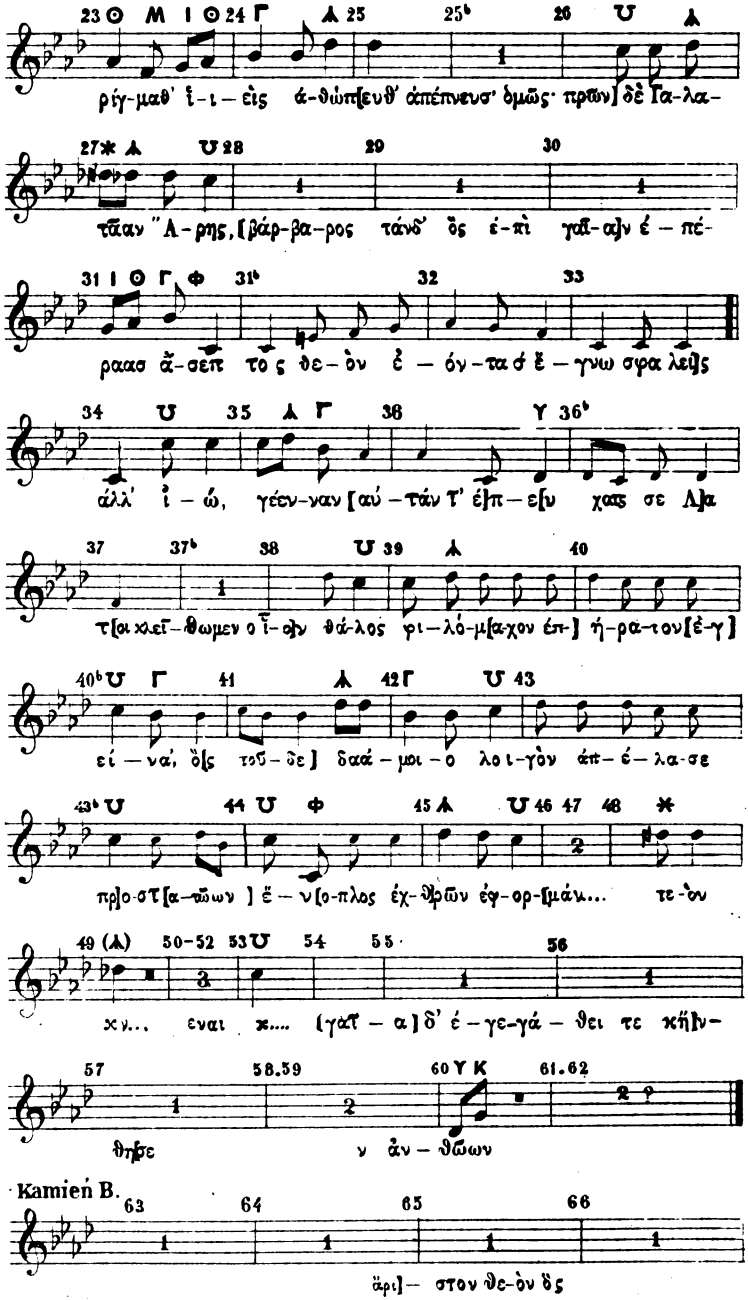
Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Attycki hymn
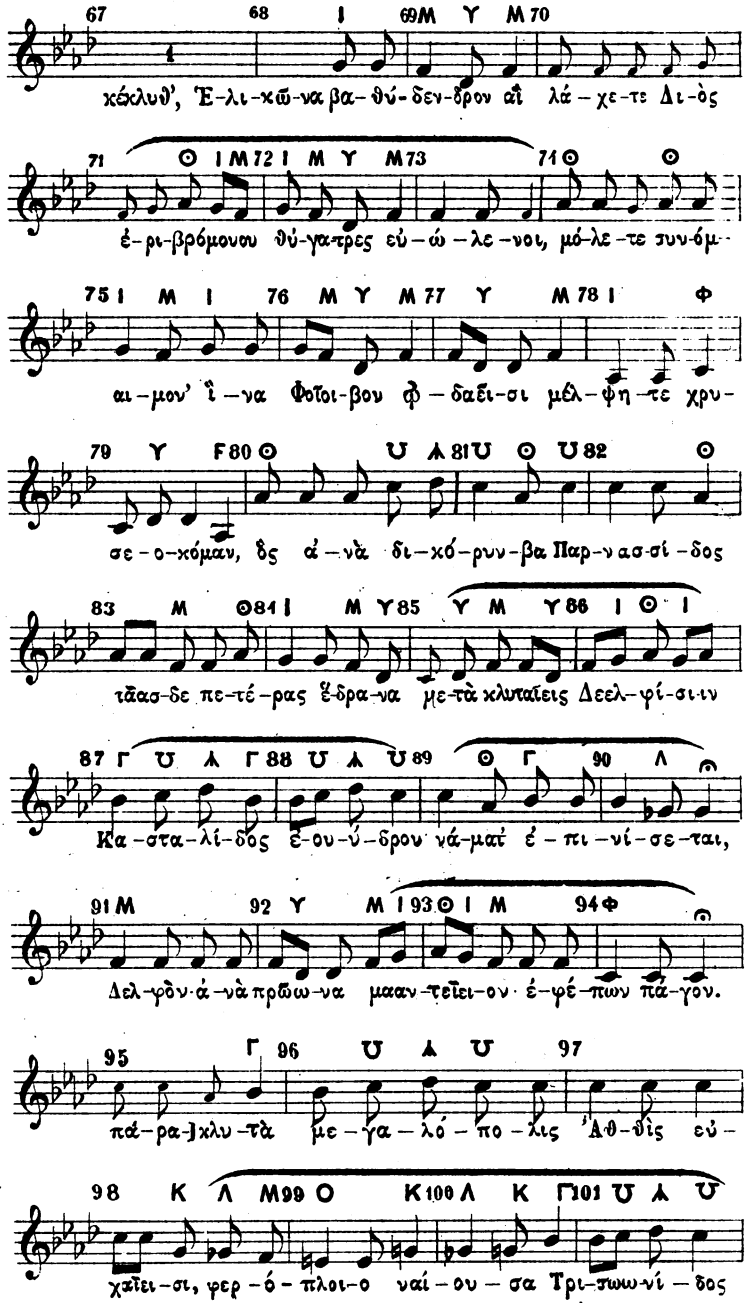
do Apollina.
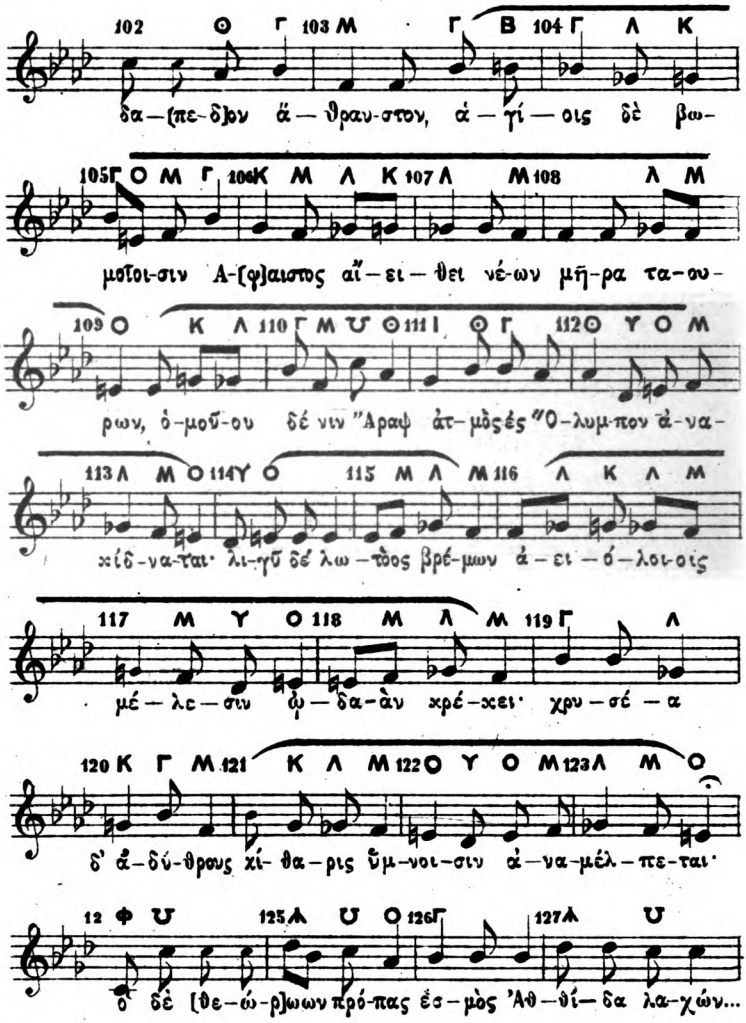

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Objaśnienie znaków: drobniejsze nuty, oraz części tekstu, klamerkami ujęte, są konjekturalne. Litery greckie, nad nutami umieszczone, są znakami muzycznymi Greków, liczby zaś oznaczają ilość taktów.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

wana jest w obręb tonu lidyjskiego; dlatego dał ją w dzisiejszym *c mol*; Crusius przeniósł ją na *f mol* i tak ją tutaj podaliśmy. W pierwszej części jest diatoniczną, to znaczy, że trzyma się tonów normalnych, z drobnymi wyjątkami, bo tam n. p., gdzie mowa o napaści Galatów, wyraża to ostrem przejściem chromatycznem; druga część natomiast jest przeważnie chromatyczną, dla ucha naszego niezwykłą; opisuje ruch obrzędowy: modlitwy, palenie ofiary, kadzidło, grę na flecie i na kitarze; w końcu zwraca się melodya do porządku diatonicznego i powtarza najwybitniejszy motyw części pierwszej. Całość w swej dążności do charakteryzowania tekstu melodyą, oraz z powodu braku rozczłonkowania rytmicznego przywodzi na myśl (*mutatis mutandis*) nie kogo innego, jeno R. Wagnera.

Może nieco zadziwiać, że rytm kretycki właśnie w obrzędowych pieśniach na cześć Apollina najwięcej się znachodzi. Powodu tego w tem moglibyśmy szukać, że ten rodzaj rytmu doskonale się nadawał do poważnego tańca, nawet podczas pochodu, czyli procesyi. Moglibyśmy powiedzieć, że jeżeli hymn, o którym mówimy, był pieśnią pochodową, to stosując się do niego, uczestnicy pochodu nie mogli iść inaczej, tylko tańcząc. Dawało to widok bardzo ładny. Uważmy jeszcze, że jeżeli utwór ten pojmiemy jako prosodion, to ta właśnie okoliczność tłómaczy najlepiej ów brak rytmicznego rozczłonkowania, bo w pochodzie nie odbywano pauz, chyba przy fermatach.

Tekst wymaga jeszcze drobnego objaśnienia: częstokroć widzimy tu dwie nuty na jednej zgłosce, zwłaszcza na długich, lub dyftongach (nie wszystkich); w takich razach samogłoska jest powtórzoną; widzimy tam dwa α, dwa ι, dwa ω; nawet dwa ε i ο; dalej dwa ει, οι, ου; natomiast dyftong αι jest przedstawiony jako αιει albo αει; ευ jako εουυ i pod. Po bliższe szczegóły odsyłam do uczonego pisma Crusiusa, w którem i to jest zawarte, co Weil i Reinach powiedzieli.

Szczątki dwu pozostałych hymnów są tak małe i ułomne, że zajmować się nimi nie mamy potrzeby. Ciekawi znajdą je oba także u Crusius'a i to najprzód w podobiźnie podług fotografii z kamieni zdjętych, następnie z usiłowanem odtworzeniem, albo uzupełnieniem wierszy bardzo poobłamywanych. Jeden z nich, jak się już powiedziało, ma być w strofach glykońskich, podobnie, jak utwór Aristonoosa, drugi w stopach kretyckich, jak wyżej przytoczony hymn z melodyą: nie nauczyłyby nas przeto niczego, czegobyśmy lepiej na utworach wyżej przytoczonych nie widzieli. Prawda, że posiadają i one także nuty i to nuty instrumentalne. Takie nuty oznaczały się także literami podobnie, jak nuty wokalne. Podług nich tedy starano się odczytać owo towarzy-

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

szenie instrumentu, prawdopodobnie kitary. Możemy powiedzieć, że ta muzyka równie jest ułamkową jak tekst i żadnego charakteru nie posiada. Nadto jeszcze, jeden z wybitnych znawców muzyki starożytnej, K v. Jan nie chce w niej uznać towarzyszenia instrumentu, tylko melodyę do śpiewu, czemu się znów Crusius sprzeciwia. Są to rzeczy podrzędniejszej wagi, które możemy pominąć, aby przystąpić do sprawy ważniejszej, możemy nawet powiedzieć bardzo ważnej, którą przy pomocy przytoczonych tu zabytków rozświecić nieco pragniemy.

* * *

Dwa wyżej przytoczone utwory, okazują się jako w budowie bardzo odmienne. Jeden z nich przedstawia metrum glykońskie, ale jakież metrum przedstawia drugi? Powiedzieć: metrum kretyckie, tego niemożna, ponieważ starożytni o takiem metrum nie wiedzą. Możeby więc powiedzieć: rytm kretycki? Toby się zgadzało z wyobrażeniem starożytnych, bo jak się mówi o rytmie daktylicznym, anapestycznym, iambicznym, tak równem prawem możnaby mówić o rytmie kretyckim. Temu jednak staje na przeszkodzie panujące w nowoczesnej filologii wyobrażenie, że rytm opiera się na akcencie i że taki rytm jest odwieczny, wszystkim narodom wspólny i wszystkim rasom, nawet ludożercom. Nuże by jednak powątpić o tej odwieczności i powątpić o owym charakterze rytmicznym akcentów. Bo jeżeli Klopstockowi, Vossowi, nawet Goethemu podobało się pisać wiersze na akcencie oparte, to stąd nie wynika przecież, aby te usiłowania świadczyły o stanie rzeczy przed dwoma, albo więcej tysiącami lat. Dodajmy jeszcze, że Klopstock, Voss i Goethe nie mieli na myśli tworzenia rytmicznych wierszy, tylko pragnęli odtworzyć *starożytne metra*, dodajmy i to, że ich wiersze nie przyjęły się, nie zapanowały w literaturze, nie przenikły bynajmniej do narodu, coby było powinno nastąpić, gdyby byli trafili na odwieczną narodu skłonność.

Wolno nam tedy powątpić o funkcyi rytmicznej akcentów, wolno nam przypatrzyć się nieuprzedzonem okiem, jak tę sprawę pojmowali starożytni. Skoro się na to zdobędziemy, sprawa przedstawi się bardzo jasno; **starożytni pisarze żadnej *zasadniczej* różnicy między metrum, a rytmem nie widzą.**

Czemże tedy jest u nich rytm? Κατὰ δὲ τὰ μήκη, καὶ τὰς βραχύτητας τάττεται ὁ χρόνος, οὗτος δέ γίγνεται ῥυθμός, podług długości i krótkości zestawia się czas, z tego zaś rodzi się rytm, tak uczy Dionysios z Halikarnassu, jeden z najważniejszych pisarzy starożytnych w tym przedmiocie. Tegoż samego uczy Aristides Quint. ῥυθμός ἐστι σύστημα ἐκ χρό-

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

νων κατά τινα τάξιν συγκειμένων, rytm jest systemem czasów różnej długości zestawionych w pewnym porządku. Wiadomo, że pierwszą całością metryczną u starożytnych jest stopa, złożona z długich i krótkich zgłosek, odn. czasów; otóż: *idem vero pedem et rhythmum voco* mówi pisarz starożytny. Tyle jest pewnem, że o akcencie, jako elemencie rytmicznym, najmniejszej u nich niema wzmianki; możemy nawet powiedzieć i to z całą pewnością, że pojmowanie akcentu, jako czynnika rytmicznego jest im zupełnie obce. I nie mogło być inaczej, jak to niżej zobaczymy.

Z tego, co się dotąd powiedziało, wynika jasno, że rytm oparty jest na długości i krótkości zgłosek, albo czasów, albo mor, wogóle więc na czasie. Nazwisko rytmu odnosili starożytni do stopy, ale odnosili je także do następstwa stóp, do całego szeregu i to nieograniczonego szeregu równych stóp. Czemże tedy było metrum? Niczem innem, tylko co jego nazwa mówi, a więc pewną odmierzoną częścią rytmu, który sobie wyobrażano jako mogący być przedłużony w nieskończoność. Z tego tedy punktu widzenia określają starożytni metrum w stosunku do rytmu, jako część w stosunku do całości, jako pewną miarę obszerniejszego tworzywa, jako dziecko do ojca. Mówi więc Aristoteles: Τὰ γὰρ μέτρα ὅτι μόρια τῶν ῥυθμῶν ἐστι, φανερόν; mówi Longinus: μέτρου πατὴρ ῥυθμός; mówi Aristides Quint.: *metrum differre a rhythmo, ut a toto partem; sectionem enim rhythmi metrum dicunt.* Pojmowanie takie trwa tak długo, jak tradycya starożytna, więc Charisius uczy: *nihil est enim inter rhythmon et metron nisi quod rhythmos est metrum fluens, metrum autem sit rhythmos clausus;* albo św. Augustyn: *hoc autem metrum utrumque habuit; itaque non solum metrum est propter insignem finem, sed etiam rhythmus est propter pedum rationabilem connexionem.* Uważmy, że podług św. Augustyna prawidłowość stóp metrycznych jest właśnie rytmicznością.

Z powyższego przedstawienia rzeczy pozwolimy sobie wysnuć kilka wniosków; najprzód, że podług nauki starożytnych rytm oparty jest wyłącznie na długości i krótkości czasów i że z akcentem nic a nic wspólnego nie ma. Dalej zaś powiedzmy, że znaleźliśmy teraz określenie na ów drugi hymn na cześć Apollina, zbudowany z długiego, niczem nieprzerwanego łańcucha stóp kretyckich. Metrum nie jest, ale jest rytmem, jest jakoby przykładem, objaśniającym wszystkie wyżej przytoczone definicye. Zaznaczmy więc, że starożytni takie rytmy układali, a przynajmniej Kleochares taki ułożył, a dziwimy się nieco, że ani Weil ani Crusius na tę okoliczność nie zwrócili uwagi.

* * *

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Przejdźmy teraz do akcentu. Jest rzeczą niezaprzeczoną i oczywistą, że znaczenie jego w języku jest bardzo wielkie. Jakżeby tedy miał być bez żadnego znaczenia w starożytnej rytmice? Tak bynajmniej nie jest, akcent ma tam funkcyę niezmiernie doniosłą, tylko że ta funkcya nie jest rytmiczną. Jakąże jest tedy? Oto jest melodyjną. Aby to zrozumieć, nie wspierajmy się na dzisiejszem pojmowaniu rzeczy, lecz na pismach starożytnych, a odrazu znajdziemy się w jasności.

Uczą tedy starożytni pisarze, nie, że w każdym wyrazie jedna zgłoska ma akcent, lecz że każda zgłoska go posiada (jedna zaś posiada najwyższy). Mówi Priscianus: *accentus namque est certa lex ex regula ad elevandam* lub *deprimendam syllabam uniuscuiusque particulae orationis;* to samo mówi Diomedes: *nam ut nulla vox sine vocali est, ita sine accentu nulla est; et est accentus velut anima vocis.* Akcent znaczy to, co jego nazwa mówi i co Diomedes objaśnia w sposób następny: *accentus est dictus ab accinendo, quod sit quasi cuiusque syllabae cantus*; *apud Graecos quoque ideo* προσῳδία *dicitur, quia* προσᾴδεται ταῖς συλλαβαῖς. Podług tej nauki akcenty są śpiewem mowy, nie odnoszą się do długości lub krótkości tonów, lecz do ich wysokości lub nizkości. Z akcentów tedy tworzyła się melodya: *prosodia musices imago* powiedział Varro; *et est accentus anima vocis et seminarium musices*, powiedział Martianus Capella. Najjaśniej jednak, najdokładniej wyraził się o tem Cicero (Orat. 57): *Mira est enim quaedam natura vocis, cuius quidem e tribus omnino sonis, inflexo, acuto, gravi, tanta sit et tam suavis varietas perfecta in cantibus.* Podług zrozumienia Cicerona przeto i zupełnie w myśl starożytnych, oraz w poczuciu ich tradycyi, cantus z całą swą suavi varietate z trzech akcentów się wywiązał, perfectus est.

Zapatrywania te przedstawiłem po raz pierwszy w rozprawie pod tyt.: »Nowa teorya o pochodzeniu i rozwoju rytmiczności« r. 1886; starałem się je rozwinąć i w związek z rytmiką średniowieczną wprowadzić w *Essai comparatif sur l'origine et l'histoire des rythmes* 1889. Do tych więc prac, zwłaszcza do drugiej odsyłając, pozwolę sobie tutaj dodać, że punktem wyjścia był dla mnie znany filologom ustęp z Dionysiosa z Halik. *De compositione verborum XI.* Ustęp ten na zawsze zasadniczym pozostanie, nie od rzeczy więc będzie przytoczyć go tutaj choć w części. Przedstawiwszy naukę o akcentach mowy, autor dodaje: τάς τε λέξεις τοῖς μέλεσιν ὑποτάττειν ἀξιοῖ, καὶ οὐ τὰ μέλη ταῖς λέξεσιν, ὡς ἐξ ἄλλων τε πολλῶν δῆλον καὶ μάλιστα τῶν Εὐριπίδου μελῶν ἃ πεποίηκε τὴν Ἠλέκτραν λέγουσαν ἐν Ὀρέστῃ (140 n.) πρὸς τὸν χορόν.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

σῖγα, σῖγα, λευκὸν ἴχνος ἀρβύλης
τίθετε, μὴ κτυπεῖτε.
ἀποπρόβατ' ἐκεῖσ' ἀποπρό μοι κοίτας.

ἐν γάρ δὴ τούτοις τὸ »σῖγα, σῖγα λευκὸν« ἐφ' ἑνὸς φθόγγου μελῳδεῖται, καίτοι τῶν τριῶν λέξεων ἑκάστη βαρείας τε τάσεις ἔχει καὶ ὀξείας. Καὶ τὸ »ἀρβύλης« ἐπὶ τῇ μέσῃ συλλαβῇ τὴν τρίτην ὁμότονον ἔχει ἀμηχάνου ὄντος ἓν ὄνομα δύο λαβεῖν ὀξείας, καὶ τοῦ »τίθετε« βαρυτέρα μὲν ἡ πρώτη γίνεται, δύο δὲ μετ' αὐτὴν ὀξύτονοί τε καὶ ὁμόφωνοι, τοῦ »κτυπεῖτε« ὁ περισπασμὸς ἠφάνισται, μιᾷ γὰρ αἱ δύο συλλαβαὶ λέγονται τάσει, καὶ τὸ »ἀποπρόβατ'« οὐ λαμβάνει τὴν τῆς μέσης συλλαβῆς προσῳδίαν ὀξεῖαν, ἀλλ' ἐπὶ τὴν τετάρτην συλλαβὴν καταβέβηκεν ἡ τάσις τῆς τρίτης. Jego więc zdaniem należy poddawać mowę melodyi, nie zaś melodyę wyrazom (scl. akcentom) mowy, jakto widać z wielu innych, najlepiej jednak z pieśni Euripidesa, którą każe Elektrze przemawiać do chóru: σῖγα itd. W tej pieśni σῖγα, σῖγα i λευκὸν śpiewają się jednym tonem, chociaż każdy z tych trzech wyrazów ma swoje napięcie (akcenty mowne) wysokie i nizkie [1]); także ἀρβύλης ma tensam ton na zgłosce środkowej i trzeciej, chociaż nie może być, aby tensam wyraz miał dwa akcenty wysokie. W wyrazie τίθετε pierwsza zgłoska ma ton niższy, ale dwie następne mają ton wysoki i obie tensam. Podobnie perispomenon wyrazu κτυπεῖτε zaciera się, ponieważ dwie te zgłoski śpiewają się jednym tonem. Także wyraz ἀποπρόβατ' nie otrzymuje na środkowej zgłosce tonu wysokiego, bo na czwartą położony jest ton należny trzeciej.

Jak długo akcent uważano za coś podobnego do iktu, a trwa to, aż do dzisiaj, tak długo cały ten ustęp był całkowicie niezrozumiały i tylko to z niego umiano wywnioskować, że melodya nie zgadzała się z iktem. Inni (jak V. Henry, tuż jeszcze przed ogłoszeniem mej pracy) nie wchodząc w naturę akcentu, zawyrokowali, że akcent nic z melodyą nie miał do czynienia, jak to wyraźnie świadczy Dionysios z Halik. Mój wniosek był całkiem odmienny, a mianowicie, że Dionysios w swoim rozbiorze ma za podstawę wyobrażenie zupełnej zgody akcentów z melodyą i ze zdziwieniem wskazuje na praktykę Euripidesa i innych, u których tej zgody już nie było. U innych jednak była, jak to potwierdza nasz hymn opatrzony melodyą. Crusius bowiem trafnie zauważył, że w tym hymnie każda akcentowana zgłoska ma ton wyższy, a nigdy niższy, aniżeli sąsiednie zgłoski. *So ist der Melodie,* mówi, *durch den Accent von vornherein die Richtung vorgeschrieben, nach der sie sich zu bewegen hat* (p. 117). I mówi jeszcze, stwierdzając moje

[1]) Porównaj z tem co się wyżej powiedziało o akcentach.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

zapatrywania, o stosunku akcentu do rytmu: *die Accente geben der Melodie das Grundgesetz, üben aber auf den Rhythmus keinen erkennbaren Einfluss aus* (p. 120). Tak daleko dobrze; mógłbym wprawdzie w tych słowach widzieć reprodukcyę moich przed dziesięciu laty wypowiedzianych zapatrywań, Crusius jednak przedstawia to jako własne odkrycia, więc niechże i tak będzie! W każdym razie zapatrywania te stwierdzają się [1]).

Ale Crusius, usunąwszy jedną trudność wnet stworzył nową. Bo oto biorąc zbyt dosłownie, co Dionysios powiedział i zestawiając z melodyą Aristonoosa, tworzy nowy okres muzyki. Mówi tedy, że w okresie Euripidesa melodya z akcentami nie zgadzała się, a dopiero w okresie Aristonoosa weszła na drogi naturalizmu i do akcentów się zbliżyła. Twierdzenie to jest całkiem bezpodstawne i wykręcone. Bo Cicero w każdym razie jest nieco starszy, aniżeli Dionysios, a widzieliśmy, że on cały śpiew wywodził z akcentów. Chcę powiedzieć, że jeżeli Dionysios może świadczyć o Euripidesie, to Cicero może to uczynić o poprzednikach. On tutaj istotnie wyraża najstarszą tradycyę i jest w zgodzie z tem, co o tym przedmiocie powiedzieli, lub napomknęli Plato, Aristoteles, Aristoxenos. Cały śpiew grecki, cała ich muzyka, która była co najwięcej powtórzeniem śpiewu, wywodzi się z akcentów, a im bardziej wstecz, tem zgodność była i powinna być większą. Za czasów Kleocharesa, twórcy rytmu delfickiego, muzyka już się była z pierwotnego tetrachordu rozwinęła na objętość trzech oktaw, wtedy więc, a nawet i wcześniej, melodya już nie mogła trzymać się ciasnej granicy akcentów, a jednak tej granicy trzyma się jeszcze u Kleocharesa przynajmniej z jednej strony, t. j. od góry.

Jakże więc pogodzić to, co Dionysios z Halik. mówi o melodyi Euripidesa z tem, co mówi Cicero, oraz z melodyą Kleocharesa? Powiedzmy najprzód. że melodya Euripidesa zbyt bardzo od akcentów nie odbiegała, nawet w tym ustępie, który grecki krytyk jako przykład przytoczył; powiedzmy następnie, że nie wiemy czy w innych częściach tej tragedyi, albo w innych tragedyach odbiegała podobnie; powiedzmy w końcu, że nie wiemy, czy Dionysios miał przed sobą prawdziwą, od Euripidesa jeszcze pochodzącą melodyą, od którego oddzielało go lat przeszło 400. Bo melodye z czasem starzeją się i wtedy do starych tekstów dorabia się nową muzykę.

---

[1]) Zapytałbym np., dlaczego Crusius dawniej tego odkrycia nie zrobił, kiedyż melodye greckie z tymsamym charakterem znane są od lat wielu?

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Z drugiej strony, nie zaprzeczamy, sądząc podług okruszyn melodyi zachowanych z tegoż Orestesa w papyrusie arcyksięcia Rainera, (zob. Philologus 1893, p. 189), że zdaje się, jakoby jeszcze za czasów Antoninów melodye Euripidesa były znane i przepisywane. Mógł więc Dionysios mieć przed sobą prawdziwą melodyę Euripidesa; przypuśćmy i to, że jego uwagi były trafne. Z tego wynikłoby jednakże to tylko, że Euripides był śmiałym na polu melodyi nowatorem, że inni szli za jego przykładem, że jednak obok nich dawny, archaiczny kierunek utrzymywał się ciągle i stale, jak o tem świadczy hymn Kleocharesa z 3. wieku przed Chr. i co dziwniejsze: hymn do Heliosa z 2. wieku po Chr. (zob. go u Bellermanna, Westphala i Gevaert'a). Godnem jest uwagi, że oba te zabytki są obrzędowe, że więc tem bardziej przystało im zabarwienie archaiczne; nie sądźmy jednakże, aby one całkowicie przedstawiały archaiczny stopień melodyi — bynajmniej, bo jeżeli hymn Kleocharesa trzyma się granicy akcentów od góry, to ku dołowi używa wielkiej swobody, tak, że całość melodyi obejmuje odstęp jedenastu tonów, półtorej gamy, podczas gdy melodya Euripidesa w ciaśniejszych zdaje się poruszać granicach.

* * *

Ośmielony tem, że się wyżej przedstawione zapatrywania stwierdzać zaczynają, a widząc, jaki zamęt w rozumieniu starożytnej poezyi sprawiło owo nienaturalne sprzężenie akcentu z rytmem, obu zaś z iktem, widząc, jaką niezwyciężoną trudność to dziwne sprzężenie do dziś przedstawia, nawet dla specyalistów, pozwolę sobie podać następne prawidło praktyczne: w czytaniu utworów poetycznych greckich i łacińskich należy starannie uwydatniać długość i krótkość zgłosek, bo na tem polega istota i cała piękność rytmiki i metryki starożytnej. To też czasy owe bardzo były drażliwe wobec wykroczeń przeciw iloczasowi, jak o tem świadczy Cicero (Orator 51) *in versu quidem tota theatra exclamant, si fuit una syllaba aut brevior aut longior,* cały teatr burzył się, jeżeli aktor zgłoskom nie dawał należytego iloczasu.

Cóż jednak począć z akcentami? Trzeba je w poezyi całkowicie pominąć, bo gdyby się chciało wygłaszać je po starożytnemu, należałoby śpiewać.

Uważmy dalej, że ikt ze śpiewem trudno się zgodzi, to też iktem nie trzeba się zbyt zaprzątać, ani niepokoić. O rytmie, o iloczasie, świadectwa starożytnych są liczne i wyraźne, o ikcie głosowym wcale ich dotąd nie ma. Jest to więc fikcya filologów niemieckich, jak zaś

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

jest dowolną i z nauką starożytnych niezgodną, widzimy to jeszcze u Crusiusa, który łaje Mariusa Victorina za to, że ten profesor starożytny mówi o *longa et brevis*, gdzie, jeżeli pragnął dogodzić filologom niemieckim, powinien był mówić o *betont* i *unbetont* (zob. Philologus 1893, p. 169). Jeżeli łaciński autor o ikcie nie mówi, to dlatego, że go nie uznaje, jeżeli zaś autor niemiecki żąda *betont* zamiast *longa*, to dlatego, że rytmu starożytnego nie rozumie. Bo w samej rzeczy, wszystkie zagadnienia rytmiki starożytnej w metrach logaoedycznych, w dochmiach itp. są zawsze zagadnieniami iloczasowemi, nie zaś iktowemi.

Skutkiem nawyknienia sądzi wielu, jakoby było rzeczą niemożliwą wygłaszać metra starożytne bez iktu. Mojem zdaniem jest to uprzedzenie, sprawa ta jednak wielkiej doniosłości nie posiada, byle rozpoznać, że nie na ikcie i nie na akcencie polega istota metrów i rytmów starożytnych, lecz na iloczasie. Głównym powodem, dla którego opieram się przyjęciu iktowania, jest obok braku świadectw to, że w wielkiej przemianie starożytnej rytmiczności na średniowieczną żaden ślad iktu nie pozostał, co nie byłoby nastąpiło, gdyby ikt był należał do istoty starożytnego rytmu. Sądzę nadto, że wygłaszanie metrum starożytnych z iktem jest całkiem nieestetyczne.

Wprawdzie jest i u starożytnych mowa niekiedy o ictus, ale znaczy to ictus digiti, pedis, albo też, jak mówią, plausus manuum. Czyż można, zapytam, wykonać plausum głosem? Czy godzi się kazać robić gębie, co starożytni nogą robili? Oni bowiem nogą, lub palcem, lub dłoniami taktowali, a taktowanie było potrzebne wobec początkujących, wobec chóru, zwłaszcza w metrach logaoedycznych, gdzie chodziło o to, aby rozdzielić zgłoski na grupy, albo na takty. Stopy, albo grupy dobrze sformowane obejdą się zupełnie bez głosowego iktu. Powtarzam jednakże: rzecz to podrzędna.

Powiedzmy dalej, że nawet metra pisane już bez muzyki, jakiemi były po największej części, zdaje się, poezye Horacyusza, należy wygłaszać podług iloczasu, a bez akcentu i bez iktu. Inaczej jednak ma się rzecz z prozą; tutaj należy akcentować i to na nasz sposób, to znaczy przyciskiem. Będzie to odpowiadało greckiemu i łacińskiemu wymawianiu z czasu późniejszego. Kiedy bowiem pierwotne melodyjne akcenty, wydawszy tetrakord, rozwinęły się w podwójny tetrakord czyli oktawę, kiedy do głównej oktawy dodano drugą od góry i trzecią od dołu, kiedy się więc rozwinęła była samodzielna muzyka, wtedy śpiewne akcenty straciły znaczenie, wtedy je przytłumiono w mówieniu, aby nie śpiewać (na podobieństwo ludu krakowskiego), bo już przecież nauczono się śpiewać lepiej i inaczej. Wobec takiej zmiany akcentu,

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

albo raczej w skutek tej zmiany, zaczął znikać iloczas samogłosek, dając jako ostatni wynik różnicę w brzmieniach. To też czytając prozę grecką lub łacińską z akcentowaniem przyciskowem, czyli nam zwykłem, nie łatwo będzie wygłaszać należycie iloczas. Jeżeli to sobie dobrze rozważymy, to i w tem znajdziemy potwierdzenie blizkiego związku między dawnym iloczasem, a melodyjnym akcentem z jednej strony, z drugiej zaś między przemienionym akcentem, a zatratą iloczasu, która nastąpiła zarówno w łacińskim jak greckim języku.

Co do prawideł tutaj podanych, nie taję sobie, że zastósowanie ich nie odrazu będzie możliwe; trudno bowiem zrywać z regułami choćby błędnemi, jeżeli te od stu lat przeszło używały powagi. Ośmielę się jednak wyrazić przekonanie, że prędzej czy później wygłaszanie utworów klasycznych na tych właśnie oprze się prawidłach, jakie tutaj naznaczyć spróbowaliśmy.

Kraków w Marcu 1895. *M. Karczyński.*

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

De paeanis Aristonoi versu 9 sqq.

ἔνθ' ἀπὸ τριπόδων θεο-
κτήτων, χλωρότομον δάφναν
σείων, μαντοσύναν ἐποιχ-
νεῖς, ἰὴ ἰὲ Παιάν.

Paucis disserere placet de verbis χλωρότομον δάφναν σείων. Primum, quod unicuique verba haec legenti in mentem venit, est exordium Callimachi in Apollinem hymni:

οἷον ὁ τὠπόλλωνος ἐσείσατο δάφνινος ὄρπηξ,
οἷα δ' ὅλον τὸ μέλαθρον· ἑκὰς ἑκὰς ὅστις ἀλιτρός κτλ.

Deo appropinquante tremit templum et laurus dei sacra. Idem fit, cum apud Vergilium Aen. 3, 91 Aeneae in Delo insula oraculum datur:

Tremere omnia visa repente
Liminaque laurusque dei.

et apud Ovidium Met. 15, 634 sqq.:

Et locus et laurus et, quas habet ipse, pharetrae
Intremuere simul; cortinaque reddidit imo
Hanc adyto vocem pavefactaque pectora movit.

Alio modo explicat verba χλωρότομον δάφναν σείων Crusius [1]). Frondem lauream quati intellegit vir doctus, quam sacerdos Apollinis in

[1]) Crusius, Die delphischen Hymnen, p. 12.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

tripode sedens manu tenere solebat. Cur hanc interpretationem Crusius amplectatur, causa est epitheton vocis δάφνα, quod est χλωρότομον. Epitheton hoc Crusius vertit: »modo sectus, recens« (»frisch geschnitten«). Vocabulum compositum χλωρότομος in sermone graeco nullo alio loco occurrit, sed hoc nihil in se offensionis habet, paean enim Aristonoi alia quoque vocabula ἅπαξ λεγόμενα exhibet. Offendetur potius aliquis ea fortasse re, quod frons secatur, non abrumpitur, offendetur, quod nulla fuit causa, cur vates frondem, quam manu tenebat, quateret. Sed ut offensiones has leviores mittamus, est aliud, quod contra opinionem Crusii pugnat idque gravissimum. Verbis: ἔνθ' ἀπὸ τριπόδων θεοκτήτων, χλωρότομον δάφναν σείων, μαντοσύναν ἐποιχνεῖς, ἰὴ ἰὲ Παιάν poeta alloquitur, ut patet, deum ipsum [1]). Quaeritur, quomodo intellegenda sint verba poetae, deum in tripode templi Delphici sedere frondemque lauream quatere fingentis. Sine dubio verba haec hoc tantum modo explicari possunt, ut deum ipsum in suo templo oracula edentem a poeta fingi existimemus. Iam videamus, an eiusmodi imago ad naturam atque indolem totius carminis quadret. Paulo accuratius in carmen inquirenti manifestum est de deo poetam aut ita loqui, ut res a deo, cum in terra fuit, gestas narret:

Ἀγνισθεὶς ἐπὶ Τέμπεσιν... (20) πείσας Γαῖαν... Θέμιν τ'... [αἰ]ὲν εὐλιβάνους ἕδρας ἔχεις... ὅθεν Τριτογενῆ... (30) ...ἐφέπεις τιμαῖς... Δωροῦνται δέ σ' ἀθάνατοι...

aut deum Delphis perpetuo versari fingat:

(1) Πυθίαν ἱερόκτιτον ναίων Δελφίδ' ἀμφὶ πέτραν ἀεὶ θεσπιόμαντιν ἕδραν..., Ἄπολλον... ἔνθ' ἀπὸ τριπόδων... (10) χλωρότομον δάφναν σείων μαντοσύναν ἐποιχνεῖς...

(40) ...Ἀλλ' ὦ Παρνασσοῦ γυάλων εὐδρόσοισι Κασταλίας να[σ]μοῖς σὸν δέμας ἐξαβρύνων... ὄλβον... διδοὺς ἀεὶ καὶ σῴζων ἐφέποις ἡμᾶς, ὦ ἰὲ Παιάν.

Iam nihil miri in se habet, quod audimus deum Delphis tamquam in sua sede versari, nihil miri deum in Castaliae fonte corpus suum lavare. Unusquisque tamen mirabitur, quod poeta fingit deum in tripode Delphico sedentem frondemque lauream quatientem oracula suo ipsius ore edere. Homines, qui templum adeunt, in tripode neminem alium sedentem sibi effingunt nisi sacerdotem, ex cuius ore oraculum percipiunt. Aristonous si deum pro sacerdote in tripode sedentem ora-

[1]) Non aliter intellegere puto haec verba Crusium. Crusius scripsit: »In gleichem Sinne ist σείων aufzufassen: während der mantischen Ekstase schwingt der Prophet den heiligen Zweig« (p. 12); non dubito, quin vir doctus de more oracula edendi hic loquatur, apud Aristonoum vero Apollinem frondem quatere putet.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

culaque edentem fingeret, profecto longius progrederetur quam licet poetae. Certe est hoc contra naturam carminis Aristonoi. Quo igitur modo explicabimus locum? Ego verba poetae sic intellego: Poeta sibi fingit deum in templo Delphico oculis mortalium absconditum oraculis edendis adesse et sacram suam arborem quatientem per ora vatis de tripode oracula canere. Verba igitur: ἔνθ' ἀπὸ τριπόδων θεοκτήτων μαντοσύναν ἐποιχνεῖς sensu, ut ita dicam, tralaticio accipienda sunt. Deus non in tripode sedens fingitur, non ipse oracula edens, sed in tripode sedet sacerdos, deus vero in aere quodam modo pendens oraculis edendis adest. Cum sacerdos ex mente dei oracula edat, poeta suo iure dicere potest deum oracula edere. Imago dei in tripode sedentis, frondem lauream manu tenentis et quatientis, oracula edentis a consilio poetae prorsus est aliena. Nihil eiusmodi in carmine fingitur, omnia depinguntur, sicut re vera fiunt: vates igitur in tripode sedens cogitatur, deus tantummodo oraculis edendis interest.

Crusius contulit cum hoc loco locum Pluti Aristophaneae v. 212 sq.:

ἔχω τιν' ἀγαθὴν ἐλπίδ', ἐξ ὧν εἶπέ μοι
ὁ Φοῖβος αὐτὸς Πυθικὴν σείσας δάφνην.

Qui locus ita est intellegendus, ut deum in templo adesse et sacram suam arborem concutere, res futuras vero per ora sacerdotis praedicere putemus. Scholia locum falso explicant: »Πυθικήν«, μαντικήν, οὕτω γὰρ μαντεύεται; Iuntina: φασὶν ὡς πλησίον τοῦ τρίποδος δάφνη ἵστατο, ἣν ἡ Πυθία, ἡνίκα ἐχρησμῴδει, ἔσειεν. De somnio hic cogitari non potest (cur poeta ad σείσας δάφνην [= »frondem«] adderet Πυθικήν?), id vero, quod de Pythia arborem quatiente exponitur, ineptum est.

Legimus in loco Aristophaneo: εἶπέ μοι Φοῖβος. Apud poetas graecos haud rari sunt loci, quibus sermo est de Apolline de tripode futura praedicenti. In eadem Pluto Aristophanea legimus v. 39:

τί δῆτα Φοῖβος ἔλαχεν ἐκ τῶν στεμμάτων;

ubi ἐκ τῶν στεμμάτων pro ἐκ τοῦ τρίποδος est dictum (cum tripos lauro esset ornatus). Locus Aristophaneus illudit locos tragicos, ut Euripidis Iphig. Taur. v. 976:

Ἐντεῦθεν αὐδὴν τρίποδος ἐκ χρυσοῦ λαχών
Φοῖβος μ' ἔπεμψε δεῦρο..

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Haec et similia sensu tralaticio semper sunt accipienda.

Ostendimus in carmine Aristonoi nullo modo de Apolline in tripode sedenti cogitari posse, sed locum ita esse intellegendum, ut deum per ora vatis oracula edere putemus. Iam videamus, quomodo singula inter se cohaereant. Coniungenda sunt verba: ἀπὸ τριπόδων θεσκτήτων μαντοσύνας ἐποιχνεῖς, scilicet per ora sacerdotis, quae in tripode sedens est cogitanda, verba vero: χλωρότομον δάφναν σείων in medium sunt interposita. Arbor Apollinis sacra habet epitheton χλωρότομος. Non dubito, quin vox haec tribuenda sit errori lapidarii, qui in paeane Aristonoi plures commisit errores. Vocabulum χλωρότομον mutandum est in χλωρόκομον, id quod mihi paulo ante persuasi, quam in Philologi t. LIII. idem esse coniectum a Dietlio vidi. Idem vir doctus contulit locum Eurip. Iph. Aul. 759 χλωροκόμῳ στεφάνῳ δάφνης. In verbis χλωρόκομον δάφναν σείων articulum desiderari nemo mirabitur, qui ab Aristonoo eum rarissime usurpari respiciet.

Leopoli. *Stanislaus Witkowski.*

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

O łacinie prawników rzymskich [1]).

E. Grupe: Zur Latinität Iustinians (Zeitschr. d. Savigny-Stiftung für Rechtsgesch., röm. Abt. 1883, str. 224—237; tamże 1894, str. 326—342). *W. Kalb*: 1) Ueber die Latinität des Iuristen Gaius (Archiv f. lat. Lexik. I. 82—92); 2) Das Iuristenlatein. Versuch einer Charakteristik auf Grundlage der Digesten. Nürnberg 1886, 2. ed. 1888 (znacznie rozszerzona); 3) Roms Iuristen, nach ihrer Sprache dargestellt Leipzig 1890. Por. oceny: Wölfflina w Kritische Vierteljahrsschrift N. F. XIV. 161—177 i Schulze'go w Zeitschr. d. Savigny-Stift. f. Rechtsg. röm. Abt. 1891. »Zum. Sprachgebrauche der römischen Iuristen« str. 100—134. 4) Bekannte Federn in Reskripten römischer Kaiser (Commentationes Woelfflinianae, Lipsiae 1891, str. 331—337); 5) Zur Analyse von Justinians Institutionen (Archiv f. lat. Lexik. VIII. 203—220). *H. Leipold*: Ueber die Sprache des Juristen Aemilius Papinianus. Gymn.-Progr. Passau 1891. *Eisele*: Beitraege zur Erkenntniss der Digesteninterpolationen (Zeitschr. d. Sav.-Stift., röm. Abt., tomy 7. 10. 11. 13). *O. Gradenwitz*: Interpolationen in den Pandekten. Kritische Studien. Berlin 1887. *E. C. Ferrini*: De Iustiniani Institutionum compositione coniectanea (Zeitschrift d. Sav-Stift, röm. Abt. 1890, str. 106—121).

Wrodzona Rzymianinowi praktyczność, nie mniej poczucie prawa i nieugięta logika myślenia, a co ważniejsza, wpływowe stanowiska i wysokie godności, jakie dostawały się w udziele prawnikom w epoce cesarstwa, przyczyniły się w niemałym stopniu do rozkwitu piśmiennictwa i nauki prawa rzymskiego, zwłaszcza od czasów Hadryana. W okresie mniej więcej od r. 130—240 występują wielcy juryści: Salvius Iulianus, Pomponius, Ulpius Marcellus i Q. Cervidius Scaevola, przedewszystkiem zaś koryfeusze i klasycy prawa: Gaius (w 2-ej poło-

[1]) Rzecz wygłoszona na Walnem Zgromadzeniu Towarzystwa filologicznego w d. 1 czerwca 1895 r.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

wie drugiego wieku), Aemilius Papinianus (za Septimiusa Sewera i Karakalli), Domitius Ulpianus, praefectus praetorio za Elagabala i Alexandra Sewera, czas jakiś wszechwładny, stracony w r. 228 (znany z Irydiona Krasińskiego), następnie Iulius Paulus, również praef. praetorio za Alexandra Sewera i ostatni Herennius Modestinus, około r. 240. Sława tych pięciu uczonych przeszła do potomności głównie dlatego, że wpłynęli oni najwięcej na rozwój międzynarodowego prawa prywatnego, t. zw. ius gentium. W połowie 3-go wieku ustaje twórczość prawnicza; ożywia się dopiero w następnem stuleciu, lecz polega tylko na zbieraniu źródeł, w pierwszym rzędzie rozporządzeń cesarskich. I tak za Dioklecyana przyszedł do skutku prywatny zbiór ustaw, t. zw. Codex Gregorianus, zawierający konstytucye od Hadryana aż do Dioklecyana (por. co do nazwy Gregorianus uwagi Mommsena: »Die Benennungen der Constitutionensammlungen« w Zeitschr. d. Savigny-Stiftung f. Rechtsg., röm. Abt. X tom); za Konstantyna t. zw. Fragmenta Vaticana i Codex Hermogenianus. Uporządkowanie chrześciańsko-rzymskiego prawa przeprowadzili Teodozyusz II. i Walentynian III., zebrawszy wszystkie konstytucye, od Konstantyna począwszy, w t. zw. Codex Theodosianus, który w r. 438 otrzymał moc obowiązującą. Między r. 448—468 dodano Novellae Teodozyusza i następców. W w. VI. za inicyatywą Justyniana osobna komisya pod kierunkiem redakcyjnym Triboniana dokonała epokowego dzieła, łącząc trzy wymienione powyżej kodeksy z uwzględnieniem późniejszych konstytucyj w jedną całość, w sławny Codex Iustinianus (r. 529); w r. 534 wyszło pomnożone wydanie tegoż zbioru (repetitae praelectionis). W r. 533 powstały cztery księgi Institutionum i Digesta (czyli Pandectae), obejmujące w 50 księgach wyciągi z pism najlepszych prawników. Zaokrąglenie tej pracy tworzy szereg dodatkowych rozporządzeń (novellae constitutiones Iustiniani), zebranych przez ludzi prywatnych po śmierci Justyniana. Wszystkim tym zbiorom, dokonanym za Justyniana, nadali późniejsi glossatorzy ogólną nazwę Corpus iuris (civilis).

Bogaty ten materyał językowy był do niedawnego czasu niemal martwym kapitałem dla filologów. Wynikało to między innemi z niezwykłych trudności, leżących w naturze samychże pism i prawniczego języka. Potrzeba przedewszystkiem gruntownych wiadomości z zakresu prawa, by zrozumieć terminologię i opanować właściwy prawnikom sposób wyrażania się. Ale przypuśćmy, że się zna dobrze ich dykcyę, to nasuwają się jeszcze innego rodzaju przeszkody. Jeżeli w Digestach czytamy coś pod nazwiskiem np. Paulusa, nie można zawsze twierdzić, że to są słowa tego uczonego, bo komisya prawodawcza, działająca

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

z polecenia Justyniana, poczyniła pewne zmiany w ustępach pism prawników (i w rozporządzeniach cesarskich), by umożliwić ich wcielenie do Pandektów (i do kodeksu Justyniańskiego). Należą tu zarówno opuszczenia, jak i dodatki, nazwane interpolacyami. Co do ich zakresu różne panują zdania między uczonymi. Gradenwitz starał się stworzyć metodyczną podstawę dla poszukiwań w tym kierunku, tem pożądańszą, że inni, jak Eisele, nie znają w tej pogoni za interpolacyami żadnego hamulca. Eisele sądzi, że np. zdania, zawierające jakiś wyjątek (nisi), są późniejszymi wtrętami. Por. D. 1, 5 l. 24 Ulp. l. 27 ad Sab.: Lex naturae haec est, ut qui nascitur sine legitimo matrimonio matrem sequatur, [nisi lex specialis aliud inducit]. Nadto zauważyć należy, że młodsi prawnicy wypisywali bardzo obficie swych poprzedników, nie zawsze podając źródło, z którego czerpali; dlatego np. co mówi Ulpian libro VII. ad Sabinum, o ile nie rozstrzyga treść, może przynależeć Sabinusowi, lub starszemu od Ulpiana komentatorowi. Niektóre zaś ich pisma są tylko opracowaniem, przeróbką dawniejszych. Np. libri Iuliani ad Urseium Ferocem są nowem wydaniem Urseiusa Feroxa z niewieloma dodatkami Juliana. Z tych to powodów jeszcze Dirksen wyrażał powątpiewanie, czy wogóle ma jakąkolwiek wartość umieszczanie w słowniku nazw jurystów przy tem lub owem wyrażeniu, przez nich użytem. Por. Dirksen, System der juristischen Lexikographie, str. 82; tegoż Manuale latinitatis fontium iuris civilis romani, Berlin 1837.

Lecz nie wszyscy prawnicy jednakowo wiele i nie wszyscy zarówno dosłownie odpisywali. Muszą więc być między nimi pewne różnice indywidualne, a jakkolwiek więcej u nich zachowawczości językowej, niż np. u medyków, którzy dla poszczególnych chorób i środków leczniczych często zmieniali nazwy, przecież i tu dadzą się uwydatnić różnice czasu przy zastosowaniu metody historycznego badania języka, że wspomnę tylko użycie partykuł, tego najczulszego miernika chronologicznego. A i na kwestyę interpolacyi z umiejętnych poszukiwań językowych niemało paść może światła, aczkolwiek głos historyka łaciny nie zawsze będzie rozstrzygającym. Toż mija właśnie dziesięć lat, odkąd ze strony filologicznej przyłożono rękę do badania języka prawników rzymskich — zobaczmy, z jakim skutkiem.

Prawodawstwo jest jedynym działem literatury rzymskiej, który od początku do końca rozwijał się na gruncie czysto narodowym do tego stopnia, że znajomość prawa była u Rzymian popularną i tem

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

wybitniej przejawiała się u jakiegoś autora, im więcej posiadał cech narodowych. Dlatego prawnicy przyoblekali swój język w szatę najbardziej swojską. Podczas gdy inne umiejętności rzymskie, jak filozofia, gramatyka, architektura i medycyna, zapożyczyły wiele terminów technicznych z greckiego języka, lub je z trudem na łacinę przełożyły, prawo rzymskie na odwrót dostarczyło bizantyńskim Grekom i nowożytnym państwom kulturalnym wyrażeń, np. Κουράτωρ, ῥεπλικατίων, οὐσουκαπιεύειν, λιγατεύειν, ἐξ στιπουλάτου. Nic dziwnego, że prawnik, zajmując się stroną prawną codziennego życia, posługiwać się musiał potoczną mową, choćby dlatego, by go jak najlepiej rozumiano. Stąd to pochodzą liczne ślady pospolitej łaciny u Marcella, a więcej jeszcze u Scaevoli. Z wulgaryzmami idą ręka w rękę grecyzmy, np. licentiam habere z inf. u Callistrata, edict. monit. 4, 4, 45, 1 (=ἄδειαν ἔχειν); constitutus w znaczeniu »będący«, na wzór greckiego καθεστώς. Por. Iust. nov. 5, 3 ἐπὶ τῆς ὑπηκόου καθεστώς = sub dicione nostra constitutus. Scaevola dig. 35, 2, 95 pr. res extra dotem constitutas; 32, 39, 1 in discrimine vitae constitutum i t. d. Por. Comment. Woelfflin. str. 374 i Archiv f. lat. Lexik. IX. 307.

Wpływ języka greckiego sięgał podówczas wszędzie, a wielu prawników pisało swe dzieła nie w Rzymie, lecz na wschodzie greckim. Przy wydzielaniu cech pospolitego języka potrącamy tu i owdzie o archaizmy, bo pamiętajmy, że gminny sposób mówienia zbliża się więcej do archaicznego, niż do nowszego literackiego języka — podobnie i u nas język Reja bliższym jest ludowemu, niż obecnemu literackiemu. A nie małą wagę położyć też należy na dobór wyrazów, na grę synonimów, którym to środkiem chętnie posługują się prawnicy, by nie nużyć zbytecznie czytelnika. Jeżeli Claudius Saturninus wydał osobne dziełko »de poenis paganorum«, musiał zapewne dobierać równoznacznych wyrazów na oddanie pojęcia kary, chcąc wprowadzić jakie takie urozmaicenie. Przytaczając przykłady, czyż można było ciągle jednej trzymać się formułki? Czytamy też u nich na przemian: ut puto, puta, veluti, ecce, ut ecce, qualis est (Archiv f. lat. Lexik. I. 90). Pojęcie »śmierć« opisywali w różny sposób; przytoczę tylko niektóre zwroty: fati munus implere Mosaic. et Rom. leg. coll. 3, 4; rebus humanis eximi Fragm. Vat. 42; in fatum concedere, fatalem diem obire Fragm. Vat. 281; si quid humanitus contigisset Instit. II. 7, 1 (por. Apul. apol. 100 si quid eam humanitus attigisset, podobnie Cicero i Ennius); mortalitate praeventus Instit. II. 17, 7; morte interceptus Instit. II. 19, 2. III. 3, 4; si ab hac luce fuerint subtracti Instit. III. 1, 1; si mors nobis contigerit Instit. III. 16, 4; de hac luce migrare Consult. 6, 3.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Godna uwagi, że język prawników starszych (klasycznych) w małym tylko stopniu uległ wpływowi retorycznemu, jakkolwiek trzeba przypuścić, że wszyscy przechodzili kurs retoryki. Uwidacznia się tu najlepiej owa dążność jurystów, by pisać tak, jak rzeczywiście mówiono i tem różnią się oni od prozaików tej miary, co Kwintylian i Tacyt, u których sztuczne wysławianie się jest wydatnem znamieniem ich języka. Dopiero pod koniec epoki klasycznej prawodawstwa sztuczna łacina znajduje przystęp na szersze rozmiary i u prawników rzymskich.

Przechodząc po tej ogólnej charakterystyce do szczegółów, wyodrębiamy dwa główne kierunki, którymi szedł rozwój języka prawniczego: 1) prąd ogólny, konwencyonalny; 2) prąd jednostkowy, indywidualny.

1) Materyał językowy, wspólny wszystkim niemal prawnikom, tworzy się dwiema drogami: praktyczną i teoretyczną. Mamy więc do czynienia ze stylem kuryalnym, czyli kancelaryjnym, zasilającym się z praktyki, a więc z ustaw, uchwał senatu, edyktów i formułek — a prócz tego ze stylem uczonym, wytworzonym teoretycznie przez biegłych w prawie mężów.

Styl kuryalny znamionuje wydatna zachowawczość, dzięki której utrzymywało się w nim przy życiu wiele wyrażeń i zwrotów językowych, chociaż prąd historyczny wyniósł na powierzchnię ogólnego języka nowe, odmienne formy. Należą tu: Rogare aliquem sententiam, chociaż już Gaius używa interrogare zamiast dawnego rogare w znaczeniu »pytać się«. Słowa niezłożone zamiast złożonych: ferre = auferre, capere = percipere, quaerere = adquirere, si paret = si apparet, usserit = combusserit, ruperit = corruperit, cernere = decernere. T. zw. gerundium i gerundivum na = undus: iuri dicundo, actio familiae erciscundae, testamenti faciundi tempore, oneri ferundo i t. d. Nec w znaczeniu non: res nec mancipi, furtum nec manifestum. Intra = ante: intra kal., intra diem, intra decimum annum. Tak samo w zakresie składni. Por. abl. separationis: manu mittere, causa cadere, causa cedere, movere loco, m. senatu, m. ordine. Asyndeton dwuczłonowe: agi fieri, incendium ruina, fidi fiduciae causa (choć już Plautus ma fides et fiducia). Znane skądinąd powtórzenie imienia przy pronomen relativum (np. dies quo die i t. p.) jest właściwością języka sądowego, który nadto powtarza substantivum i po pronomen demonstrativum, n. p. Gai. instit. 1, 29 si filium procreaverit et is filius; tenże 1, 32c si navem aedificaverit eaque navis. Lex Papir. de sacr.: III. viros capitales rogato, hique III. viri. Formułka Liwiusza: praesidium praefectus-

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

que praesidii (24, 37, 2. 26, 39, 1 i t. d.) jest naśladownictwem stylu kuryalnego. Por. Kalb, Archiv f. lat. Lex. I. 84 n.

Mniej uwagi zwracano dotąd na styl urzędowy, jaki się wyrobił w kancelaryach cesarskich, przeważnie w 5ym i 6ym wieku. Opierając się na pracy, której nam dostarczył Grupe, scharakteryzujemy po krótce język kancelaryjny Justyniana, względnie jego doradców, w ten sposób, że uwydatnimy zmiany, jakim uległy niektóre konstytucye, wcielone z kodeksu Teodozyańskiego do kodeksu Justyniana przez komisyę redakcyjną, działającą z wyraźnem poleceniem cesarskiem »adiciendi et detrahendi, immo et mutandi verba«. (De novo cod. comp. §. 2). Będziemy mogli przy tej sposobności wglądnąć w pracę samychże kompilatorów.

Trudne do zrozumienia lub dwuznaczne wyrazy zmienia komisya w interesie jasności, dostraja wogóle dawniejsze wyrażenia do języka kancelaryjnego swego czasu, lecz nie wszędzie postępuje z oczekiwaną ścisłością. Np. Cod. Iust. 1, 2, 10 legis regulas expugnare = l. r. oppugnare Nov. Th. 8, 1. Urzędowy język za Justyniana Teodozyańskie oppugnare zastąpił przez expugnare, które widocznie było w przeważającem użyciu (por. Cod. Iust. 3, 28, 37, 1 ut neque eorum testamenta... querella expugnentur). Miejsce Teodozyańskiego iurgare (prawować się) zajmuje u Justyniana litigare: Cod. Iust. 9, 22, 23 damus licentiam litigantibus = iurgantibus Cod. Theod. 9, 19, 4. Iurgare było dwuznaczne, odnosiło się zarówno do procesu (por. Varro, l. lat. 7, 93 iurgio id est litibus), jak i do kłótni; litigare, w tym czasie używane przeważnie w sądowem znaczeniu, miało zaletę jaśniejszego wyrażenia. Zamiast bladego słowa affligere w znaczeniu »karać« wprowadza kancelarya Justyniana silniejsze punire: Cod. Theod. 16, 10, 4 affligi = Cod. Iust. 1, 11, 1 puniri. Wzgląd na jasność rozstrzygnął sprawę na korzyść avi wobec Tedozyańskiego maiores: Cod. Iust. 2, 44, 2 avorum patrimonia = Cod. Theod. 2, 17, 1 maiorum patrimonia. Pojęcie maiores było za szerokie, wyraz ten oznaczać mógł a) osoby starsze nad lat 25, b) antecessores, c) adscendentes. Z tego samego powodu zamiast minores pisze komisya Justyniana tenuiores. Dążność powyższa uwidacznia się i w szyku wyrazów. Jeśli autorowie 5go wieku (a w ślad za nimi i język kuryalny) sztuczność i zawiłość w grupowaniu wyrazów doprowadzili do namiętności sportu, to komisya prawodawcza za Justyniana i tutaj daje pierwszeństwo prostocie i jasności, jakkolwiek przez to zatarła piętno oryginalności, właściwej Teodozyańskiemu stylowi. Dlatego samego obfitość i pełnia wyrażenia dawniejszego ulega skróceniu pod piórem kompilatorów: Cod. Iust. 1, 1, 2 Graeco verbo =

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Cod. Theod. 16, 5, 6 Graeci assertione verbi; Cod. Iust. 1, 46, 4 castrorum quin etiam ipsis curam refectionemque mandamus; Cod. Iust. 4, 19, 25 sciant cuncti eam i t. d. = Cod. Theod. 9, 37, 3 sciant cuncti, praemeditentur, ante praecaveant eam i t. d. Z drugiej strony celem lepszego zrozumienia trzeba było także wprowadzać pewne rozszerzenia pierwotnych wyrażeń: np. Cod. Iust. 2, 44, 2 testibus honesta aut simili aut potiore dignitate praeditis = Cod. Theod. 2, 17, 1 testibus idoneis praeditus; Cod. Iust. 3, 1, 9 ad alterutram partem = Cod. Theod. 2, 18, 1 ad alterutrum i t. d. Podobne zmiany przytacza Grupe str. 327 nn. i z zakresu składni; podniosę tu tylko jeden szczegół, mianowicie bardzo częste użycie indic. futuri zamiast coniunct. praes. w zdaniach głównych i pobocznych tak, że wobec tego poprawki indicatiwu na conjunctivus (jak to czynił wydawca Krüger) są bezpodstawne. Cod. Theod. 1, 22, 1 quod si quis crediderit, plectatur = Cod. Iust. 1, 48, 1 plectetur; Cod. Iust. 10, 53, 6 iniuriam pati, ut... poena arbitrio iudicis plectetur = Cod. Theod. 13, 3, 1 pati iniuriam prohibemus, ita ut... centum milia nummorum aerario inferat. Być może, że działała tu gdzieniegdzie analogia gr. ὅπως, chociaż przyznać trzeba, że użycie to indicatiwu w zdaniach skutkowych wymaga jeszcze gruntowniejszego i na tle historycznem opartego przedstawienia (por. Grupe, De Iustiniani institutionum compositione str. 12).

Wynika stąd, że komisya, działająca w imieniu Justyniana, nie wypisała poprostu dawniejszych zbiorów, tylko starała się na wielką skalę o przeprowadzenie dwu zasad: jasności i wyrównania stylistycznego z językiem kancelaryjnym swojego czasu, który może wprawdzie zwolennika Cycerońskiej łaciny doprowadzić do rozpaczy, lecz dalekim jest jeszcze od barbarzyńskiej gadaniny prowincyonalnych pisarzy tego okresu (Grupe str. 342). Przy pomocy powyżej oznaczonych lub podobnych kryteryów można będzie badać stosunek Digestów do łaciny kancelaryi Justyniańskiej i oznaczyć, co należy prawnikom, których imiona noszą fragmenta, a co samej komisyi. Najlepiej nadawać się będą do takiego porównania Institutiones Gaiusa, które posiadamy w oryginale. Metodyczne wyświetlenie tej sprawy może (obok argumentów rzeczonych) przyczynić się niemało do oceny, o ile uzasadniona jest teorya t. zw. interpolacyi. Pierwsze próby w tym kierunku mamy w drugiem wydaniu rozprawy Kalba (das Iuristenlatein), gdzie w osobnym ustępie, zatytułowanym Nicht Iuristenlatein, zebrał autor wyrażenia, które są obce prawnikom klasycznym, a wprowadzone zostały do Pandektów przez komisyę redakcyjną. Zmiany te kompilatorów stanowią: pomieszanie terminów »gdzie« i »dokąd«, użycie indicatiwu po

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

ut skutkowem, po licet i w pytaniu zawisłem, niemniej równoległe użycie indicatiwu i conjunctiwu w temsamem zdaniu podrzędnem i t. p. Pod względem metodycznym ważnym też jest przyczynek Kalba, Zur Analyse i t. d., w którym autor określa postępowanie kompilatorów przy układaniu Institutiones Justyniana. Dorotheus i Theophilus wypisywali źródła dosłownie. Podobnie jak Ferrini i inni (Archiv. f. lat. Lex. VIII. 203—204) przydziela Kalb poszczególne ustępy wybranych partyj właściwym ich twórcom, a więc Gaiusowi, Marcyanowi, Ulpianowi i Florentynowi.

Byłyby to tylko niektóre rysy łaciny kancelaryjnej za Justyniana; lecz z punktu historycznego należałoby sobie dać odpowiedź na pytanie, jakie czynniki wpływały na tworzenie się tego stylu. Chciałbym tu widzieć głównie redakcyę Justyniańskiej epoki, wywołaną zamieszaniem i przesadą stylu urzędowego poprzedników, zmierzającą do utworzenia przejrzystego i poprawniejszego języka dwiema drogami, mianowicie przez naśladowanie klasyków prawa, np. Gaiusa i przez czerpanie siły językowej z dawniejszego źródła, ze starszej, a zwłaszcza z Cycerońskiej łaciny. Podobne hasło w innych czasach wyszło ze szkoły Kwintyliana, który po zboczeniach t. zw. srebrnej łaciny z zawrotnej i niesmacznej górnolotności chciał sprowadzić łaciński język na umiarkowane i powabne wyżyny epoki Cycerońskiej.

Charakterystyczną jest rzeczą, że Gaius, którego wymieniliśmy, tak samo, jak Justyniańscy uczeni, dąży do jasnego i wyraźnego wysławiania się, o czem niżej. Co do wpływu Cycerońskiej epoki proszę porównać Kalba, Iuristenlatein 78 nn. Nie należy wreszcie sądzić, jakoby ten język urzędowy był zupełnie czemś odrębnem od reszty języka łacińskiego. Przeciwnie; posługują się nim w wielkiej części i inni pisarze, ile razy omawiać im przyjdzie kwestye prawne. W rzeczywistości więcej odosobnionym jest styl, któryśmy nazwali uczonym. Jest on właściwy przeważnie tylko teoretykom prawa, w małej zaś tylko mierze pojawia się w innych gatunkach prozy rzymskiej.

Wiadomo, że poprawnie mówi się vir bonus, a nie bonus vir, jak aes alienum, res publica, ius civile (a nie alienum aes i t. d.), bo wyraz więcejzgłoskowy kładzie się na drugiem miejscu. Por. Albrecht, De adiectivi attributi in lingua latina collocatione specimen. Marburg 1890. Nadto zob. Rohde: Adiectivum quo ordine apud Sallustium coniunctum sit cum substantivo. Hamburg 1887. Teoretycy prawa piszą raczej bonus vir. Również szyk tego rodzaju, jak per in manum conventionem, jest sztuczną właściwością jurystów, wprowadzoną podobno

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

przez Labeona. Im też głównie przypisać należy wyrażenia: sui iuris = samodzielny; pro suo (= meo) possideo; rogare z inf. i t. p. Cenne przyczynki do charakterystyki tego stylu podaje Kalb w drugiej części pracy »Iuristenlatein«.

2) Oprócz prądu ogólnego, za którym idą wszyscy niemal juryści, odróżniliśmy powyżej prąd jednostkowy, indywidualny, wypływający z natury i talentu poszczególnych prawników — prąd, który wśród całej masy tylko ich znamionuje wyłącznie lub przeważnie.

Taką wybitną indywidualnością odznacza się wielki klasyk Gaius, autor sławnych Institutiones, odnalezionych przez Niebuhra w palimpsescie biblioteki kapitulnej w Weronie. Znamionuje jego styl jasność, połączona z prostotą, oraz szczególna dążność do wyraźnego wysławiania się. Unika on troskliwie wyrażeń lub konstrukcyj, któreby można dwojako zrozumieć. Kiedy powszechnie mówiono sestertius z domyślnym nummus, Gaius dodaje dla jasności nummus, np. Inst. 4, 95 sponsio sestertium CXXV nummum. Piszą tak i inni prawnicy (Archiv. f. lat. Lex. I. 82), lecz nasz autor niezwykle często. W potocznym języku używano ablatiwu sestertio nummo w znaczeniu »za grosz, za małą cenę« i w tem leży między innymi dowód, jak bardzo prawnicy zbliżają się do pospolitego języka, właściwość, o której już mówiliśmy. Podczas gdy Ulpian, Paulus i Papinian przyjmują zwrot eliptyczny pro rata, Gaius dodaje parte lub portione (pro rata parte Instit. 2, 254. 255: pro rata portione Instit. 1, 122. 4, 72 i t. d.). Zamiast powszechnie używanego dimidia pisze Gaius tylko dimidia pars, Inst. 1, 43. 45. 2, 124 i t. d. Ponieważ perf. revertit, revertimus schodzą się z odpowiedniemi osobami praes. activi, daje Gaius pierwszeństwo formom deponencyonalnym, a więc tworom nieklasycznym. Por. Georges, Lexikon d. lat. Wortformen, Lipsk 1890 s. v. Podobnie unika Gaius, jak się zdaje, słowa refert, choć inni prawnicy używają go często — prawdopodobnie dla możliwej kolizyi z re fert (por. Archiv. f. lat. Lex. I. 89). Gaiusowi wyłącznie właściwe są: a) admonendi sumus, jako formułka, oznaczająca przejście do nowego zdania, np. Inst. 1, 141. 2, 27. 80. 206 i t. d. Inni posługują się zwrotami me minisse oportet, sciendum est i t. p.; b) superius exposuimus, indicavimus i t. p., wobec supra (diximus, ostendimus) innych jurystów. Por. Inst. 1, 39. 75. 87. 126. 197. Dopiero od piątego wieku, kiedy Gaiusa zaczęto uwzględniać, pojawia się w źródłach prawniczych i superius. Ponieważ supra (supera) jest formacyą komparatywną, więc superius przedstawia podwójnie stopniowaną formę. Por. Wölfflin, Lat. und roman. Comparation, str. 44; Kalb, Roms Jur. 75; c) qua de causa Instit. 1, 94. 2, 161.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

3, 41. 131. 143. Jest to połączenie Cycerońskie. Jeżeli u Justyniana to samo znajdujemy (Instit. 3, 2, 3), dowodzi to wpływu Gaiusa, który wogóle odbił się i gdzieindziej na języku kancelaryi Justyniana; d) eo usque donec »tak długo jak« (Kalb, Roms Iur. 76). Sama osobistość Gaiusa otoczona jest jeszcze mgłą niepewności. Mommsen uważał go za prowincyonalnego jurystę, za Greka z Małej Azyi, a do tegosamego wniosku dochodzi Kalb (Roms Iur. 83) na podstawie licznych grecyzmów, których zakres dałby się jeszcze rozszerzyć.

Tak samo na podstawie językowej starał się udowodnić Leipold, że Papinianus jest z pochodzenia Afrykańczykiem, jak już poprzednio twierdził Kalb (Roms Iur. 117). O ile hypoteza ta prawdopodobniejszą jest od starszej, według której Papinian pochodzić miał z Syryi, trudno rozstrzygnąć. Wchodzi tu w grę łacina afrykańska, a kwestya ta potrzebowałaby obszerniejszego omówienia, od którego tutaj wstrzymać się muszę. Zwracam w każdym razie uwagę na zdanie Schultzego str. 128, który obstaje za Syryą, niemniej na tę okoliczność, że niekoniecznie ślady t. zw. afrykańskiego stylu przemawiać mają za afrykańskiem pochodzeniem autora, bo przecież juryści, którzy się kształcili na przełomie 2—3go wieku, bez względu na to, gdzie to miało miejsce, pozostawali pod wpływem Afrykańczyka Frontona, uważanego za wzór stylu w ówczesnych szkołach retorycznych. Słuszna jest natomiast uwaga Leipolda i Kalba (Bekannte Federn i t. d.), że w niektórych reskryptach cesarskich dadzą się odróżnić właściwości językowe prawników doradców, którzy (jak to się dzisiaj dzieje) redagowali panującym pisma urzędowe. Tak można odnaleść pióro Papiniana w reskryptach Septimiusa Sewera i Karakalli, Ulpiana w reskrypcie Aleksandra Sewera, Modestyna w reskryptach Gordyana. Wreszcie zaznaczam, że t. zw. Fragmentum de iure fisci, o którego pochodzeniu różnie dotąd sądzono, można z Kalbem (Roms Jur. 146) uważać za epitome z późniejszego czasu.

Skąpe są powyższe uwagi, ale i prace nad językiem prawników nie bardzo obfite. Kalba przełomowa książka »Roms Juristen« zawiera wiele bystrych i pięknych spostrzeżeń językowych, a choć historyczno-literackie i rzeczone wnioski, do jakich autor dochodzi drogą faktów językowych, trzeba po największej części przyjmować z zastrzeżeniem, to jednak w całości praca ta zdoła obudzić zajęcie i zachęcić do do dalszych poszukiwań. W najnowszych czasach przystąpiono w Berlinie do pracy nad wyczerpującym słownikiem prawniczym rzymskim: »Vocabularium iurisprudentiae romanae iussu instituti Savigniani com-

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

posuerunt Gradenwitz, Kuebler, Schulze«. Taki tytuł i takich wydawców ma to dzieło, które poczęło już wychodzić u Reimera w Berlinie, a zarówno dla filologa, jak i dla prawnika będzie miało niepospolitą wartość. Por. K. Sittl: Jahresbericht über Vulgär- und Spätlatein 1884—1890 (Jahresber. über d. Fortschr. d. class. Alterthumswissenschaft) str. 275—276.

Kraków. *Adam Miodoński.*

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

De duobus Ciceronis locis.

I. *Tusc. Disp. III. 5, 10* legitur: morbos autem hos perturbatos motus, ut modo dixi, philosophi appellant, sed cum illa verba, mea quidem sententia, de loco III. 4, 9 pendeant, de hoc prius videtur disserendum. Stoicorum sententiam Cicero defendens sapientem liberum esse ab omni aegritudine, quam Graeci πάθη appellent, graeco vocabulo latinum insaniae maxime adaptatum putat, quod et animi et corporis perturbationem significet. Quo loco plura verba in textum irrepsisse iam a veteribus editoribus animadversum est. Itaque verba: id est insanitatem et aegrotum animum, quem appellarunt insaniam. Omnes autem perturbationes morbos philosophi appellant negantque stultum quemquam his morbis vacare. Qui autem in morbo sunt, sani non sunt: omnes insipientes igitur insaniunt Baiter uncis inclusit. Esse haec verba glossema ad nomen insaniae; significat mentis aegrotationem et morbum tam luculentis argumentis Heine probavit, ut a recentioribus penitus textu secluderentur (cf. editionem Schichii). Quod si verba id est insanitatem etc. glossema esse constat, quidquid ad id ipsum referendum est, glossema sit necesse est. Atqui parenthesis, quae paragrapho decima legitur, haud ambigue locum uncis inclusum spectat. Si verba ipsa in comparationem vocabis, idem iisdem fere verbis est expressum: perturbationes animi morbos philosophi appellant ad verbum fere repetuntur §. 10. morbos hos perturbatos motus philosophi appellant. Quae quidem similitudo non casu sane evenit, sed ab interpolatore, qui prius glossema scripserat, nulla adhibita cura elegantiae prior adnotatio est

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

repetita. Sed etiam hoc argumento misso maxime adducor, ut ita rem se habere credam, quod utroque loco vocabulum philosophi minus accurate atque cum neglegentia quadam positum invenio. Cum enim tota argumentatio, qua Cicero utitur, Stoicorum sit, philosophorum loco Stoicos huius doctrinae auctores nominari quisque desideret, quod idem saltem hi philosophi exprimi debuit. Si igitur erratum illud bis occurrit et inter utrumque Stoici doctrinae auctores afferuntur, parenthesis non ad verba, quae praecedunt, diligenter Stoici retinuerunt omnes insipientes esse non sanos, sed ad §. 8 videtur referenda, et quoniam illum locum glossema esse constat, nostrum quoque non esse Ciceronianum facile intelligendum. Quid enim sibi vult illud ut modo dixi? Num ad omnes insipientes esse non sanos spectat, quod sex tantum voculis a parenthesi separatur, ut esse in morbo pro esse insanum nulla interpretatione egeat.

II. *Pro Milone 25, 67* queritur Cicero quod Pompeius fidem dare videatur rumoribus, qui tum Romae divulgabantur, insidiari Milonem Pompeio. Tum pergit: omnia falsa atque insidiose ficta comperta sunt, cum tamen, si metuitur etiam nunc Milo, non iam hoc Clodianum crimen timemus, sed tuas, tuas, inquam, suspiciones perhorrescimus. Qui locus coniecturis varie temptatus est. Veteres editores puncto post comperta sunt posito scripserunt: quod tamen si, vel ut Orelli quod si tamen, recentiores omisso si codicum lectionem retinuerunt enuntiatumque cum tamen etc. a praecedenti commate tantum disiunxerunt, Heine omisso si scripsit cur tamen metuitur. Richter post cum tamen aliquot verba incuria librariorum omissa esse vel de industria Ciceronem hoc loco ἀποσιώπησιν adhibuisse suspicatur. Nohl cum tamen si metuitur etiam nunc Miloni legendum putavit. §. 67 Cicero ad Pompeium conversus non esse, cur timeat Milonem dicit, quoniam rumores omnes falsi et insidiose conficti comperti sint. Nihilo minus credere Pompeium rumoribus suspicatur. Hunc sensum loco imperties, si vulgatam codicum scripturam facili coniectura mutes in cum tamen se metui uidet etiam nunc Milo. Non iam hoc etc. Metuitur fortasse omissa altera syllaba ui ex metuidet est ortum, se in si coniectura librarii mutatum.

Cracoviae. *A. Danysz.*

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Ad Nicolai Hussoviani epistulas notulae criticae duae.

Editioni carminum Nicolai Hussoviani a se curatae [1]) inseruit nuper Ioannes Pelczar duas epistulas soluta oratione scriptas, quarum altera [2]) carmen De statura, feritate ac venatione bisontis Bonae, Poloniae reginae, altera [3]) opusculum De vita et gestis Divi Hyacinthi Christophoro Szydlovicio, palatino et capitaneo Cracoviensi ac supremo regni Poloniae cancellario, ab ipso poeta commendantur. Quas quidem epistulas qui vel obiter perlegerit, facile cognoscet, quantopere auctor earum a sermone scriptorum quos vocant classicorum recesserit. Ut paucis rem absolvam, haec appono insolitae locutionis exempla: Epist. ad Bonam p. 4 (linea 7 sqq.). Quod Plocensis dum se facturum promisisset, . . . mihi . . . iniunxit, ut aliquid super [4]) natura et venatione huius ferae scriberem . . .; p. 5 (l. 3 sqq.) opusculum per [5]) me . . . factum; p. 5. (l. 6 sqq.) sperans aliquando futurum, quod . . . hic te libellus . . . ad sui

---

[1]) Nicolai Hussoviani carmina edidit . . . Ioannes Pelczar. Corpus antiquissimorum poetarum Poloniae Latinorum usque ad Ioannem Cochanovium. Vol. IV. Cracoviae. Sumptibus Acad. litter. Cracov. 1894.

[Cfr. quae Michael Jezienicki infra de hac Hussoviani carminum editione scripsit. Ćwikl.].

[2]) l. l. p. 4—7.

[3]) l. l. p. 57—60.

[4]) Praepositione super (=de) Hussovianus saepissime utitur, veluti Epist. ad Bonam p. 4 (l. 8 et 10), p. 6 (l. 20 sqq.). Cf. Sallust. Iug. 71, 5 ne super (=de) tali scelere suspectum sese haberet. Hoc loco liceat mihi monere, in Epist. ad Bonam multa (praesertim p. 5 extr. et p. 6 init.) inesse, quae Sallustii praeclaram illam ad Bellum Catilinae praefationem (imprimis c. 1 et 2) in memoriam revocent.

[5]) = Epist. ad Szydlovicium p. 47 (l. 2).

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

lectionem alliciet; p. 5 (l. 13 sqq.). Video nam . . . fecundissima pectora iacere neglectui et se proferre non posse . . . ; Epist. ad Christophorum Szydlovicium p. 59 (l. 4) acerrime ad invicem [1]) bellis collidebantur; p. 59 (l. 7) quorum nomen et memoria per Polonos deleta interiit . . . ; p. 59 (l. 10) nostrorum inquietudine freti . . . ; p. 60 (l. 8 sqq.) haereticorum pravis adinventionibus possit unquam convelli (Cf. Pelczari praef. p. 44—47). Quae cum ita sint, unusquisque semel monitus concedet, rem periculosae plenam aleae esse, textum epistularum Hussoviani coniecturis temptare, id quod nuperrimus earum editor et ipse observavit (praef. p. 6). Bis tamen Pelczar coniecturae periculum fecit.

Nimirum in Epist. ad Bonam p. 6 (l. 25: sed profecto non vides quo plus ei (=regno Poloniae) prodesse queas, quam si Te bonis artibus praestes favorabilem ac benignam, ex quibus et rei publicae plurimum commodi ac ornamenti processerit et celebris Tui nominis fama hac via maxime se laudibus suorum permiscebit) pro lectione exemplaris Czartorysciani: suorum coniecturam suam: Tuorum in textum induxit. Ac genetivo obiectivo suorum nonnisi Bonae reginae gentiles sive cognatos designari, ex eis epistulae verbis, quibus deinceps (inde a l. 26 usque ad finem) egregiae virtutes gentis Sfortiarum ab Hussoviano celebrantur, luculenter apparet. Itaque pronomen Tuorum pro tralaticio suorum exspectamus et I. Pelczar in textu reposuit. Quamquam quis, quaeso, negabit, fieri potuisse, ut poeta Polonus saeculi decimi sexti, qui De vita et gestis Divi Hyacinthi v. 810 Pelcz. pronomine reflexivo sibi pro demonstrativo ei abusus esset (cf. Pelczari praef. p. 44) et eiusdem carminis vv. 89 sq. scripsisset: Actaque res illic fuerat post mille ducentos Sedecimo, numerans a partu virginis, anno (ubi poeta sermonis patrii usu inductus licząc od . . . pro legitimo dativo participii: numeranti nominativum: numerans perperam collocasse putandus est, cf. praef. Pelczari p. 47), Polonorum loquendi consuetudinem secutus: sława Twego świetnego imienia połączy (pomiesza) się z chwałą swoich pronomen suorum pro Tuorum etiam in oratione soluta adhiberet?

Sed ut concedam coniecturam modo commemoratam fortasse supervacaneam neque tamen prorsus reiectaneam videri, at facere non possum, quin alteram acriter impugnem. In Epistula enim ad Christophorum Szydlovicium p. 58 (l. 4 qui (sc. Divus Hyacinthus) . . . rem

[1]) Cf. de hac particula J. N. Ott, Jahrb. f. Phil. 1874 p. 863, Naegelsbach-Müller, Lat. Stilistik p. 7, 284 sqq., Schmalz in Muelleri Handb. II. p. 545.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Polonam in christianitate non satis tunc adulta, idolatriae plena, ritibus monstrosis non tantum vicina, sed et ipsa infecta, ita stabiliverat, ita in fide Christi firmaverat, ut . . .) lectionem libri Jagellonici vicina suo Marte in vicinia mutavit. Quae coniectura quam tenui pendeat filo, nullo negotio congnoscetur, si Hussoviani verba in sermonem vernaculum conversa proponentur: który (sc. św. Jacek) . . . Polskę w chrześcijaństwie, wówczas niedość dojrzałem, pełnem bałwochwalstwa, nietylko zbliżonem do potwornych obrzędów, lecz także (nimi) zakażonem, tak utwierdził, tak umocnił w wierze Chrystusa, że . . .

Adiectivum igitur vicina optimum praebet sensum, qui pessumdatur recepta editoris coniectura vicinia, quando quidem verba: rem Polonam in christianitate ritibus monstrosis non tantum vicinia, sed et ipsa infecta ita stabiliverat nullo artificio explicari queunt. Iam si quaeris, quidnam causae fuerit, cur Pelczar in scriptura libri Cracoviensis haereret, reperies eum voculis et ipsa in errorem inductum esse, quibus vocem vicinia opponi debere existimaret. At tenendum est, inde a Livii temporibus scriptores Latinos voculas et ipse [1]) cet. eodem sensu usurpasse ac particulam etiam, ita ut verba: in christanitate non tantum monstrosis ritibus vicina, sed et ipsa infecta idem valeant atque: . . . non tantum vicina, sed etiam infecta. Extremo verbo moneo, e dativo monstrosis ritibus ex adiectivo vicina [2]) apto ablativum monstrosis ritibus ad participium infecta esse subaudiendum.

---

[1]) Cf. Schmalz l. c. p. 545 nota: Klassisch ist nur ipse quoque.

[2]) Cf. Hor. Sat. II. 6, 209. Hortus ubi et tecto vicinus iugis aquae fons . . . foret.

Colomeae. *Z. Dembitzer.*

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Wyimek z przekładu „Żab“ Arystofanesa.

Prolog w. 180—270.

OSOBY:

DIONYZOS. — XANTIAS, jego niewolnik. — CHARON.
Niewidzialny chór żab.

Rzecz dzieje się w podziemiu nad acheruzyjskiem jeziorem.

XANTIAS.

Cóż to jest znowu?

DIONYZOS.

Staw, na wszystkie bogi,
O którym mówił! [1])

XANTIAS.

I łódź widzę w biegu!

DIONYZOS.

Chodźmy więc ku niej.

CHARON.

Ho—op! hop! do brzegu!

XANTIAS.

Gwałt! to sam Charon! ratuj Pozejdonie!

---

[1]) Herakles.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

DIONYZOS.

Witaj Charonie! Charonie! Charonie!

CHARON.

Kto chce w kraj ciszy z ziemskiego mrowiska?
— Letejskie Błonia, Próżniaków, Ośliska,
Kręcigłów, Tojnar, Psia Wólka — kto jedzie?

DIONYZOS.

Ja!

CHARON.

Wsiadaj prędzej!

DIONYZOS.

Kędy droga wiedzie,
Kręcigłów mówisz?

CHARON.

Tak na Persefonę!
Dla ciebie tylko płynę w tamtą stronę,
Siadaj więc!

DIONYZOS *(do Xantiasa)*.

Sam tu!

CHARON.

Nie, moja starucha,
Gdy ciurę wiezie, to już chyba zucha,
Co łba nadstawiał na morzu [1]) — nie baby!

XANTIAS.

Zeusie! jam wtenczas na oczy był słaby!

CHARON.

Ha! zato teraz skacz nad stawem w kółko!

XANTIAS.

Gdzież czekać na was?

CHARON.

Suchotnicze Siółko —
Tam nasz przystanek.

[1]) W bitwie pod Arginuzami.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

DIONYZOS.

Wiesz już?

XANTIAS *(żałośnie).*

Ach, wiem! bogi!
Jakież dziś licho wlazło w moje drogi?

(Odchodzi).

CHARON *(do Dionyzosa).*

Siadaj przy wiośle! — Hej! kto jeszcze płynie?
Wsiadać, a żwawo! *(do Dionyzosa:)* A to co?

DIONYZOS *(siedzi przy wiośle, jakby śpiący).*

Co czynię?
Jak mi kazałeś, tak siedzę przy wiośle.

CHARON.

Siędziesz mi zaraz tam — brzuchaty ośle!

DIONYZOS *(przerażony).*

Siedzę!

CHARON.

A ręce raz wprzód, raz ku sobie!

DIONYZOS.

Dobrze!

CHARON.

O dno mi oprzyj nogi obie,
I — jazda! przytem nie miel mi językiem!

DIONYZOS.

Cóż poczne? przecież nie Salamińczykiem,
Ale fryc jestem, prosty szczur lądowy,
Skąd mnie wiosłować?

CHARON.

Nie susz darmo głowy!
Rusz tylko wiosłem raz — a w jednej chwili
Prześliczna piosnka pracę ci umili.

DIONYZOS.

Jakaż?

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

CHARON.

Cudowne żab, łabędzi chóry.

DIONYZOS.

Daj im znak zatem!

CHARON *(wiosłując).*

Ho—op! ho—op! z góry!

(Niewidzialny chór żab za sceną).

ŻABY.

Brekekekex koax koax!
Brekekekex koax koax!
Bagnistych wód wesołe dzieci,
Radosną piosnkę wznieśmy wraz,
Niech z pełnej piersi pieśń ta leci,
Co cieszy serce w każdy czas!
Koax koax!
Dla Dionyza czci i chwały,
Który »Na bagnach« ma swój chram,
Nieraz my pieśń tę rzegotały,
Gdy słońca blask przyświecał nam.
A gdy na bagna w jego święto
Zbiegł się tłum pjany z lasów, gór,
Zaraz kapelą głośną, ciętą,
Witał go żabich pieśni chór!
Brekekekex koax koax!

DIONYZOS *(wiosłując coraz prędzej w takt rzegotu żab).*

Koax—koax skrzeczcie! a mnie już z wysiłku
Na dobre boleć zaczyna coś w tyłku!
Was to nie boli!

ŻABY.

Brekekekex koax koax!

DIONYZOS.

A palże was, kacie!
Wy tylko swoje koax, koax znacie!

ŻABY.

O tak! ty wszędobylski panie!
Nasz śpiew na całym świecie znan —

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

I Muzy lubią rzegotanie
I kozłonogi śpiewak Pan!
Apollo sam — to nie przechwałki!
Chwali melodye żabich nut,
A my mu zato na piszczałki
Sadzimy trzcinę na dnie wód.
Brekekekex koax koax!

DIONYZOS.

Tak — a mój zadek mrze z ogni i potów!
Z tego kiwania jeszcze gruchnąć gotów,
Kiedy się wypnę.

ŻABY.

Brekekekex koax koax!

DIONYZOS.

Hejże dławidudy!
Dajcież raz spokój i poco te trudy?

ŻABY.

O, głośniej krzykniem ci, dziwaku,
Głośniej, niż w słońca złotych skrach
Śpiewałyśmy, po tataraku,
Po wiotkiej trzciny skacząc źdźbłach!
A woda wre od pląsów, zwrotów,
Tu nurka dasz, tam idziesz wpław,
Powietrze drży aż od rzegotów,
Weselem dysze cały staw!
A gdy deszcz leje, mgła się ścieli,
Daj nura, bracie, uszy stul —
I na dnie znowu rzniesz w kapeli,
Aż lecą bąble — bul, bul, bul!

DIONYZOS *(ze złością krzycząc)*.

Brekekekex koax koax!
Owa! widzicie, już tak samo wrzeszczę!

ŻABY *(przestraszone, że je przekrzyczy)*.

Oj! oj! źle z nami!

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

DIONYZOS.

Ze mną gorzej jeszcze,
Bo od tych wioseł wnet pęknę we dwoje!

ŻABY.

Brekekekex koax koax!

DIONYZOS (*z udaną obojętnością*).

A, jęczcie sobie! ja o to nie stoję!

ŻABY.

Więc wrzeszczeć będziem ci nad uchem
Dzień cały, co nam gardła stoi!

DIONYZOS (*jeszcze głośniej*).

Brekekekex koax koax!
O, ja was przegardłuję — duchem!

ŻABY.

Ha! ha! przekrzyczy żabią brać!

DIONYZOS (*z pasyą*).

O, wrzeszczeć będę bez pamięci
Dzień cały — całą wrzeszczeć noc,
Aż żabi wam się mózg pokręci,
Taka mych kwakań będzie moc!
Brekekekex koax koax!

(*Żaby milkną*).

A co? milczycie z koaxami swemi?

CHARON.

Dość już! dość z wiosłem! Przybijaj do ziemi!
Wysiądź i zapłać!

DIONYZOS.

Oto dwa obole.

(*Charon odchodzi*).

Lwów. *Fr. Konarski.*

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

O wydaniu chrestomatyi

z utworów poetów polsko-łacińskich.

Referat opracowany na podstawie wniosków Komisyi, wybranej przez Wydział Towarzystwa filologicznego i obrad tegoż Wydziału, a odczytany na Walnem Zgromadzeniu Towarzystwa filologicznego w dniu 1 Czerwca 1895 r. [1]).

Już od dość dawnego czasu dawała się uczuwać potrzeba chrestomatyi z poetów polsko-łacińskich przeważnie wieku 16., która jest nader pożądana, a to tak ze względu na potrzeby szkoły, jak użytku prywatnego.

Że zaś dotychczas tej potrzebie nie zaradzono, winny temu rozmaite przeszkody, z któremi wydanie chrestomatyi ma do walczenia, przedewszystkiem trudność zadania i brak potrzebnych środków do jego urzeczywistnienia.

Odkąd istnieje »Towarzystwo filologiczne«, do zakresu działania którego należy według drugiego paragrafu statutu także wydawanie i popieranie pism treści filologicznej, zawsze uznawało ono potrzebę chrestomatyi z poetów polsko-łacińskich, co niejednokrotnie przy nadarzającej się sposobności zaznaczał prezes tegoż Towarzystwa na zwyczajnych posiedzeniach. Wydział Towarzystwa filologicznego zajmował się żywo sprawą chrestomatyi na kilku posiedzeniach, by za pomocą wspólnej wymiany zdań wyrobić sobie o chrestomatyi jasne pojęcie, jakoteż by obmyśleć najodpowiedniejsze środki prowadzące do jej urzeczywistnienia. Wkońcu wybrał ze swego łona osobną Komisyę, złożoną

[1]) Dyskusyę, która się toczyła nad tym referatem na Walnem Zgromadzeniu, zob. poniżej w sprawozdaniu z Walnego Zgromadzenia.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

z proff. dr. Bron. Kruczkiewicza, dr. T. Mandybura i autora niniejszego sprawozdania, która nad sprawą chrestomatyi przez dłuższy czas się zastanawiała i dotyczące, odpowiednio umotywowane wnioski Wydziałowi Towarzystwa przedłożyła. Obrady i wnioski Komisyi i całego Wydziału dostarczyły autorowi podstawy do opracowania niniejszego referatu.

Że chrestomatya z utworów humanistów polskich jest nader pożądana i potrzebna, na to każdy się zgodzi, kto miał sposobność przekonać się o tem, jak mało są u nas znane w oryginale pisma poetów polsko-łacińskich wieku 16., chociaż między niemi znajdują się prawdziwe perły poezyi. Wprawdzie Akademia Umiejętności w Krakowie zabrała się do ich wydawania i zaskarbiła sobie przez to zasłużone pochwały tak kraju naszego jak zagranicy, jednakże wydania Akademii ograniczają się zaledwie do kilku humanistów i są przeznaczone w pierwszym rzędzie dla użytku uczonych, nie dla użytku światłej publiczności lub szkoły, której potrzebom zaradzić może tylko stosownie opracowana chrestomatya. Taka zaś chrestomatya może się przyczynić w wysokim stopniu do dokładnego poznania literatury polskiej, zwłaszcza jeśli będzie zawierać, jak to następnie poznamy ze szczegółowego planu chrestomatyi, nietylko treściwy pogląd na rozwój humanizmu w Polsce i na działalność literacką wybitniejszych jego przedstawicieli, lecz także wybór z główniejszych ich utworów, które się zalecają formą i treścią. Czytelnik znalazłby zatem w tym podręczniku doborowe wzory z ważniejszych utworów humanistów, które wobec rzadkości dawniejszych, a braku nowszych wydań ich pism zazwyczaj nie łatwo i nie dla każdego są przystępne.

Chrestomatya taka jest jeszcze z tego względu nader pożądana, że polecona zdolniejszym uczniom do lektury prywatnej może przyczynić się do rozszerzenia i pogłębienia wiadomości z literatury polskiej, nabytych w szkole podczas nauki języka polskiego, a to tem bardziej, że wypisy polskie używane w naszych gimnazyach humanistyczną literaturę łacińską z konieczności rzeczy tylko krótkim poglądem zbywają i nie zawierają stosownych wzorów z pism humanistów w oryginale acińskim.

Nadto chrestomatya mogłaby poniekąd zastępować i uzupełniać lekturę szkolną i prywatną z autorów łacińskich, jeśli się uwzględni tę okoliczność, że ustępy z pism humanistów zamieszczone w chrestomatyi będą co do poprawności języka łacińskiego mało się różniły od klasycznego języka szkolnych autorów łacińskich.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Oprócz ogólniejszego celu miałaby zatem powyższa chrestomatya jeszcze cel specyalny, służąc mianowicie jako podręcznik do prywatnej lektury uczniów. Ten cel chrestomatyi uważają referent i komisya za główny i najważniejszy; ten też wzgląd decyduje głównie o układzie, formie i treści chrestomatyi.

Co się zaś tyczy szczegółowego planu chrestomatyi, Komisya uznała następujący projekt za najwłaściwszy:

1) Tytuł chrestomatyi ma opiewać: »Chrestomatya z utworów polsko-łacińskich dla gimnazyów[1]). Ponieważ chrestomatya znajdzie niewątpliwie czytelników także poza granicami naszego kraju, przeto komisya była tego zdania, by pod polskim tytułem umieszczono także łaciński: »Carmina selecta poetarum Poloniae Latinorum«.

2) Chrestomatya ma zawierać: a) w całości celniejsze utwory mniejszych rozmiarów, b) wyjątki z większych poematów stanowiące dla siebie pewną całość.

W chrestomatyi mają być uwzględnieni głównie humaniści wieku 16., nadto Sarbiewski, należący do wieku 17. Za uwzględnieniem tego poety przemawia sława europejska, jakiej zażywał i zażywa, przemawiają znaczenie jego w literaturze humanistycznej w Polsce, oraz wysokie zalety jego utworów pod względem formy i treści.

3) Chrestomatya zawierać ma wybór z poezyi następujących humanistów:

1) Pawła z Krosna, 2) Piotra Royzyusza, 3) Wojciecha Korwina, 4) Andrzeja Krzyckiego, 5) Jana Dantyszka, 6) Klemensa Janickiego, 7) Mikołaja Hussowiana, 8) Jana Kochanowskiego, 9) Andrzeja Trzycieskiego, 10) Sebastyana Fabiana Klonowicza, 11) Szymona Szymonowicza, 12) Macieja Kazimierza Sarbiewskiego.

4) Chrestomatyę ma rozpoczynać wstęp napisany po polsku, któryby zawierał treściwy pogląd na dzieje humanizmu w Polsce ze szczególnem uwzględnieniem jego krzewicieli, protektorów, tudzież działalności literackiej wybitniejszych jego przedstawicieli, zwłaszcza tych, których wiersze będą podane w chrestomatyi.

---

[1]) Podczas dyskusyi nad poszczególnemi punktami niniejszego referatu poruszono myśl, by w tytule chrestomatyi opuścić wyrazy »dla gimnazyów« tak ze względu na szersze jej zadanie, jakoteż z tego powodu, by usunąć mylne domysły o celu i przeznaczeniu tejże książki. Referent zgodził się na opuszczenie tych wyrazów.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Po powyższym wstępie będą umieszczone celniejsze utwory humanistów powyżej wymienionych w porządku chronologicznym. Utwory mniejszych rozmiarów będą, jakto już powyżej zaznaczono, podane w całości. Z dłuższych zaś poematów mają być w chrestomatyi uwzględnione tylko takie wyimki, które tworzą dla siebie pewną całość.

5) Kwestya umieszczenia jakiegoś ustępu w chrestomatyi jest zależną od wielu okoliczności, a przedewszystkiem od jego układu, formy i treści. Ustępy niejasne, o rażących błędach stylistycznych i metrycznych, tudzież o treści niemoralnej są stanowczo wykluczone. Chrestomatya będzie zawierała głównie takie ustępy, które są osnute na tle dziejów, przyrody i stosunków ziemi ojczystej.

6) Wzory z pism każdego z wyżej wymienionych humanistów ma poprzedzać krótki ustęp zawierający zwięzłe przedstawienie jego żywota i działalności literackiej, oraz uwagi ułatwiające zrozumienie pomieszczonych wyimków w oryginale łacińskim.

7) Szczegóły nie dające się umieścić w owych traktatach wstępnych, mogą być uwzględnione w uwagach, pomieszczonych poniżej tekstu łacińskiego. W tychże uwagach polskich mają być podawane także krótkie wyjaśnienia rzeczowe i gramatyczne trudniejszych zdań, zwrotów i wyrazów.

8) Omawianie lekcyi tekstu i krytyka tegoż jest z uwag zasadniczo wykluczona.

9) Co się tyczy umieszczenia krótkiego dodatku na końcu chrestomatyi, w którymby były zestawione różnice między łacińskim tekstem chrestomatyi, a tekstem rękopisów lub editiones principes, to w tej kwestyi zdania między członkami Komisyi i Wydziału były podzielone; niektórzy oświadczyli się przeciw dołączeniu podobnej »*appendix critica*«.

10) Nie można oczywiście z góry oznaczyć objętości chrestomatyi; ta zależeć będzie głównie od funduszów, jakie na ten cel będą do rozporządzenia. Można jednak w zasadzie przyjąć, że wynosić ona będzie o k o ł o 20 arkuszy druku czyli tworzyć książkę o 320 stronicach druku 8°.

11) Odliczywszy 3 do 5 arkuszy na wstęp wraz z traktatami zawierającymi żywoty humanistów i uwagi objaśniające, możnaby na pozostałych 15 arkuszach pomieścić około 10,000 wierszy, licząc po 30 na jedną stronę. Na każdego zatem z 12 poetów objętych chrestomatyą wypadłoby p r z e c i ę t n i e około 800 wierszy. Rozumie się samo przez się, że sławniejsi humaniści będą reprezentowani w chrestomatyi

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

większą ilością wierszy (około 1000), podrzędniejsi mniejszą (około 500 i mniej).

Ponieważ zapewne nie łatwo znalazłby się pracownik, któryby zechciał się podjąć zadania pod każdym względem trudnego i wymagającego dłuższego czasu, jakiem jest bezsprzecznie ułożenie chrestomatyi, przeto Komisya uznała za rzecz najwłaściwszą upatrzeć specyalnych znawców dla autorów, uwzględnionych w chrestomatyi i do nich zwrócić się z prośbą o podanie i opracowanie stosownych wyimków z pism humanistów, nadających się do umieszczenia w chrestomatyi.

Co się tyczy wyimków z tych autorów, których utwory dotychczas nie pojawiły się w krytycznych wydaniach Akademii Umiejętności w Krakowie, będzie rzeczą znawców specyalnych dostarczyć także stosownie do potrzeb szkoły opracowanego tekstu (bez krytycznego aparatu), oraz ułożyć zwięzłe żywoty odnośnych humanistów wraz ze stosownemi objaśnieniami i uwagami, ułatwiającemi zrozumienie proponowanych wyimków.

13) Prócz tego należałoby zdaniem Komisyi uprosić odpowiednego uczonego do napisania owego ogólnego wstępu, traktującego o dziejach humanizmu w Polsce i działalności literackiej wybitniejszych jego przedstawicieli (por. ust. 4).

14) Ponieważ chrestomatya ma służyć jako podręcznik do prywatnej lektury uczniów, przeto jej układ, styl i treść mają być ściśle zastosowane do wymagań szkoły tak pod względem dydaktycznym jak etycznym.

15) Wypada mimochodem zaznaczyć, że komisya, zastanawiając się nad potrzebą, korzyściami i układem chrestomatyi nie chciała wcale poruszać i rozstrzygać kwestyi, w jaki sposób i w jakim zakresie należałoby w gimnazyach traktować lekturę prywatną na podstawie powyższej chrestomatyi. Komisya wychodziła bowiem z tego zapatrywania, że ostateczne rozstrzygnięcie owej kwestyi należy głównie do nauczycieli kierujących lekturą prywatną na podstawie chrestomatyi.

Atoli na jeden szczegół zwraca Komisya uwagę, mianowicie na ten, że lektura traktowana na podstawie rzeczonej chrestomatyi w poszczególnych klasach wyższego gimnazyum ma być tylko prywatną, t. j. nadobowiązkową i dobrowolną.

16) Co się tyczy wysokości wynagrodzenia za prace nadesłane przez poszczególnych współpracowników, to zależeć ona będzie od funduszów, zebranych na cele chrestomatyi.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

17) Ułożeniem i przygotowaniem do druku materyału w ten sposób zebranego oraz wydaniem chrestomatyi zajmie się komitet redakcyjny, wybrany przez Wydział Towarzystwa filologicznego za porozumieniem z Wydziałem Koła krakowskiego.

Wobec widocznej potrzeby chrestomatyi z utworów poetów polsko-łacińskich oraz wobec znacznych korzyści, jakie ona oddać może wykształceniu w duchu humanistycznym i narodowym polskiej młodzieży gimnazyalnej, uprasza referent w imieniu Komisyi o uchwalenie następujących wniosków;

I. Walne Zgromadzenie członków Towarzystwa filologicznego uznaje potrzebę wydania chrestomatyi z poetów polsko-łacińskich, głównie w. 16.;

II. Walne Zgromadzenie porucza Wydziałowi Towarzystwa filologicznego, by:

a) postarał się o uzyskanie potrzebnych na ten cel funduszów;

b) zaprosił odpowiednich współpracowników;

c) w porozumieniu z Wydziałem Koła krakowskiego wybrał komitet redakcyjny.

Lwów. *M. Jezienicki.*

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Recenzye i zapiski literackie.

Comparetti Domenico: Le leggi di Gortyna e le altre iscrizioni arcaiche cretesi edite ed illustrate da... w Monumenti antichi pubblicati per cura della reale Accademia dei Lincei, vol. III. Milano 1893.

Wśród zabytków starożytnej kultury, w ostatnich lat dziesiątkach wydobytych na jaw z łona ziemi helleńskiej, mało który wywołał tak żywe wśród uczonych zajęcie i tak gorączkową niemal czynność, jak wielka ustawa gortyńska, odkryta r. 1884 w części przez Włocha, F. Halbherra, w części przez niemieckiego uczonego, Fabriciusa. Po pojawieniu się pierwszych wydań, Comparetti'ego i Fabriciusa posypały się wydania komentowane i bez komentarzy, tudzież dzieła fachowe, z różnych stanowisk rozpatrujące znakomitą zdobycz naukową. Wszystkie te prace jednak, z których wszakże niewiele rzetelną odznacza się wartością, zdołały zaledwie przygotować grunt do przyszłych badań; pozostało mnóstwo kwestyi niejasnych, zawiłych zagadnień, szczegółów zupełnie niezrozumiałych lub zdumiewających oryginalnością, dla których analogii napróżno szukano w dziejach starohelleńskiej kultury. Światło pożądane rozlać tu mogły tylko dalsze odkrycia, któreby pogłębiły wiadomości niespodziewanie nabyte i dostarczyły obfitszego materyału do porównania. Zadania tego podjął się niestrudzony Halbherr. W przeciągu lat od 1885—1887, wsparty skuteczną pomocą rządu włoskiego, z chwalebną zapobiegliwością prowadził poszukiwania nie tylko na gruncie starożytnej Gortyny, lecz także innych miast na Krecie, jak Knossos, Lyttos, Oaxos, Eleuterna, Itanos, Praisos. Owocem jego działalności w tym kierunku było ponowne zdjęcie wielkiej inskrypcyi, z większą niż w r. 1884 dokonane dokładnością, tudzież cały szereg mniejszych i większych wyrytów, których ogół obecnie przewyższa poważną liczbę 200. Całą tę olbrzymią zdobycz naukową, dotąd bezładnie rozrzuconą po czasopismach, Comparetti w niniejszem dziele ułożył dla wygody badaczów w zbiór jeden, osądził krytycznie

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

i zaopatrzył uwagami, zawierającemi wiele poglądów nowych, zdobytych w drodze skrzętnego badania zwiększonego materyału, które w zupełnie nowych barwach przedstawiają znakomity zabytek epigraficzny.

Krótki wstęp wyjaśnia cel i powstanie pomnikowego dzieła; poczem (str. 1—10 i 87—94) podano pogląd na dwa zabudowania, w których gruzach znalazła się przeważna część materyału epigraficznego, i na ich domniemane przeznaczenie pierwotne. W jednem z nich, położonem w miejscowości, zwanej dziś 'ς τσὴ Βίγλαις, poznał Halbherr świątynię Apollina pityjskiego, Πύθιον, która według doniesienia Stefana z Bizancyum (s. v. Πύθιον) dała nazwę dzielnicy i jej mieszkańcom. Początkowo stanowiła ona tylko t. zw. cella i w tym pierwotnym kształcie sięga bardzo odległej starożytności: później, zapewne około 3. stulecia przed Chr. rozszerzona przez dobudowany pronaos u wschodniej połaci, uległa wreszcie za czasów rządów rzymskich (około 1. wieku po Chr.) zupełnemu przeistoczeniu. Jednak lwią część napisów odkryto w pobliżu wsi Ἅγιοι δέκα, nad rzeką Mitropolitanós, starożytną Letaia, w ruinach gmachu, w których Halbherr z zupełną stanowczością domyśla się teatru z czasów cesarstwa rzymskiego (1. wiek po Chr.). Tego dowodzą wyraźnie ślady zabudowań scenicznych, siedzeń dla widzów, tudzież kształt od strony południowej uciętego koła, w jakim mur zewnętrzny otacza zabudowanie. Do budowy teatru użyto w części materyału już gotowego ze zwalisk gmachu jakiegoś, sięgającego znacznie odleglejszej starożytności, który miał również kształt koła i może był zabudowaniem publicznem w rodzaju θόλος w Atenach lub σκιάς w Sparcie. Inskrypcye znalazły się tu w części na murze zewnętrznym, w części na murze, w prostej linii stycznej łączącym od strony północnej obwód muru zewnętrznego z nasypem rzecznym (mur północny), w części wreszcie rozrzucone w nieładzie wśród gruzów.

Z tych dwu gmachów wydobyte napisy, reprezentujące razem przeciąg czasu jeżeli nie dłuższy to z pewnością nie krótszy nad 200 lat, ujął Comparetti w trzy działy, trzy rozróżniając okresy ich powstania.

Pierwszy mieści 147 fragmentów (Nr. 1—147, str. 10—74) bardzo zniszczonych, znalezionych wyłącznie w celli świątyni Apollina. Do drugiego należą oprócz trzech fragmentów z Pytion (148, 149 i 150, str. 74—86), wielka ustawa, ryta na murze zewnętrznym teatru rzymskiego (dokładna podobizna według nowych planów, sporządzonych przez Halbherra, transkrypcya wraz z varia lectio, tłómaczeniem i wyczerpującym komentarzem Nr. 151, str. 94—242), napisy odkryte na murze północnym (Nr. 152—154, str. 244—306) i wreszcie fragmenty z innych miejsc pochodzące (Nr. 155—176, str. 306—326). Trzeci dział obejmuje 6 uszkodzonych wyrytów (Nr. 177—182, str. 326—330), znalezionych w gruzach teatru rzymskiego. Następują »conclusioni« (str. 331—380), zawierające cenne uwagi o pisowni (str. 331—343), ustawodawstwie (str. 343—355), monecie (str. 355—367), chronologii (str. 367—380). Na str. 382—456 pomieszczono inskrypcye archaiczne z innych miast Krety: Oaxos (Nr. 183—192), Eleuterna (Nr. 193—200), Lyttos (201—204), Knossos (Nr. 205), Itanos (Nr. 206—207), Praisos

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

(Nr. 208), wyryty niewiadomego pochodzenia (Nr. 209—211). Piękną publikacyę zamyka spis wyrazów wszystkich napisów.

Zdając sprawę z wyników badań Comparetti'ego, ograniczę się do poglądu w najogólniejszych zarysach, postępując według trzech okresów, na które ten uczony dzieli materyał epigraficzny z Gortyny.

Pierwszy okres. Liczne, jakkolwiek mocno uszkodzone inskrypcye tej epoki są początkami prawideł treści prawno-prywatnej, w części może prawno-sakralnej. Czas ich powstania sięga bardzo odległej starożytności. Tego dowodem: 1) charakter pisma, wielce zbliżony do fenickiego; 2) kierunek pisma, który zrazu na wzór fenicki zdąża od ręki prawej ku lewej, następnie po różnych przejściach, okazujących wybitną chwiejność w zastósowaniu praktycznem zmienia się w βουστροφηδόν; 3) brak zupełny bitej monety. Miejsce jej zastępują λέβητες i τρίποδες. Λέβητες, których nazwa najczęściej się powtarza, są widocznie jednostką wartościową; pewna ich, zawsze dokładnie oznaczona cyfra (od 1—100) stanowi wymiar grzywny pieniężnej. Nazwy tych przedmiotów, napotykanych często w utworach Homerowych wśród ἄποινα, ἄεθλα itp., przypominają okres rozwoju społecznego w państwach starożytnych, którego cechą wybitną jest system zamienny w handlu i przemyśle; tylko w innych społeczeństwach starożytnego świata wartość przedmiotu, wysokość grzywny itp. oznaczano przez simplum lub multiplum wartości bydlęcia, w Gortynie taką jednostkę stanowi przedmiot metalowy: λέβης. Może inskrypcye archaiczne z Pytion pochodzą z epoki przejściowej, gdzie, jak w innych państwach greckich, obok monety bitej ciągle jeszcze dawny zwyczaj się zatrzymuje, nawet w aktach urzędowych (por. Drakontowe: ἀποτίνειν δεκάβοιον Poll. IX. 61).

W każdym razie nie sięgają one dalej w przeszłość, jak do drugiej połowy VII. stulecia przed Chr., t. j. do czasu, kiedy w wszystkich państwach greckich budzi się idea społecznego porządku i potrzeba ułożenia stosunków według stałych zasad prawnych (Zaleukos, Drakon).

Drugi okres. Tu około wielkiej ustawy, tej »królowej wszystkich napisów greckich«, grupuje się szereg drobniejszych wyrytów, które oprócz czterech (Nr. 148, 149, 150, 154. II.) uchwał o charakterze lokalnym, są urywkami większych zbiorów prawnych prawideł. Z nich najobszerniejszym jest Nr. 152, na który się składa 7 kolumn mocno uszkodzonych; zawierają one przepisy, odnoszące się do naruszenia lub uszkodzenia własności, które treścią swą korespondują z określeniami, objętemi w pierwszej i drugiej kolumnie wielkiej ustawy. Nr. 153. II. i 155 odnoszą się do obowiązków sędziego. Nr. 154. obejmuje dwa określenia dodatkowe, które niezawodnie ściśle łączą się z jakimś zbiorem praw o zastawach. Ogólną cechą znamienną wyrytów tej epoki jest w porównaniu z napisami okresu poprzedniego znakomity postęp w rozwoju pojęć prawnych. Są one reprezentantami tej doby rozkwitu, kiedy naród opuścił już stanowisko luźnych przepisów, powstających z dniem każdym w miarę objawiających się potrzeb i wymagań praktycznych, a zabrał się do pracy systematycznej i w organiczną całość ogarnia zdobycz ustawodawczą przez minione zyskaną pokolenia i przez siebie nabytą. Obrazem tej pracy kodyfi-

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

kacyjnej, jakkolwiek niedokładnym, jest wielka ustawa. Przez inwokacyę Θεοί, u wstępu pierwszej kolumny umieszczoną, przedstawia się ona formalnie jako całość odrębna; treść jednak stanowi zbiór prawideł z rozmaitych dziedzin prawa prywatnego, które w niektórych tylko partyach (np. prawo familijne i spadkowe, prawo o kobietach dziedziczących) tworzą całość zamkniętą, zresztą ułożone bez związku i w nieładzie noszą na sobie zbyt widocznie wyciśnięty charakter przygodnego zestawienia. To naprowadza na myśl, że znakomity ten pomnik jest tablicą dodatków, uzupełnień i poprawek do zbiorów prawnych już wpierw opracowanych. W pracy ustawodawczej narodu zajmuje on tedy miejsce ostatnie i zamyka szereg może długi innych podobnych kompleksów ustawowych, których szczątki przechowały się w urywkowych wyrytach. Ten domysł stwierdzają następujące jeszcze okoliczności: 1) inskrypcya rozpoczyna ex abrupto od dwu praw (proces o niewolnika i wykroczenia płciowe), które są uzupełnieniem zbioru innego i zostają w ścisłym związku z przedmiotem przedstawionym w wyrycie Nr. 152; 2) zawiera niektóre prawidła w innej grupie specyalnej już opracowane, jednak obecnie przeistoczone; 3) przepisy dodatkowe i uzupełnienia, odnoszące się do praw nam nieznanych. Postęp znaczny widoczny jest nadto w innych kierunkach. Objawia się on: 1) w pisowni; alfabet bowiem znacznie uproszczono, zaprowadzono stale kierunek pisma zwany βουστροφηδόν, zastosowano równość i pedantyczną prawie regularność w wymiarze zgłosek i odległości linii; 2) nie spotykamy już nazw λέβητες i τρίποδες, natomiast wyłącznie przyjęto w dokumentach urzędowych monetę systemu egineckiego. Z tem wszystkiem doba organicznej pracy ustawodawczej nie zbyt odbiegła w czasie od epoki poprzedniej i sięga zapewne pierwszych dziesiątków wieku VI. przed Chr. Ustawy drugiego okresu są systematycznym i uzupełniającym zbiorem przygodowych prawideł, które powstały w pierwszym, a związek ten wewnętrzny jest tak widoczny w napisach obu epok, że dzielić ich nie może dłuższa przestrzeń czasu nad okres jednego pokolenia. Nadto dyalekt wielkiej ustawy i fragmentów współczesnych nosi znamię niezwykłej czystości, jakiej nie spotykamy w wyrytach czasów późniejszych, mniej lub więcej skażonych formami t. zw. κοινή, a styl o cechach wybitnie archaistycznych jest doskonałym wzorem owej ἀσάφεια praw starogreckich, która często jest przedmiotem uwag u mowców attyckich. Na samej wreszcie istocie praw gortyńskich wyryte jest piętno bardzo odległej storożytności. Brak w nich wszelkiej wzmianki o procesach publicznych: ustawa zna tylko δίκαι o charakterze prywatnym; nawet wykroczenia płciowe (zniewolenie, cudzołostwo itp.) załatwiają się przez odszkodowanie w drodze skargi prywatnej. Oprócz ustaw nie zna ta epoka innych dokumentów. Środki dowodowe ograniczają się na zeznaniach świadków i przysiędze; brak zupełny kontraktów pisanych (συγγραφαί), wszelkie zobowiązania odbywają się ustnie. Nawet testamentu nie zna jeszcze ta epoka; prawo spadkowe całe ułożone jest na zasadzie ab intestato. Zamierzchłej przeszłości dowodzą nareszcie rysy barbarzyńskie w ustroju społecznym, które w humanitarnej Grecyi bardzo wcześnie się zatarły:

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

jeszcze w całej pełni stosuje ustawa nexum i addictio, które, jak wiadomo, w Atenach już Solon zniósł lub ograniczył; kobiecie, żyjącej w rozwodzie, wolno bezkarnie wyrzucić dziecię nieprzyjęte przez byłego małżonka itp. Wymienione dane upoważniają do wniosku, że ta epoka rozległej czynności ustawodawczej jest albo współczesną z reformami Solona albo niezbyt od niej wcześniejszą. Zdanie Kirchhoffa (*Studien z. Gesch. d. gr. Alphab.*), jakoby wielka inskrypcya nie sięgała dalej w przeszłość, jak do połowy 5. stulecia przed Chr., wygłoszone jeszcze wtedy (3. wyd.), kiedy znano ledwie dwa krótkie jej urywki, znalezione przez pp. Thénon i Haussoullier, musi upaść wobec niewątpliwych danych, dostarczonych przez zwiększony obecnie materyał, jakkolwiek ten uczony i teraz jeszcze (w 4. wyd.) przy swem twierdzeniu obstaje.

Trzeci okres. Nieliczne fragmenty, w tym dziale pomieszczone, są urywkami prawnych prawideł i uchwał. O postępie pracy ustawodawczej te szczupłe szczątki naturalnie nie dają żadnego wyobrażenia. Należą one do epoki, w której od czasu osiedlenia się wychodźców z Eginy w Kydonii (523, Ol. 64. 2.) wpływ obcy rozsiadł się wszechwładnie na Krecie, wypaczył lub obalił stare instytucye i był powodem ustawicznych wojennych zawichrzeń. Archaiczny alfabet lokalny ustępuje miejsca powszechnemu jońskiemu; jednak brak ω (wszędzie zastąpionego przez ο), tudzież widoczna jest chwiejność w zastosowaniu nowych znaków; wreszcie konsekwentne zachowanie kierunku pisma βουστροφηδόν, w Atenach zarzuconego w aktach urzędowych już wkrótce po Solonie, wskazuje na stosunkowo dość wczesną dobę powstania tych napisów. Zapewne należy je odnieść do połowy V. stulecia przed Chr.

Takie są najważniejsze rezultaty zawarte w obszernem dziele Comparetti'ego. Wogóle, zwłaszcza w części chronologicznej znajdą one uznanie w gronie uczonych i stanowić będą podstawę dla przyszłych badań nad tym przedmiotem; rozbioru szczegółów, przeciw którym niejeden podnieśćby można zarzut, zabrania szczupły zakres sprawozdania. Jednak nawet ten pobieżny szkic wystarczy, by wskazać na niezmierną doniosłość wyrytów gortyńskich tak dla filologii, jak zwłaszcza dla historyi prawodawstwa greckiego, które odtąd opuszcza stanowisko dyscypliny pomocniczej, na jakiem do niedawna pozostawało w stosunku do filologii klasycznej i zdobywa sobie szeroką podstawę do samodzielnego w dziedzinie nauki istnienia. Może świeżość przedmiotu i rozległe, a wdzięczne pole do umiejętnej pracy zachęcić zdoła także naszych filologów i prawników do poznania i zbadania nieocenionego pomnika epigraficznego.

Stanisławów. *T. Lewicki.*

Fontes iuris Romani antiqui. Edidit Carolus Georgius Bruns. Editio sexta. Cura Theodori Mommseni et Ottonis Gradenwitz. Pars prior: Leges et Negotia. Pars posterior: Scriptores. Friburgi in Brisg. et Lipsiae in Libr. Acad. I. C. B. Mohrii (P. Siebeck). 1893.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Powyższy zbiór najdawniejszych źródeł prawa rzymskiego ukazuje się obecnie w szóstem wydaniu. Już ta okoliczność sama świadczy, że zbiór ten dla zajmujących się historyą prawa rzymskiego, a w niejednym względzie i dla filologów spełnić może wyśmienitą usługę.

Niniejsze sprawozdanie ograniczy się na zaznaczeniu zmian w nowem wydaniu poczynionych i podniesieniu istotnych zalet nowego wydawnictwa.

Plan zasadniczy zbioru, jak go przeprowadził w pierwszem jeszcze wydaniu Bruns, pozostał niezmienionym. Po przedwczesnej niestety śmierci Brunsa okazało się już piąte wydanie tego zbioru staraniem Mommsena. Obecne szóste wydanie wskazuje obok Mommsena jako współwydawcę Ottona Gradenwitza. Wystarczy Mommsena nazwisko wymienić tylko dla utwierdzenia w każdym przeświadczenia, że wydawnictwo pod względem reprodukcyi tekstu, uzupełnienia jego braków jest doskonałe. Otto Gradenwitz, profesor prawa rzymskiego w uniwersytecie berlińskim, ceniony powszechnie autor t. zw. Interpolacyi w dygestach justyniańskich, jest znakomitym znawcą źródeł prawa rzymskiego z czasów jurysprudencyi klasycznej i umie dobrze rozpoznać łacinę prawników klasycznych od łaciny z czasów Justyniana. Dobry przeto wybór zrobił Mommsen, przybierając sobie jako współwydawcę jurystę-filologa, jakim jest Gradenwitz.

Jak już wyżej zaznaczyłem, główny plan wydawnictwa pozostał i w szóstem wydaniu niezmienionym. Poczyniono tylko niektóre zmiany w uporządkowaniu całego materyału, przez co zbiór zyskał wiele na przejrzystości, a oryentowanie się jest bardzo ułatwione. I tak w dziale obejmującym t. zw. »*negotia*« znajdzie czytelnik na czele: leges dictae rebus communibus sacrisve, na drugiem miejscu: leges dictae rebus suis, a więc testamenta i rozporządzenia między żyjącymi, ubrane w formę mancypacyi, typowego aktu iuris civilis, w moc którego przeniesienie prawa następuje. Trzecie miejsce zajmują akta dotyczące praw na rzeczy cudzej; czwarte wreszcie akta w zakresie prawa obowiązkowego w porządku, w jakim je ze względu na sposób powstania zobowiązania grupuje Gaius w swoich Instytucyach, zatem zobowiązania quae re, verbis, litteris, consensu contrahuntur vel solvuntur.

Cały materyał źródłowy rozpada się na dwa zeszyty, z których każdy oddzielnie można nabyć. Zeszyt pierwszy obejmuje: *leges* i *negotia*, zeszyt drugi: *Scriptores*. Słusznie w przedmowie zauważyli wydawcy, że powodowani względami praktycznymi przeprowadzili ten podział. Dla historyka-prawnika zeszyt pierwszy nierównie jest ważniejszy, niż drugi; co się tyczy filologów rzecz, zdaje się, ma się odwrotnie.

W szóstem wydaniu zbiór został znacznie zwiększony. Oprócz pomniejszych dodatków i objaśnień zaznaczyć należy:

a) W dziale »leges« zamieszczone dopiero w szóstem wydaniu: 1) Lex convivalis quae dicitur Tappula, zdaje się, z czasów Augusta, pod względem zewnętrznym dowcipnie naśladująca formam legum publicarum populi Romani. 2) Lex civitatis Narbonensis de flamonio provinciae z czasów Augusta, dotycząca ustanowienia flaminis provinciae

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

na wzór flaminis Dialis urbis Romae. 3) SCC. de ludis saecularibus między r. 737 a 800 a. U. c. 4) SCC. de sumptibus ludorum gladiatorum minuendis z r. 176 po Chr. 5) Edictum M. Antonii triumviri a. 720 a. U. c. 6) Edictum XV. virum sacris faciundis de luctu feminarum minuendo per ludos saeculares a. 737 a. u. c. Jest to wyimek z obszernego komentarza XV. virum sacris faciundis, którego część w r. 1891. wydał Mommsen po raz pierwszy. 7) Decretum Gordiani ad Scaptoparenos z r. 238 po Chr. Dekret ten nie jest podany w całości, bo po t. zw. praescriptio i adnotatio następuje osnowa rozstrzygnięcia cesarskiego (decretum) z pominięciem samej prośby (preces), która co do istotnej swej treści była żałobą z powodu wygórowanych kontrybucyj, nałożonych przez armię cesarską, która przez włoście Skaptoparenów (w dzisiejszej Bułgaryi) przechodziła (por. *Zeitschr. d. Savigny-Stiftung* 12. str. 244). 8) Edictum Constantini de accusationibus, jako uzupełnienie fragmentarycznie tylko przechowanego edyktu »de accusationibus« w kodeksie Teodozyańskim (9. 5. 1.) i Justyniańskim (9. 8. 3.). 9) Fragmentum constitutionis contra Caesarianos.

b) W dziale »*negotia*« pojawiają się w szóstem wydaniu po raz pierwszy: 1) Emptio servorum z r. 61. po Chr. Nie jest to dokument, stwierdzający rzeczywiste kupno niewolników, lecz w formę mancypacyi fiduciae causa ubrane ustanowienie prawa zastawu na wymienionych w kontekście aktu niewolnikach. Akt ten wyjaśnia dobrze, w jakiej formie ustanawiano prawo zastawu na t. zw. res mancipii. Do pactum fiduciae dołączono mancypacyę, która przedmiot zastawiony przenosiła formalnie na własność wierzyciela. Przeciw niebezpieczeństwu, na jakie z tego powodu mógł być narażonym dłużnik, dając wierzycielowi więcej niż wedle istoty rzeczy wymagać mógł ze względu na zabezpieczenie swej pretensyi, chroniła dłużnika actio fiduciae, pociągająca za sobą na wypadek zasądzenia infamię wierzyciela. (Szczegółowe, zdaje się, najlepsze objaśnienie tego dokumentu podał Eck w *Zeitschr. der Savigny-Stiftung* röm.-Abth. 9, str. 60—97). 2) Instrumentum venditionis Bavaricum z 7. lub 8. wieku po Chr. Dokument ten, znacznie późniejszy, ma większą doniosłość dla badań nad t. zw. prawami szczepowemi z epoki frankońskiej. (Por. Brunner, *Zur Rechtsgeschichte der römischen und germanischen Urkunde*, str. 254. 3) Między »*locationes*« zamieszczono po raz pierwszy w tem wydaniu: Libellus Geminii Eutychetis coloni z r. 227 po Chr. i 4) Tabula deae Hludanae sacra.

c) W dziale »*Scriptores*« przybyło: Marcus Porcius Cato (Censorius): e libro de agri cultura.

O wartości powyższego zbioru dla studyów filologicznych nie śmiem jako nie-filolog wypowiadać jakiegokolwiek sądu. Zaznaczę tylko jeden moment, dla którego oświetlenia zbiór ten ma niepospolitą wartość. W czasach epoki klasycznej w rozwoju prawa rzymskiego należała do zakresu działalności prawników klasycznych między innemi także interwencya przy sporządzeniu i spisywaniu aktów prawnych. Czynność tę streszczają źródła słowem »*cavere*«. I z tejto właśnie epoki mamy w naszym zbiorze wiele dokumentów prawnych, bądź

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

formularzy, bądź dokumentów, stwierdzających rzeczywiste zawarcie interesu prawnego. Czytając te dokumenta zyskuje się niejako dostęp do poznania codziennego życia prawnego Rzymian; niejeden rys urządzeń prawnych rzymskich przybiera jaśniejszą postać, niżby ją na podstawie teoryi samej można nakreślić. Wczytując się w niektóre przynajmniej dokumenta, można utworzyć sobie trafną charakterystykę Rzymianina, który na terenie stosunków prawno-prywatnych odznacza się zimną rozwagą, przewiduje możliwe zawikłania, z zawrzeć się mającego aktu wyniknąć mogące, strzeże się przed niemi całym szeregiem dobrze dobranych kautel i klauzul, przez jasną, dokładną i przezorną budowę aktu prawnego stwarza dla swej sfery majątkowej sytuacyę pewną i niezachwianą. Akta prawa państwowego rzymskiego doszły do nas i w większej mierze i lepiej się przechowały do naszych czasów. W nich jednak możemy obserwować Rzymianina jako jednostkę w potężnym organizmie państwowym, któremu z natury rzeczy podporządkowaną jest indywidualność poszczególnego obywatela. W ciasnej sferze stosunków prawno-prywatnych indywidualność ta jest natomiast bardzo znamienna, stoi na pierwszym planie. Niejeden jej rys ciekawy odsłaniają właśnie dokumenta w dziale »*negotia*« zamieszczone (por. np. Testamentum Dasumii albo Donatio Flavii Syntrophi). I z tego też względu zbiór nasz ma wielką wartość dla historyi kultury rzymskiej w ogóle.

Lwów. *M. Chlamtacz.*

Jebb. R. C.: Homer. Eine Einführung in die Ilias und Odyssee. Autorisierte Übersetzung nach der dritten Auflage des Originals von Emma Schlesinger. Berlin. 1893. Verlag von S. Calvary et Co. 8°. XV. 255 str. (Calvary's Philologische und archäologische Bibliothek. 105. und 106. Band.).

Autor, znany z licznych prac filologicznych, wyświadczył prawdziwą przysługę filologom klasycznym napisaniem dziełka swego o Homerze, mającego służyć jako przygotowawcze studyum do zrozumienia Iliady i Odyssei. Zasługę jego uznamy tem chętniej, jeżeli zważymy, że podobnej książki, obejmującej rezultaty dotychczasowych badań nad Homerem, dotychczas jeszcze nie było. O wartości zaś podręcznika może świadczyć choćby to, że pierwsze wydanie, puszczone w obieg księgarski w styczniu r. 1887, było już wyczerpane w lutym tegosamego roku.

Podręcznik Jebba składa się z czterech części. W części pierwszej, p. n.: »*Ogólna literacka charakterystyka poematów*« (str. 1—53), podaje autor ogólną charakterystykę poematów Homerowych i zastanawia się nad ich znaczeniem i stanowiskiem w historyi literatury. Rozdział ten jest niejako estetycznym rozbiorem Iliady i Odyssei, jakiego dotąd zapewne jeszcze nie było w tak bogatej zresztą literaturze Homerowej. Naturalnie nie mógł autor wyczerpać przedmiotu na kilkudziesięciu stronicach, wiele tu jednak cennych wskazówek, które zasługują na uwagę. I tak nadzwyczaj interesujące są ustępy, w których Jebb roztrząsa sądy Arystotelesa o poematach Homera, dalej określenie właściwości

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

obu poematów, czego autor dokonuje w sposób nadzwyczaj trafny, wykazując różnice, istniejące między obu epopejami a poezyą ballad szkockich i epopeją późniejszą, w rodzaju Eneidy Wergiliusza lub Raju utraconego Miltona. Idąc dalej drogą analogii porównuje Jebb oba poematy z epilliami Walter Scotta i wywodzi z podobieństw i różnic właściwości Homera. W dalszych ustępach zastanawia się Jebb nad charakterami osób, wartością ich jako typów, sposobem wyrażania się ich, nad czynnościami bogów i ludzi. Na szczególną uwagę zasługuje ustęp o porównaniach; zawiera się w nim wiele cennych spostrzeń. Autor zestawia i tu także porównania Homera z porównaniami Dantego i poezyi hebrejskiej, dochodząc w ten sposób do określenia ich właściwości. Szkoda tylko, że nie uwzględnił tak bogatej, powszechnie znanej literatury o porównaniach Homerowych. Dla czytelnika angielskiego ustępy, w których Jebb porównuje utwory Homera z balladami szkockiemi i poematami Walter Scotta, mogą być bardzo zajmujące i pouczające; mniej już są te ustępy zrozumiałe dla czytelników obcych, którzy nie posiadają gruntownej znajomości poezyi angielskiej.

Część druga (str. 54—100) nosi tytuł: »*Świat Homerowy*«, zawiera zaś wszystko to, co potrzebne do zrozumienia życia i stosunków w epoce obu poematów. Treścią więc tego rozdziału jest to, co obejmujemy zwykle wyrazem realiów Homerowych. Mamy tu zatem ustępy o wyobrażeniach geograficznych w Iliadzie i Odyssei, o stosunkach politycznych, zapatrywaniach religijnych, stosunkach prywatnych, cywilizacyi, domu Homerowym, obyczajach towarzyskich, ubiorze, uzbrojeniu, sztuce, rzemiosłach, wreszcie o obrzędach pogrzebowych. Wszystkie twierdzenia autora oparte są na gruntownej znajomości poematów, wiele zapatrywań jest trafnych, zdarzają się także oryginalne; autor uważa nawet większość ich za oryginalne twierdzenia.

Nie mile jednak dotyka, że autor uwzględnia przeważnie tylko prace pisarzy angielskich i to wielekroć prace bez znacznej wartości, prac zaś autorów niemieckich prawie że nie wymienia. Zarzut niedostatecznego uwzględnienia literatury obcej (autor oprócz niektórych dzieł niemieckich, innych zdaje się nie znać zupełnie, gdyż o nich wcale nie wspominana) odnieść należy i do dalszych części dzieła, w tej jednak części występuje brak ten może najjaskrawiej; dość bowiem wspomnieć, że o dziełach takich, jak Helbiga lub Buchholza, wspomina ubocznie, gdy pisma Gladstone'a, pozbawione rzeczywistej wartości naukowej, stawia wysoko. W ustępie o domie greckim opiera się głównie na zapatrywaniach, które zbił już gruntownie Joseph, o czem autor nie chce wiedzieć, lub też istotnie nie wie. O geografii Homerowej napisano tyle, że dziś nie wystarczy powoływać się jedynie tylko na Bunbury'ego i Freemana. Autor nie zna też najnowszej, nadzwyczaj bogatej literatury, dotyczącej wyspy Itaki.

W części trzeciej, p. n. »*Homer w starożytności*« (str. 101—139), zastanawia się autor nad wpływem obu poematów w starożytności i pracami krytycznemi, z owych czasów pochodzącemi. Krótki ten rys historyczny zapoznaje nas przedewszystkiem z rapsodami, Homerydami. Zarazem dotyka Jebb pobieżnie pytania, czy pieśni Homera śpiewano

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

w starożytności. Następnie wspomina o wpływie Homera na wychowanie młodzieży; na wykształcenie wyobrażeń religijnych w starożytnej Grecyi. Ustępy o poematach Homera, jako pierwszem źródle do historyi greckiej według mniemań greckich i o utworach, przypisywanych Homerowi, stanowią przejście do właściwych studyów w starożytności nad Homerem. Zaczyna je autor od przechowanych nam żywotów Homera, zastanawia się dalej nad metodami, zapomocą których objaśniano poematy Homera, przechodzi następnie do studyów szkoły aleksandryjskiej i pergameńskiej, kończy wreszcie na Eustatyuszu i rzeczą o scholiach. Rozdział ten to może jedna z najlepszych części dzieła: mimo zwięzłości wynosi czytelnik należyte wyobrażenie o studyach Homera w starożytności. Powinien był tylko autor uwydatnić więcej znaczenie prac takich, jak klasyczne dzieła Lehrsa i Ludwicha i wspomnieć choć w uwadze o Sengebuschu.

Podobnie jak część trzecia informuje i czwarta część, p. n. »*Kwestya Homerowa*« (str. 140—236), po większej części dostatecznie o studyach podjętych w nowszych czasach nad Homerem. Rozpoczynają rzecz całą uwagi o chorydzontach. Za poprzedników niejako Wolfa uważa Jebb Vico'na i Roberta Wood'a. Szerzej zastanawia się Jebb nad prolegomenami Wolfa i nad ich znaczeniem, przyczem rozbiera krytycznie jego zapatrywania. W dalszych ustępach omawia teorye Lachmanna, Hermanna, Nitzscha, Grote'go, Geddes'a, Christa (o Iliadzie), Kirchhoffa (o Odyssei). Osobny ustęp poświęca autor analogii innych epopei starożytnych i nowszych i wykazuje, co z nich przydać się może dla kwestyi Homerowej. Od str. 184. omawia Jebb język poematów Homera, przyczem zajmuje się teoryą Ficka, wykazując liczne jej wady i niedostatki. Na str. 198. nn. zajmuje się pytaniem, o ile opowiadanie o Troi jest prawdziwem i gdzie Troi właściwie należy szukać, wreszcie kwestyą, o ile t. zw. cykl epiczny może posłużyć do oznaczenia czasu powstania poematów. Na ostatnich stronach zestawia Jebb rezultaty z dotychczasowych badań i podaje te wyniki, które można uważać za prawdopodobne.

W dodatku (str. 237—255) znajduje się opis domu w Tirynsie (z ryciną) i wyjaśnienie t. zw. Θόλος (według Belgera).

W części czwartej najważniejszą rzeczą jest wyłuszczenie różnych zdań, które uczeni wypowiedzieli w kwestyi Homerowej. Może nie uwzględnił Jebb tego wszystkiego, co należało; niemile n. p. dotyka, że nigdzie niema wzmianki o Wilamowitzu-Moellendorffie; podobnych opuszczeń znalazłoby się więcej. Dotkliwie daje się dalej uczuć brak zestawienia najważniejszej literatury podobnie jak w poprzednich rozdziałach, ale ogółem wziąwszy, całość przedstawia się jednolito, tak, że czytelnik może wynieść z przedstawienia rzeczy należyte wyobrażenie o całej kwestyi. Dodać muszę, że sąd autora jest zawsze spokojny i przedmiotowy. Jest to zresztą zaletą całej książki, która ma jeszcze i tę właściwość, że jest napisana z pewnem ciepłem, udzielającem się i czytającemu. Przekład niemiecki, dokonany starannie, daje w części wyobrażenie i o pięknym stylu autora.

Lwów. *W. Hahn.*

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Joseph D., Dr.: Die Paläste des homerischen Epos mit Rücksicht auf die Ausgrabungen Heinrich Schliemanns. Zweite verbesserte und vermehrte Auflage. Mit zwei Tafeln. Berlin Verlag von Georg Siemens. 1895. VIII, 107 str. 8^0.

Autor, z zawodu budowniczy, łączy z praktycznem doświadczeniem znajomość utworów Homerowych i literatury o budowlach u Homera; warunki te, razem połączone, rzadko się zdarzają u filologów klasycznych, a są niezbędnie potrzebne przy studyach tego rodzaju, do jakich zaliczyć należy przedstawienie pałaców u Homera. Opierając się nadto na badaniach o najnowszych wykopaliskach, daje autor w rozprawie swej obraz dokładniejszy, aniżeli poprzedni badacze, którzy wielokrotnie czerpali tylko ze samych poematów, jak to np. czyni Jebb (w »*Journal of Hellenic Studies*« z r. 1886.; przeciw zapatrywaniom jego zwraca się Jeseph kilkakrotnie, por. str. 13. 18. 24. 31. 50.).

Autor nie podaje czytelnikowi obrazu barwnego, skreślonego piórem swobodnem, styl jego grzeszy niejaką ciężkością; wskutek zwrotów zbyt zwięzłych i używania wyrazów technicznych razi w niejednem miejscu pewna niejasność. Mimoto rozprawa ma znaczną wartość, czego dowodzi już drugie wydanie w przeciągu czasu dość krótkim.

We wstępie określa autor zasady, jakiemi kierował się w pracy: oprócz poematów główną podstawą jego badań były wykopaliska najnowsze.

W 37 rozdziałach zastanawia się Joseph następnie nad częściami pałacu Homerowego, począwszy od ἕρκεον, a skończywszy na θύραι. Nie wszędzie udało się autorowi osiągnąć pewne i niezachwiane niczem rezultaty, w znacznej jednak części zapatrywania jego zasługują na szczególną uwagę; przy nauce gimnazyalnej książka Josepha może oddać znaczne usługi, jak o tem pouczają recenzye ogłoszone z okazyi pierwszego wydania (por. str. V.). Ważniejsze rezultaty badań Josepha są następujące: Na str. 9. n. zbija autor zdanie, powszechnie niemal przyjęte, jakoby pałac Homerowy miał kształt prostokąta; kształt budowli zależał od czynników przypadkowych, jak o tem przekonują nas resztki z czasów przed Homerem. Odmiennie od dotychczasowych badaczy tłómaczy autor ἕρκος (11. n.) i πρόθυρον (12. n.); w αὐλή nie rosła trawa, jak to twierdzili Gardner i Henning (16.); θόλος leży zewnątrz αὐλή (27.) i jest miejscem ustępowem (26.). Trafne są uwagi o różnych wyrażeniach, służących na oznaczenie μέγαρον, jakoto: οἶκος, δόμος, δῶμα, δώματα (str. 42—45), dalej rozdziały o μέγαρον i jego wielkości (str. 45—50). Na wyszczególnienie zasługują wreszcie spostrzeżenia o oświetleniu w pałacach Homerowych, o μεσόδμαι i μέλαθρον, λαμπτῆρες, ῥῶγες, θύραι, że nie wspomnę o wielu innych drobniejszej wagi szczegółach.

Do dziełka dołączone są dwie tablice: jedna uprzytomnia szematyczne przedstawienie oświetlenia w megaron, druga, dodana w nowem wydaniu na liczne żądania recenzentów, przedstawia przekrój górnego zamku w Tirynsie według Dörpfelda. Obie te tablice nie wystarczają jednak w zupełności do zrozumienia treści niektórych ustępów; autor

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

bowiem odwołuje się nieraz na plany znajdujące się w dziełach o najnowszych wykopaliskach i to nawet tak dalece, że operuje oznaczeniami różnych budowli zapomocą liter, których przed sobą czytelnik na rysunku nie widzi. Powinien więc był autor albo pododawać jeszcze inne tablice, albo wyrażać się w ten sposób, aby być zrozumiałym nie tylko tym, którzy mają właśnie przed sobą inne także wydawnictwa, na które autor się powołuje.

Lwów. *W. Hahn.*

Schwartz W., Prof. Dr.: Nachklänge prähistorischen Volksglaubens im Homer. Mit einem Anhang über eine Hexenfahrt der Hera und die sogen. Hexensalbe. Berlin. Verlag von Oswald Seehagen. 1894. Str. nl. 2, 52.

Znany prehistoryk, autor dzieł: *Poetische Naturanschaungen, Prähistorische Studien, Indogermanischer Volksglaube,* nadto znacznego szeregu rozpraw większych lub mniejszych, nie występuje w swej krótkiej broszurze z żadnemi nowemi teoryami; główną myśl, że w poematach Homera znajdujemy nie tylko liczne ślady wyobrażeń religijnych przedhomerowych, lecz także oddźwięki przedhistorycznej wiary ludowej, wspólnej wszystkim ludom indoeuropejskim, jakoto wiary w zabobony, czary, czarownice, strachy i t. d., rozwijał autor już wpierw w innych rozprawach; w dziełku powyżej wymienionem zbiera wszystko razem, chcąc stworzyć z tego jednolitą całość. Autor sam przyznaje, że badania tego rodzaju natrafiają na liczne trudności; wspomina bowiem o nich na str. 2., kreśląc następujące słowa: »*Die Glaubensgeschichte muss für die Zeit, welche noch zeitiger litterarischer Zeugnisse entbehrt, bei der allein übrigbleibenden induktiven Art der Beweisführung aus der Fülle der Traditionen in Sage und Gebrauch die analogen Fäden mühsam aufsuchen, welche die Zeiten und Dinge miteinander verknüpfen*«. Przyłącza się nadto do tego i ta trudność, że już starożytni wyrobili sobie w sprawach religijnych pewne wyobrażenia, które trudno obalić (str. 2.). Mimo jednak przeświadczenia o znacznych trudnościach w podejmowaniu badań w dziedzinie przedhistorycznej mitologii, nie potrafił ich autor pokonać w swej broszurze, podobnie jak i w innych większych dziełach które spotkały się z licznymi protestami. O ile bowiem przewodniej myśli Schwartza dzisiaj już nikt nie zaprzeczy, że w wierze wszystkich narodów europejskich znajdowały się pewne wyobrażenia religijne wszystkim wspólne, o tyle na sposób przeprowadzenia tej głównej tezy trudno się zgodzić. Chcąc bowiem sprowadzić wszystko do jednego mianownika, posługuje się autor wywodami nadzwyczaj fantastycznymi i widzi podobieństwa tam, gdzie ich rozpoznać w żaden sposób niepodobna.

W broszurze wspomnianej, omawia autor reminiscencye wierzeń dawnych podwójnego rodzaju, bezpośrednio wypływające z poematów Homera, lub pośrednio w nich zawarte, które występują na jaw dopiero przy krytycznem badaniu. Do pierwszego rodzaju zalicza Schwartz zaklęcia krwi (*Blutbesprechung*, np. τ 455 nn.), do rzędu drugiego

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

wszelkie ustępy, w których można dopatrzeć się charakteru czarodziejskiego. Tu należy wiara w maść czarodziejską (*Hexensalbe*) i liczne zioła czarodziejskie, moc zaczarowywania i odczarowywania, dalej różne rodzaje cudownych »fetyszów«, tłómaczenie snów, wiara w przywidzenia (*Vorgesicht*) i strachy, zaklinanie umarłych, wampiryzm, wreszcie wiara w świat duchów i strachów. Nie zawsze jednak podkład historyczny występuje na jaw wyraziście, nieraz dopiero drogą analogii dojść można do mitycznych wyobrażeń, kryjących się w porównaniach i poetycznych obrazach Homera. Rozbiera autor w tym ustępie kilka miejsc z Iliady, jak np. (na str. 32) Θ 19 nn. i omawia znaną próbę, na którą wystawia Dzeus bogów, każąc im ciągnąć za złoty łańcuch, przymocowany do nieba; w tej próbie dopatruje się autor licznych podobieństw do takiegoż podania u innych narodów. Wszystkie wywody służą jednak Schwartzowi tylko za podstawę do określenia osobnego ustępu o czarodziejskiej podróży Hery (35 nn.) i o maści czarodziejskiej (42 nn.). Podróż czarodziejska Hery przypominać ma przedewszystkiem podróże czarownic w mitologii niemieckiej. Punkta styczne widzi autor w tem: zarówno Hera, jak i czarownice germańskie 1) nacierają całe swe nagie ciało maścią czarodziejską, 2) wzlatują nagle jak ptaki, 3) udają się przez powietrze w dowolnej, dogodnej im postaci przez chmury na schadzkę miłosną.

Nie jest zamiarem moim zbijać twierdzenia autora; z samego przedstawienia rzeczy można przecież nabrać przekonania, jakie wyobrażenia religijne podkłada Schwartz Homerowi i co chce w jego utworach wyczytać. Wystarczy wspomnieć, że według Schwartza νέκυια u Homera (λ) ma podstawę swą w wampiryzmie, którego dziś już nikt nie uznaje w mitologii greckiej. Autor wie dobrze, że zapatrywanie jego nie znajdzie zwolenników; pisze bowiem na str. 27. wyraźnie: »*Manche klassischen Philologen werden sich freilich zunächst etwas sträuben, dies Factum anzuerkennen, weil es mit dem sonstigen Bilde vom alten Griechentum und speziell Homer kontrastiert*«. Faktycznych dowodów jednak odszukać na twierdzenia autora trudno, nie dostarcza mu ich bowiem ani nekyja Homerowa, ani też miejsce wyjęte z Eurypidesowej Hekuby (w. 529. n. o ofierze Polixeny), ani też znany w. 621. w Edypie kolonejskim Sofoklesa (οὑμὸς εὖδων καὶ κεκρυμμένος νέκυς ψυχρός ποτ' αὐτῶν θερμὸν αἷμα πίεται).

Lwów. *W. Hahn.*

Heller Martinus: Quibus auctoribus Aristoteles in republica Atheniensium conscribenda et qua ratione usus sit. Dissertatio inauguralis. Berolini 1893. Mayer et Müller. Str. 4 nl. 57. 3 nl. 8°.

Autor zastanawia się tylko nad pierwszą historyczną częścią dziełka Arystotelesa, pozostawiając zbadanie źródeł, z jakich Arystoteles korzystał w drugiej części, na później (str. 56). Rezultat rozprawy da się streścić w następujących słowach: w pierwszej części korzystał Arystoteles przedewszystkiem z Herodota, Tucydydesa, Xenofonta i Atty-

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

dografów; nadto ubocznie, przeważnie w szczegółach mniejszej wagi, z poematów Solona, Isokratesa, Platona, Krytyasa i innych. Autor po większej części pozbierał starannie w jedną całość to, co dotychczas wypowiedzieli różni uczeni o źródłach Arystotelesa; sposób jednak przedstawienia rzeczy nie we wszystkiem może zadowolić. Należało bowiem zdania, nie ulegające żadnej wątpliwości, wysunąć na pierwszy plan i omówić z osobna; do tego rodzaju pewnych wyników zaliczyłbym korzystanie Arystotelesa z Herodota, Tucydydesa, Xenofonta; do niepewnych należy sprawa stosunku Arystotelesa do Attydografów; jakkolwiek bowiem rzecz sama nie jest wcale wątpliwa, w szczegółach przecież nastręcza dużo trudności, jak to widać zresztą z samej rozprawy. Uczeni nie zgadzają się co do tego, z których Attydografów korzystał Arystoteles, autor zaś rozprawy nie uwzględnił dostatecznie różnych zdań, jakie w tym względzie wypowiedzieli i nie rozprawił się z nimi należycie; zestawia wprawdzie nieraz odmienne twierdzenia badaczów, przechylając się to do tego, to do owego, nie uzasadnia wszakże powodu swej decyzyi.

Tak na str. 31. postępuje autor wprost po macoszemu ze zdaniem Köhlera, że Arystoteles w r. 25, w opowieści o Temistoklesie korzystał ze Stesymbrota. Podobnie rzecz się ma z wywodami, zamieszczonymi na str. 34. Sprawie stosunku Isokratesa i Arystotelesa nie poświęcił Heller dostatecznej uwagi, powinien zaś był w pierwszym rzędzie uwzględnić znaną hipotezę Keila i z nią stanowczo się rozprawić, ku czemu nadawała się dobra sposobność. Osobno trzeba też było uwzględnić wszystkich tych autorów, z których Arystoteles nie korzystał wprost, lecz pośrednio.

Heller spełnia swe zadanie mechanicznym sposobem, rozbiera jeden rozdział Politeii za drugim, wyszukując podobieństwa lub sprzeczności, zestawiając zdania obcych; co chwilę wraca do poprzednich wywodów, lub odwołuje się do tego, co dopiero zamierza powiedzieć; o korzystaniu z Herodota, Tucydydesa i innych autorów rozprawia na kilku miejscach — słowem: zamiast jasności wprowadza zamęt i niejasność. Ten sposób badania męczy niewymownie czytelnika, nie dozwala mu wytchnąć i zastanowić się dokładnie i z uwagą nad każdą kwestyą z osobna.

Ogólny sąd o rozprawie da się zamknąć w tych słowach: autor ani na krok naprzód nie posuwa zagadnienia, o ile i z jakich źródeł Arystoteles korzystał. Własne jego poglądy są po większej części przypuszczeniami, nie mającemi za sobą prawie żadnego prawdopodobieństwa. Wartość rozprawki — jeżeli o niej naturalnie może być mowa po tem, co już powiedziałem — polega na zestawieniu zdań, dotychczas wypowiedzianych; atoli to zestawienie jest tak chaotyczne, że trudno się w niem zoryentować, zwłaszcza, że autor nie dodał na końcu wykazu autorów. Myśli swe wyraża autor niezręcznie i niejasno, na co wpływa też niezawodnie i język łaciński, który mu widocznie sprawia znaczne trudności i to do tego stopnia, że niejednokrotnie trudno zrozumieć, o co właściwie autorowi chodziło.

Lwów. *W. Hahn.*

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Paszkiewicz Emil: Arystotelesa konstytucya Aten (Część historyczna). Przekład w Sprawozdaniu Dyrekcyi c. k. gimnazyum Arcyksiężn. Elżbiety w Samborze za rok szkolny 1893/4. Sambor 1894.

Równocześnie z przekładem całego dzieła o konstytucyi ateńskiej Arystotelesa, dokonanym przez p. Wierzbickiego — ocenę jego podaliśmy w poprzednim roczniku czasopisma — prof. Paszkiewicz obdarzył nas tłómaczeniem pierwszej części słynnego utworu i zapowiedział dokończenie; na ten przekład zamierzamy obecnie zwrócić uwagę Czytelników *Eosu*. Niżej podpisanemu sprawia to osobliwą przyjemność, że jako były uczeń o pracy swego dawnego nauczyciela może wyrazić się na tem miejscu z pełnem uznaniem, a mianowicie podnieść nader sumienne oddanie treści i przepolszczenie stylu oryginału — stylu prostego, a jednak tak wytwornego.

Przekład ów czyta się, podobnie jak sam pierwowzór, z wielką łatwością i robi wrażenie równie, jak w greckiem, niewymuszonej naturalności pomimo zwięzłej a jędrnej dykcyi. Z góry przyznawszy niepoślednie zalety omawianemu tłómaczeniu, możemy wypowiedzieć tem śmielej pewne uwagi i spostrzeżenia, jakie się nam nasunęły przy jego odczytywaniu.

Tłómacz modernizuje chętnie stosunki staroateńskie i zapożycza terminy z zakresu niedalekiej przeszłości. Trudno odmówić mu uprawnienia i nic niemożnaby w rzeczy samej mieć przeciw temu, gdyby przynajmniej był zaznaczył w dopisku, że określenia takie, jak: szlachta, chłopi, pańszczyzna (roz. 2), odpowiadają raczej stanowi panującemu w odniesieniu do niewolników. Albowiem Solon jako τοῦ δήμου προστάτης nie był wcale rzecznikiem »chłopów« przeciwko »szlachcie«, lecz był nim dla szlacheckiego gminu lub drobnej szlachty, popadłej w ekonomiczną i socyalną zależność od możnych rodów. Tak niedokładnie wciąż przeciwstawia tłómacz »szlachtę« (rodową i pieniężną) »ludowi« i »gminowi« (por. roz. 3, 5, 11, 16), ów błąd podzielając zresztą z świetnym przekładem niemieckim Kaibla-Kiesslinga (Adel, Bauer).

Zwroty nie czystopolskie, które wszelako poprzyjmowały się z czasem, wolelibyśmy mieć zastąpione (zwłaszcza w przekładzie z języka starożytnego) rodzimymi, np. zamiast: stosunki socyalne, czy nie lepiej: społeczne (roz. 2), a zamiast praw politycznych i politycznej działalności, czyż byłoby gorzej powiedzieć: prawa obywatelskie (roz. 2 i 4) i obywatelska działalność (roz. 9 i 28)? Tutaj zaliczyć musimy: honor i prawa honorowe (roz. 3 i 6), lokal (roz. 3), fundusze (roz. 4), interesy, sporne kwestye, interes państwa (roz. 5), bezinteresowny (roz. 6 i 25), kamienie hipoteczne (roz. 12), formalna uchwała, trybuty (roz. 23), despotyczniej (roz. 24), zdemokratyzować się, kompetencye, popularność (roz. 27), demoralizacya (roz. 28), autentyczna interpretacya (roz. 35). Niektóre wyrażenia są mniej szczęśliwie dobrane, n. p.: »tok rozwoju dawnej konstytucyi« nie równoważy greckiego ἡ τάξις τῆς ἀρχαίας πολιτείας, co znaczy tyle, jak: dawny ustrój państwowy (roz. 3). *Zwalać winę* w roz. 5, a *tak bezczelny* w roz. 28 są wysłowienia zbyt silne.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

O wystąpieniu bowiem Solona w pierwszym, a w drugim razie Kleona, Arystoteles mówi oględniej; jak bez niepotrzebnej jaskrawości wspomina wprawdzie o wzrastającej przewadze pospólstwa, lecz nie o »prawach *tłumu*« (roz. 41). W sedno trafić (roz. 9) i maczugonosze (roz. 14) — takie ἄπαξ λεγόμενα nie powinny się były ostać. Wreszcie niepoprawnemi są powiedzenia: wykon*uje* (roz. 3), *o*bezwładnili (roz. 18), nad wszystki*ch* współobywatel*i* celował (roz. 23), pierw*ie*j (roz. 25), do trz*y* tysi*ące* (roz. 26), jak długo (roz. 28 dwukrotnie zamiast: dopóki), jak długo — tak długo (roz. 29 zamiast: dopokąd — dopóty).

Co do treści sprostować trzeba, że Arystoteles nie przedstawia w roz. 4. *osnowy praw*, przez Drakonta nadanych. Także nie mówi, że »*rzeczywiście* była rzeczpospolita ateńska w tych czasach (po wojnach perskich) *wybornie* rządzona« (roz. 23), osłabiające bowiem pochwałę (wobec minionej epoki) słówko καί w wyrażeniu: ἐπολιτεύθησαν Ἀθηναῖοι καλῶς καὶ κατὰ τούτους τοὺς καιρούς, niepotrzebnie uważa tłómacz za wzmacniający dodatek, który najniewłaściwiej skreślił pierwszy wydawca Kenyon, a Kaibel i Wilamowitz w swej edycyi zakwestyonowali (por. roz. 25: μετὰ τὰ Μηδικὰ διέμεινεν ἡ πολιτεία — καίπερ ὑποφερομένη κατὰ μικρόν). Arystoteles nie przyznaje, jakoby »Lacedemończycy z powodu *dumy* Pausaniasa *nienawiść* na siebie ściągnęli«, lecz twierdzi, że Pausanias dał powód do ich spotwarzenia (roz. 23). Że niemożna tłómaczyć: wzrosło poczucie państwa (roz. 24), za mało miał energii (roz. 26), będąc jeszcze młodym, główny doradca (roz. 27), po ojcowsku się opiekowali (roz. 28) — to wykazaliśmy już poprzednio, zastanawiając się nad przekładem p. J. Wierzbickiego.

W oryginalnym tekście jest stopniowanie widoczne od τὴν τῆς θαλάττης ἡγεμονίαν λαβεῖν do λαβόντες τὴν ἀρχήν, od przewodnictwa do panowania na morzu (roz. 23 i 24), które to przejście od ἡγεμονία do ἀρχή uwydatnił Arystoteles zręcznie, zmieniając czasowniki w dwóch zwrotach: ἀντιλαμβάνεσθαι τῆς ἡγεμονίας i κατασχήσειν τὴν ἡγεμονίαν. To cieniowanie misterne w przeobrażaniu formy (λαβεῖν, ἀντιλαμβάνεσθαι, κατασχήσειν), sprowadzającem zwolna przeistoczenie treści (τὴν ἡγεμονίαν λαβεῖν — λαβεῖν τὴν ἀρχήν), zaniknęło zupełnie w następujących zwrotach przekładu: osiągnąć przewodnictwo na morzu, ująć ster związku w swe ręce, *osiągnąć* hegemonię, objąć *przewodnictwo* nad sprzymierzeńcami. Arystoteles nigdy nie byłby powiedział tego, co mu kazał wygłosić tłómacz (roz. 25), że Efialtes, *ponieważ* uchodził za nieskażonego człowieka, »*przeto mógł śmiało* wykonać zamach na areopag«! Czemże więc powinien był się przepasać Kleon, kiedy przemawiał do ludu, jeśli nie *sam* skórzany fartuch miał razić Arystotelesa, lecz ta okoliczność, że wchodził na mownicę »skórzanym *tylko* fartuchem przepasany« (roz. 28)?

Oto mały szereg ważniejszych nieporozumień między tłómaczem a pierwowzorem, które jesteśmy w stanie przytoczyć. Lecz pozostają mniejsze. Arystoteles świadczy w roz. 7, że jeszcze za jego czasów żaden kandydat do urzędu pytany, do której klasy należy, nie przyznałby się (nie zaś: nie może odpowiedzieć), że należy do klasy robotników. Zdaje się, że nie o to chodzi, ażali »przez sługę swego« Pizy-

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

strat kazał zapytać się wieśniaka, boć to obojętne: przez kogo, ale zdumiawszy się nad nim, polecił jego się spytać (roz. 16). W środek bowiem, pomiędzy διὰ τὸ θαυμάσαι a ἐκέλευεν ἐρέσθαι, wstawione τὸν παῖδα jest do obu infinitiwów wspólnym przedmiotem. Klejtofon nie przypuszczał, jakoby »konstytucya Klejstenesa nie była demokratyczną«, gdyż sam w swym wniosku napomknął przecie o prawach ojczystych, które nadał Klejstenes wtedy, kiedy zaprowadzał demokracyę (ὅτε καθίστη τὴν δημοκρατίαν). Jednak uważał tę konstytucyę Klejtofon za podobną do Solonowej, ponieważ ona, taksamo jak tamta, nie była dość gminowładną stosownie do wymagań późniejszych (ὡς οὐ δημοτικὴν . . . οὖσαν . . . roz. 29). Przez οἱ ἄλλοι (roz. 30 dwukrotnie i 31) niemożna rozumieć z Wilamowitzem (Arist. u. Ath. II, 116) oraz tłómaczem »reszty obywateli«, którzy nie mając jeszcze 30 lat, nie mogli zasiadać w radzie; wyraz ten bowiem jest opisaniem demokratów na flocie pod Samos w przeciwieństwie do τοῖς ἀστοῖς, jak czytać trzeba (nie τοῖς αὐτοῖς) z Kenyonem, Kaiblem-Wilamowitzem i Blassem w drugiem wydaniu Πολ. Ἀθ. Nadomiar znaczą οἱ ἄλλοι podług tłómacza w dwóch zdaniach, następujących tuż po sobie w roz. 30, wprawdzie obydwa razy »resztę obywateli«, wszelako raz »takich, którzy nie mają jeszcze lat przeszło 30«, to znów »mających przeszło 30 lat« (por. uw. 6 i 7 na str. 35)!

Tłómacz na każdej stronie swego przekładu umieszcza pod tekstem liczne i trafne dopiski, zwracając zwłaszcza uwagę na te szczegóły w dziele, które zmieniają dotychczasowe poglądy. Jakoż dziwi nas mocno, że ani słowem nie wspomniał, iż dotąd niemal powszechnie a mylnie sejzachteję Solońską wyobrażano sobie nie jako zupełne, lecz tylko jako częściowe zniesienie długów. Natomiast całkiem zbyteczną wydaje się nam uw. 5 na str. 8, ponieważ jasno wynika z samego przedstawienia w roz. 3, że »upadek władzy królewskiej i powstanie instytutu archontów nie nastąpiło nagle, lecz odbywało się powoli i stopniowo«. Niesłusznie ogół badaczy, tudzież prof. Paszkiewicz w uw. 2 na str. 30, dostrzega sprzeczność między świadectwem Arystotelesa, że w r. 457/6 »postanowiono przedstawić kandydatów do losowania na dziewięciu archontów także z pomiędzy dzeugitów« (roz. 26), a wiadomością Plutarcha (Arystyd. 22), jakoby już »Arystydes dokazał tego, że bierne prawo wyboru *do godności archonta* przyznano wszystkim czterem klasom«. Albowiem Plutarch mówi, że Arystydes dopuścił wszystkich obywateli *do urzędów*, ponieważ τοὺς ἄρχοντας u Plutarcha, jako pojęcie zbiorowe na wszelkiego rodzaju urzędników, widocznie różni się od szczegółowego τῶν ἐννέα ἀρχόντων u Arystotelesa.

Kończąc to nasze sprawozdanie, gorąco polecamy niniejsze tłómaczenie zawodowym kołom i wszystkim u nas, których oświata i literatura grecka bodaj cokolwiek zajmują. Z równą radością i zadowoleniem, jak tę historyczną część, spodziewamy się niebawem odczytać i drugą antykwaryczną, której wyglądać będziemy z niecierpliwością, łatwą do do zrozumienia wobec niepospolitych przymiotów, jakimi wyposażył prof. Paszkiewicz przekład tej pierwszej części głośnego dzieła.

Lwów. *St. Schneider.*

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Nicolai Hussoviani carmina edidit, praefatione instruxit, adnotationibus illustravit Ioannes Pelczar. (Corpus poet. Pol. lat. t. IV). Cracoviae 1894. str. LV. 118. 8°.

Badacze humanizmu z zadowoleniem powitają zbiorowe wydanie łacińskich utworów Mikołaja Hussovianusa czyli Hussowskiego — tak bowiem prawdopodobnie opiewało w polskiem brzmieniu nazwisko tego humanisty, żyjącego w pierwszej połowie wieku 16 (por. rozpr. moją: »Hussowski w świetle najnowszych badań«, Kwart. hist. 1895, 445 n.).

Wydanie było pożądane, albowiem o życiu i działalności literackiej Hussowskiego posiadaliśmy dotychczas nader skąpe i bałamutne wiadomości, niemniej jak o jego utworach, których wydania należą do rzadkości bibliograficznych.

Prócz drobniejszych wierszów okolicznościowych, ułożonych po największej części w Rzymie (około r. 1521), gdzie poeta razem z Erazmem Ciołkiem, biskupem płockim, przez kilka lat przebywał, zachowały się po Hussowskim prócz kilku drobniejszych wierszy trzy większe poemata łacińskie: a) Carmen de statura, feritate ac venatione bisontis, Cracov. apud Hieron. Vietorem 1523. b) Nova et miranda de Turcis victoria mense Julio, Cracov. apud Hier. Vietorem 1524. W wierszu tym opiewa poeta zwycięstwo wojska polskiego pod wodzą Mikołaja Firleja odniesione nad hordą Turków i Tatarów nad Seretem pod Trembowlą dnia 2. lipca 1524. c) De vita et gestis divi Hyacinthi, Cracov. in aedibus Hier. Vietoris 1525. W powyższym poemacie, liczącym 869 hexametrów daktylicznych, opisuje Hussowski żywot i cuda błogosławionego Jacka.

Te większe trzy utwory są osnute na tle stosunków kraju ojczystego, którego Hussowski prawym był synem i o którym nawet na obczyźnie nie zapomniał. W wierszach swych posługiwał się Hussowski wyłącznie językiem łacińskim, wzorem zaś był dla niego głównie Wergiliusz i Owidiusz, chociaż nie brak u niego zwrotów błędnych i niezgodnych z duchem języka łacińskiego. Z klasycznych miar wierszowych zastosowywał dość szczęśliwie hexametr daktyliczny, dystych elegiacki i strofę saficką.

Wydanie prof. Pelczara, opracowane z wielką starannością, ma obszerną praefatio (str. I—LV), napisaną poprawnym i potoczystym językiem łacińskim. We wstępie tej przedmowy podaje autor bliższe wiadomości dotyczące najdawniejszych wydań, z których korzystał przy ustaleniu tekstu wierszów Mikołaja Hussowskiego, kreśli życie i działalność literacką poety, rozbiera szczegółowo genezę, czas napisania i źródła utworów Hussowskiego z uwzględnieniem ich stosunku do autorów klasycznych, ich języka i miar wierszowych; w końcu podaje trafną charakterystykę poezyi Hussowskiego, oceniając go jako człowieka i pisarza.

Po przedmowie następuje tekst łaciński zachowanych utworów Hussowskiego, opracowany krytycznie i opatrzony u dołu w uwagi, poświęcone wyjaśnieniu przeważnie szczegółów historycznych i rzeczo-

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

wych, rzadziej gramatycznych. Zamyka dzieło dokładny i szczegółowy »*Index nominum et rerum memorabilium*« oraz »*Corrigenda*«.

Nie zapuszczam się na tem miejscu w szczegółowy rozbiór utworów Hussowskiego pod względem ich układu, treści, źródeł i wartości literackiej; nie wykazuję również zalet nowego wydania, gdyż uczyniłem to już w wyżej wymienionej rozprawie; omawiam natomiast niektóre szczegóły wydania, które mojem zdaniem wymagają sprostowania, a czynię to wyłącznie w interesie prawdy, która powinna być jedynym celem każdego naukowego badania. Zaznaczam stanowczo, że jestem dalekim od tego, bym przez te uwagi chciał obniżać wartość dzieła Szanownego Autora, który z trudnego zadania wywiązał się zupełnie zadowalniająco.

Szczegóły przytoczone w wydaniu, które wymagają sprostowania są następujące:

Do str. II. Tytuł poematu o *Żubrze* opiewa według editio I.: *Carmen de statura . . .* a nie *de statura . . . carmen*, jak podaje wydawca. — *Str. II.* (środ.): Słowa: *In aedibus Hier. Vietoris . . .* należy według edit. I sprostować na: *Impressum Cracoviae per Hier. Vietorem A. D. MDXXIII*, a nadto dodać *Mense Octobr.*, którato data dla niejednego badacza może być bardzo pożądaną. — *Str. II.* W liczbie zachowanych egzemplarzy poematu *de bisonte*, które wydawca przytacza, należy wymienić jeszcze egzemplarz z r. 1523, zachowany w bibliotece Zakł. nar. im. Ossol. 8°. 28 kart. nielicz., sygn. 6.048 (częścią przez mole nadpsuty), z którego sam korzystałem. — *Do str. III.* Poematu p. t.: *Nova et miranda de Turcis victoria* nie zachował się tylko jeden egzemplarz (w bibl. Ossol.), jak twierdzi autor, lecz trzy, gdyż posiada egzemplarz tego poematu jeszcze ces. biblioteka w Petersburgu i bibliot. uniw. w Peszcie (zob. Theod. Wierzbowski: *Bibliographia Polon. saec. XV. et XVII. t. II. pag. 43 n. 1008*). Również poemat p. t.: *de vita et gestis divi Hyacinthi* znajduje się prócz miejsc przez wydawcę str. IV. wymienionych, jeszcze w ces. bibliotece w Petersburgu (zob. Wierzbowski [l. l.] p. num. 1022). — *Do str. IV.* Byłoby pożądane wymienienie bibliotek, w których znajdują się dziełka Hussowskiego p. t.: a) *Aurelii Lippi oratio de passione Domini, Poltoviae 1533*, b) *Rubricella quottidiana pro dioecesi Cracov. ad a. 1534.* Według bibliografii Estreichera znajduje się pierwsza w bibl. Jagiell., Kórnickiej, uniw. warszawskiego i hrab. Zielińskiego w Stępem w Król. Pol.; zaś drugie tylko w bibl. Ossol. we Lwowie.

Z dostrzeżonych usterek stylistycznych pozwalam sobie wytknąć następujące:

Str. II. użył autor *ac eximiis*, zamiast *atque*; podobnie *str. XXVII. aeger ac invalidus* zam. *atque*. — *Str. V.: quae ei mendosa viderentur*, zamiast *quae sibi . . .* Zbyt często używa autor zwrotu *poeta noster*, *Nicolaus noster*, w znaczeniu *nasz poeta*, któregoto zwrotu łacińscy pisarze się wystrzegali, zob. Krebs, *Antibarbarus* s. v. *noster*. — *Str. VIII,: ibi . . . venerit* zamiast *eo venerit*. — *Str. XV.*: po *tenuerit* brak (.). — *Str. XVI.*: po *coniunctus sit* brak (,). — *Str.*

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

XVIII.: Zamiast *Non deerat vero etiam* byłby może odpowiedniejszy zwrot: *Ne Erasmus quidem . . .* — *Tamże:* zamiast *antiquorum scriptorum,* (któryto zwrot oznacza zazwyczaj *pisarzy starożytnych*) byłby stosowniejszym zwrot: *aequalium et posteriorum scriptorum.* — *Str. XIX.*: zamiast *evenit casu, ut . . . mentionem fecerit* byłoby odpowiedniejsze *faceret.* — Podobnie *str. XXVI.*: zamiast »poterat casu evenire, ut poetam *monuerit*« odpowiadałaby bardziej forma *moneret.* — *Str. XXX.*: zamiast *luxavit* byłoby mojem zdaniem odpowiedniejsze *deformavit.* — *Str. XXXV. i XXXVII.*: zamiast »*prae* manibus habere« byłoby odpowiedniejsze »*in* manibus«.

Recenzya tekstu jest w ogólności staranna a sam tekst poprawny, jak się przekonałem, porównując tekst autora z tekstem t. zw. *editiones principes* wierszów Hussowskiego.

W tekście ustalonym przez autora należałoby poprawić następujące błędy:

Str. 6, w. 4 z dołu: opuścił autor po wyrazie *domo* wyraz *regum,* który znajduje się w edit. I. — Str. 7, w. 3 z góry należy zgodnie z edit. I. dodać po *eos* wyraz *sua.* — Str. 16, w. 101: zamiast *possent* ma edit. I. *possint,* którąto formę należało zatrzymać. — Str. 17, w. 229: zamiast (;), który jest niestosowny, należałoby położyć (,), który ma edit. I. — Str. 18. w. 239: zamiast *Hac,* należy położyć *Has* (sic. ed. I); tamże: po wyrazie *auro* należy położyć (,), który ma także edit. I. — Str. 20. w. 301: zamiast *hominem* ma edit. I. *hominum,* co należało zatrzymać. — Str. 22, w. 350: należało zaznaczyć, że *Quis* jest *dat. plur.* = *quibus*; edit. I. ma *Queis*; zaznaczenie to jest pożądane dlatego, by *quis* nie uważać za *nom. sing.* i nie łączyć z wyrazem *labor,* który po *quis* bezpośrednio następuje. — Str. 25, w. 425: po *tacendi* należy położyć (,), który ma edit. I. — Str. 25, 441: zamiast *fatigat,* które ma edit. I. i autor, należałoby mojem zdaniem położyć *fatigant* = *fatigantur,* podobnie jak następne *tardat* w. 442 użył poeta w znaczeniu *tardatur.* — Str. 26, w. 452: dla uchylenia dwuznaczności należałoby po wyrazach *studiis* i *votis* położyć (,), zgodnie z edit. I. — Str. 27, w. 457: po wyrazie *Quod* należałoby położyć (,); *tamże*: domysł autora, że zamiast błędnej lekcyi *manifesta* czytać należy *manifestaque,* potwierdza dopisane współczesną ręką na brzegu edit. I. egzemplarza biblioteki Ossolińskich obok powyższego wiersza słówko *que.* Wypada również wspomnieć o tem, że w *Errata,* znajdujących się na końcu egzemplarza bibl. Ossol., spotykamy odnoszący się do powyższego wiersza dopisek, uczyniony współczesną ręką tej treści: pro *manifesta* lege *notissima.* — Str. 30, w. 576: zamiast znaku pytania (?), który jest niestosowny, należałoby zdaniem mojem położyć (.), który znajdujemy w edit. I. — Str. 31, w. 600: dla uchylenia dwuznaczości należałoby zgodnie z edit. I. po słowie *vertere* położyć (,), taksamo jak str. 32 w. 623 po wyrazie *quibus.* — Str. 33, w. 653: po wyrazie *unam* należy zgodnie z edit. I. położyć (,), bez którego myśl wiersza jest niezrozumiała. — Str. 36, w. 746: błędne *ridigus* należy poprawić na *rigidus,* zgodnie z edit. I. — Str. 37, w. 768: *Sed,* które tu jest niestosowne, należałoby zdaniem mojem po-

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

prawić na *Nec.* — Str. 40, w. 851: zamiast *tactique* należy czytać *tactaque* zgodnie z edit. I. — *Tamże* w. 860 i 861: należy sprostować błędną interpunkcyę zgodnie z edit. I. w następujący sposób: po *fuit* (w 860) należy położyć (!), a usunąć go natomiast po wyrazie *duraque*, który należy połączyć z wyrazem *frons*. Po wyrazie *ima* (w. 864) należy położyć (,) zgodnie z edit. I. — *Tamże* w 865: zamiast *animumque* należy czytać *animique* zgodnie z edit. I. — Str. 41, w 877: po *ut* należy położyć (,) zgodnie z edit. I. — *Tamże* w. 895: po *gaudentque* należy położyć (,), taksamo jako str. 45, w. 1003 po wyrazie *dum*. — Str. 48, w. 1: tytuł w edit. I. opiewa: *Nova et miranda de Turcis victoria . . .* a nie *Nova et miranda victoria de Turcis . . .*, jak czytamy w wydaniu autora. — Str. 54, w. 153: wyraz *error* należy zgodnie z edit. I. poprawić na *terror*. — Str. 58, w. z góry: poprawkę autora wyrazu *vicina*, który ma edit. I., na *vicinia*, uważam za niestosowną; adj. *vicina*, które w tem miejscu tyle znaczy co *non aliena* (scil. a ritibus monstrosis) łączy się ściśle zdaniem mojem z wyrazem *in christianitate*, podobnie jak przydawki *adulta*, *plena*, *infecta*. — Str. 63, w. 49: *iuveniilis* należy poprawić na *iuvenilis*. — *Tamże* w. 50: wiersz ten w wydaniu autora jest błędny; jest bowiem opuszczony po *fuit* wyraz *hic*, który ma edit I., gdzie ten wiersz opiewa: »Nam fuit hic Ivo vir prudens, artibus ingens«. — Str. 67, uw. 5.: nie zgadzam się z wyjaśnieniem autora tamże podanem do wiersza 97; mojem zdaniem należałoby łączyć wyrazy w następujący sposób: »cuius (scil. Dei) motibus (= impulsu) facundia arsit«. — Str. 70, uw. 3: *tum temporibus* należałoby poprawić na *tum temporis*. — Str. 71, w. 166: zamiast błędnego *exanimsi* należy czytać *exanimis* zgodnie z edit. I. — Str. 74, w. 219: błędne *et* należy prawdopodobnie poprawić na *at*. — Str. 76, uw. 1: pożądana byłaby wzmianka o roku, w którym błogosł. Jacek został zaliczony w poczet świętych; tej zaś daty autor nigdzie w swojem dziele nie podaje. Był nim podobno rok 1594. — Str. 78: wiersz 308 jest błędny; po wyrazie *Cuius* jest opuszczony w wydaniu autora wyraz *ut*, który ma edit. I. — Str. 79: wiersz 331 jest również błędny; liczy bowiem tylko 5 stóp. Brak w nim po wyrazie *etiam* zaimka *vobis*, który spotykamy w edit. I. — Str. 84, w. 476: po *miserum* należałoby mojem zdaniem zamiast (.) położyć (?) lub (!); całe bowiem to miejsce zawiera ironię. — Str. 85, w. 489: *Cerminus* należy poprawić na *Cernimus* zgodnie z edit. I. — *Tamże* w. 510: celem ułatwienia zrozumienia myśli tego wiersza należałoby przed i po *proceres*, któryto wyraz uważam za *vocat.*, położyć (,); w ten sposób uniemożliwi się połączenie *proceres* z poprzedzającym bezpośrednio wyrazem *commoti*, który mojem zdaniem należy do *vulgi*. — Str. 92, w. 716: błędny wyraz *robora*, należy poprawić na *robore*, zgodnie z edit. I. — *Tamże* w. 727: *perstat* należy poprawić na *perstas* (sic. edit. I.) — Str. 94, w. 787: błędny wyraz *dura* należy poprawić zgodnie z edit. I. na *duro*, który wtedy łączy się z *ligno*. — Str. 96, w. 835: *et si* należy prawdopodobnie poprawić na *etsi*. — *Tamże*: W wierszu 857 należy zgodnie z edit. I. poprawić wyraz *nomine* na *numine*. — Str. 102, w. 17: nie rozumiem znaczenia wyrazu *emendans*, który znajduje się także w edit. I.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Zdaniem mojem należałoby poprawić *emendans* na *accendens* lub *incendens*, który to wyraz zdaje się najbardziej odpowiadać myśli tego wiersza. — Str. 106, w. 71: *scelerisque* należy zgodnie z edit. I. poprawić na *scelerique*; w takim razie staje się bezprzedmiotowem naciągnięte wyjaśnienie autora w uwadze 1, poświęcone powyższemu wierszowi. — Str. 110, w. 7: błędne *quem* należy poprawić na *quod*, zgodnie z edit. I. Myśl wiersza 8 nie jest dla mnie zupełnie jasna pomimo uwagi autora, dodanej do wyrazu *foetor*. Trudność cała tkwi podobno w znaczeniu, w jakiem poeta użył powyższego wyrazu. Wyrazy wiersza 8 należy mojem zdaniem łączyć w następujący sposób: »Sed cave, ne te horridus e cornu foetor in igne coquat, quod tondes tantummodo vellera«.

Index nominum et rerum memorabilium, zamykający dzieło, jest dość szczegółowy i wolny od pomyłek, o ile mnie przekonały próby dokonane na wyrywki. Przy *Roxania* należało dodać także wyraz *Roxani(libri)*, o których poeta wspomina str. 12, w. 73.

Na samym końcu dzieła umieścił autor *Corrigenda*, których liczba dałaby się znacznie powiększyć. Zaznaczę mimochodem, że i do *Corrigenda* wkradła się pomyłka; w ostatnim bowiem wierszu należy *100* poprawić na *101*.

Co się tyczy zewnętrznej strony wydania, to sprawia ona jak najlepsze wrażenie i odpowiada najzupełniej wewnętrznej wartości dzieła, w które autor włożył spory zasób gruntownej wiedzy i sumiennej pracy, co z całem uznaniem raz jeszcze zaznaczyć się godzi.

Lwów. *M. Jezienicki.*

Sanojca Józef: Studya Herodota w dziedzinie poezyi greckiej. Program gimn. w Rzeszowie za r. szk. 1893/94. Rzeszów 1894. str. 52. 8°.

Pisano o stosunku Herodota do Homera i kilku innych poetów, ogólniejszej jednak rozprawy na temat wyż podany, dotychczas, ile mi wiadomo, nie było. Autor podjął się więc zadania wdzięcznego, ograniczył je wszakże w ten sposób, iż omawia jeno wyraźne wzmianki i cytaty z utworów poetyckich, nie uwzględnia wpływu lektury poetów, ujawniającego się w dykcyi, obrazach i poglądach Herodota. W tem ograniczeniu zestawił on materyał obfity, ugrupował go należycie i wyjaśnił starannie — jednem słowem opracował rzecz sumiennie. Nie jest ona wszelako wolna od niedostatków. Razi osobliwie rozwlekłość w przedstawieniu, razi wsuwanie wywodów i wzmianek, pozostających jeno w luźnym związku z właściwym tematem, między licznymi zaś cytatami mieszczą się niepotrzebne i nie wszystkie są trafnie zestawione. Nie jest też autor wolny od przesady w określeniu uzyskanych wyników i wogóle od przesady w stylu. W rozbiorze poruszonych zagadnień zdarzają się luki, np. w uwagach o przedstawieniu Frynichusowej tragedyi Μιλήτου ἅλωσις. Do słabszych należy ustęp o Hezyodzie.

Lwów. *L. Ć.*

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Solmsen Feliks: Studien zur lateinischen Lautgeschichte. Strassburg, K. J. Teubner. 1894, 8° str. VIII, 208.

Trzy ważne kwestye głosowni łacińskiej, poruszane niejednokrotnie, omawia po raz pierwszy wyczerpująco i systematycznie książka Solmsena, na którą się złożyły studya jego z lat 1892/3, częściowo przedłożone w czerwcu 1893 wydziałowi filozoficznemu wszechnicy w Bonn, jako rozprawa habilitacyjna, a uzupełnione następnie i zaopatrzone indeksami, bez których obecnie nie można sobie wyobrazić dzieła językoznawczego. Kwestye te są to: przechód *vĕ-* w *vŏ-* (względnie odwrotnie), a *quĕ-* w *cŏ-* w nagłosie, oraz zanik *v* między samogłoskami. Naturalnie nie dadzą się one wyrwać i wyosobnić zupełnie z całości organizmu językowego, toteż badacz ich musi potrącać ciągle o inne zjawiska i to nietylko głosowniowe, lecz i z zakresu odmienni, słoworodu itd. Czyni to i Solmsen w pełnej mierze, a nawet uznał za słuszne, dodatkowo omówić trzy inne kwestye pomniejsze w tyluż ekskursach, mianowicie kwestyę tworzenia 2 os. l. poj. trybu rozk. strony czynnej słów pierwiastkowych, liczby mnogiej trybu orzekającego czasu teraźniejszego i czasu przeszłego słowa »*wollen*« w zachodnio-germańskiem, wreszcie resztki indoeur. odmiany rzeczown. **dĭēus* w łacinie i pokrewnych mu utworów.

Przechód *vĕ-* w *vŏ-* i *quĕ-* w *cŏ-* znajduje wytłómaczenie w głosowej mechanice, mianowicie we wpływie następnych spółgłosek. Choć myśl to nie nowa, a nawet jeden z ważnych punktów, bo poznanie dwojakiego *l* w łacinie, jest zasługą Osthoffa i Haveta, jednak dopiero Solmsen uzasadnił ją należycie, zebrawszy odnośne przykłady i ustaliwszy stosunek pokrewieństwa wyrazów łac. z innymi. Z przykładów tych przekonujemy się, że *vĕ-* przeszło w *vŏ-* przed następującemi spółgłoskami, gdy te zaczynały nową zgłoskę: *l* twardym cz. gardłowym (*vŏluptas, volvo* z *vo-lŭ-o*), *m* (*vomo* ∞ ἐμέω, litew. *vemiù*) i prawdopodobnie przed *qu* względnie *c*, jeśli tu zaliczymy *vŏco* (∞Fεπ-). Jeśli jednak te spółgłoski zamykały zgłoskę, zawierającą *vĕ-*, lub jakakolwiek inna spółgłoska, nie wyłączając *l* miękkiego cz. podniebiennego, następowała po *vĕ-*, przechód w *vŏ-* nie mógł nastąpić i dlatego mamy: *vec-tis, vexo, vexillum, ve-geo, ve-ho, vehemens, Vē-lia, vel-lere, Ve-nus, ve-nē-num, venia, vepres, ver-ber, vereor, vergo, verna, verpa, verres, vervex, veru, ves-per, vespix, Vesta, vestis, vestigium, Vesuvius, velum* (**ves-lom*), *vetus* itd. Prawidłowemi zatem są też formy *velle, vel*, którąto ostatnią pojmuje Solmsen za Büchelerem jako 2. os. l. poj. tr. rozk., utworzoną podobnie jak *cĕ dŏ* z **cĕ-dō*, *ī* z **ei*, tzn. jako czysty temat słowny z mocną stopą samogłoskową. Wyjątki przeciw prawu, sformu-

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

łowanemu przez Solmsena, są pozorne tylko; usuwa je bowiem jużto trafniejszy słoworód, (jak np. przy *ō-mentum*, które Windisch łączył z sanskr. *vapā* »Eingeweidehaut«, a dopiero Kretschmer uznał za pokrewne z *ind-u-o*, stbułg. *ob-u-ją*), jużto ten wzgląd, że *vol-* powstać mogło z ideur. *uol-* lub *u̯l̥* (tzn. *u* spółgłoskowego + *l* tzw. samogłoskowego), np. w Volcanus, volgus, volnus itd. Ten ostatni punkt rozwinął aż do przesady H. Oertel w BB [1]) XIX, 308—314, doszukując się niesłusznie w każdym łac. *vol-* ideuropejskiego *u̯l̥-*.

Zupełnie taksamo rzecz się ma z *quŏ-*, które przechodzi w *cŏ-* przed gardł. *l (colo* ∞πέλω, skr. *car-a-ti* »obrabia np. rolę, wykonuje np. rzemiosło«), przed *m* (*combrētum* z **quemfretom* ∞ lit. *szweñdrai* »gatunek sitowia«) i przed *qu* (*coquo* z **quequŏ*, a ostatecznie **pequŏ* ∞ stbg. *peką*, pol. *piekę*, stind. *páċ a-ti*, πέπ-τω). Natomiast pozostało *quĕ-* nietknięte, wzgl. później osłabione zostało w *quĭ-*, na końcu zgłoski *(que, que-ō)*, przed *n* (*con-qui-nisco, quin-que), r (quer-cus, Quĭ-rī-nus), t (tri-quetrus)* i *c*, zamykającem zgłoskę (*con-quexi ?*).

Z drugiej strony śledzić możemy w łacinie przechód *vŏ-* w *vĕ-* w wyr. *vorto*, klas. *verto, vortex — vertex, vorro — verro, voster — vester, voto — veto, Voturios — Veturius.* A więc przechód ten nastąpił przed *r, s, t*, co się łatwo tłómaczy naturą łac. *r*, które było końcowojęzykowe, a nie welarne, oraz *s* i *t*, przy których wymowie przednia część języka jest czynną, a więc artykulacja następnej spółgłoski udzielić się mogła poprzedniej samogłosce i wywołać powstanie *e* zam. *o*. Przyczyniło się do tego według Solmsena także wargowe *v*, co wnosi z tego, że tam, gdzie *v* wypadło przed *o*, to ostatnie zachowało się przed *r*, jak w *de(v)orsum* itp. Ten dowód mniej już zadowala, równie jak umotywowanie zachowania *o* w klas. *voro, vorāgo* tem, że *r* tu należy do następnej zgłoski i wyprzedza twardą samogłoskę.

W rozdziale »Zanik *v* między samogłoskami« przechodzi Solmsen kolejno: 1) zanik *v* przed *o*, wzgl. powstałem zeń *ŭ*, 2) przechód nieakcentowanego *vĕ vĭ* w *ŏ*, 3) zanik *v* między dwiema jednakowemi samogłoskami, 4) przechód *ăv ŏv* w nieakcent. zgłoskach w *ŭ ŏ*, 5) zanik *v* po *u*, a wreszcie omawia inne przykłady zaniku *v*, mianowicie między *a* i *o*, względnie *i* lub *e*. Obraca się tu w dziedzinie, oranej wielokrotnie, ale dotychczas stawiającej opór lemieszowi. Z doświadczeń poprzedników potrafił jednak skorzystać i jako zasługę należy mu po-

[1]) BB oznacza Bezzenbergers Beiträge z. Kunde d idg. Sprachen, PBB odpowiednio Paul Braune's Beitr. z. K. d. germ. Spr. itd.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

czytać, że w roztrząsaniu należących tu zjawisk przeprowadził ściśle historyczny punkt widzenia, zaakcentowany jeszcze niedostatecznie przez Froehdego (BB. XIV, 80 nast.). Mianowicie oddzielił w dziale 1) proces zaniku *v* przed *o* w łacinie przeddziejowej od zaniku przed *ŭ* w przekazanych nam pisemnie zabytkach, w 5) zaś przechód *ăv ŏv* w *ŭ* w okresie praitalskiej akcentuacyi, tzn. w zgłoskach poprzyciskowych od przechodu *ŏv* w *ŏ ŭ* w okresie akcentuacyi łacińskiej późniejszej, tzn. w zgłoskach przedprzyciskowych; nadto osobno omówił zachowanie się narzeczy oskijsko-umbryjskich wobec tych *ăv ŏv*.

Do okresu przeddziejowego odnosi Solmsen powstanie form *nōlo* z **nĕ(v)ŏlo, sōl* z **sā(v)ol* ideur. **sāu̯l, dorsum* z **dēvorsom, deus* z **deiu̯os*. Biorąc zaś w rachubę nieściągnięcie *eo* w *ō* tam, gdzie ono powstało z *e̯io* (*eo, queo, moneo*), formę *mālvolo*, (**ma(cs)volo *mag(i)s volo*) u Plauta jeszcze przeważającą, a dopiero u Terentiusa wypartą przez nowotwór *mālo*, oraz *Māvors* (z **macs-vort-s *magh(e)s-vort-s* »Wender der Schlacht«), wreszcie różność traktowania *sorsum* z ** sĕu̯orsom* a *rūrsum* z ** rĕu̯orsom*, przyjmuje Solmsen następującą chronologię zaznaczonych tu procesów głosowych. Zanik *v* przed *ŏ* jest wcześniejszym, niż zanik *i̯* w tychsamych warunkach i wypadnięcie grupy »wargowa (gardłowa) + s« przed spółgłoską *v* ze wzdłużeniem zastępczem, a może też przejście *ĕv* w *ŏv* (ze względu na *seorsum*, jeśli *e* nie jest tu wtrętem analogicznym zam. *o*[*v*]); natomiast początki synkopy muszą sięgać w okres, poprzedzający działanie prawa zaniku *v* przed *o*, bo inaczej nie byłoby mogło powstać *seorsum* z **seu̯orsom*, jeno **sūrsum* przez stopnie pośrednie ** seu(o)rsom * sourson,* taksamo jak *rūrsum* powstało z **reu̯orsom*. Gdy bowiem synkopowanie poczęło się upowszechniać, język, mając do rozporządzalności formy synkopowane obok niesynkopowanych, począł między niemi czynić wybór, którego motyw w naszym wypadku jest łatwy do odgadnięcia: **sūrsum* z ** seu̯(o)rsom* byłoby się musiało zlać z *sūrsum* »wzgórę« z *subs-u̯orsom*.

Przed *ō* zachowało się *v* zdaniem autora, jak wykazują *pavō, favōnius, cruor* zam. **crŏvōs;* widocznie *ō* brzmiało pierwotnie w łac. jaśniej, niż *ŏ*, co odpowiadałoby różnicy między ω i ο w greckiem.

Co się tyczy natomiast zaniku *v* przed *ŭ*, powstałem z *ŏ*, w czasach historycznych, mianowicie w początkach 8. wieku od zał. Rz., to na podstawie obfitego materyału napisowego i rękopiśmiennego stwierdza autor, że pisownia *u* zam. *uu-(vu)* odpowiada ówczesnej wymowie, a dopiero w początkach cesarstwa przyjęto i to jedynie dla odróżnienia w piśmie samogłoskowego *u* (wzgl. *i*) od spółgoskowego pisownię *uu;* napotykamy ją też tylko w takich na pierwszy rzut oka trudnie -

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

szych do odczytania wyrazach, jak *iu(-u)enis, iu-(u)o, u-(u)a, u-(u)idus* i pokrewnych, oraz w zakończeniu *u-(u)ius* np. *Sallu(u)ius, flu(u)ius.* Trafności tego sposobu pojmowania zwyczaju pisowniowego dowodzi pisownia *fluo* (**flŏvo), fruor, frueris* (**frū(g)uor* prw. *frūctus*), *trua, duo,* które fizyologicznie niczem się nie różnią od poprzednio omówionych. Z paralelizmu między przechodem *vŏ-* w *ŭ-* a *quŏ- gūŏ-* w *cŭ- gŭ-* w czasach historycznych wnioskuje dalej autor całkiem słusznie, że domysł Bersu'a (*Die Gutturalen* str. 134 nast.), jakoby *quŏ guŏ* przeszły także w czasach przeddziejowych w *cŏ gŏ* jest słusznym, bo znajduje poparcie w dowiedzionym przez autora równoległym przejściu *vŏ* w *ŏ* w tychże czasach.

Omawiana dotychczas część studyów Solmsena stanowi rozprawę habilitacyjną i odznacza się gruntownem opracowaniem materyału językowego, czerpanego wprost ze źródeł. Choć nie ze wszystkiem można się zgodzić z autorem, są to jednak drobiazgi, nie obalające zasadniczych twierdzeń. Mniej natomiast zadowalają ustępy dalsze, a przedewszystkiem pierwszy z nich, omawiający przechód bezprzyciskowego *vĕ vĭ* w *ŏ*. Jest to najsłabszy rozdział całej książki, bo autor nie tylko, że przechodu *vĭ* w *ŏ*, samego przez się bardzo problematycznego, nie uprawdopodobnił, ale nadto ani słówkiem nie wspomniał o stosunku chronologicznym *vĕ* do *vĭ* i nie wysnuł stąd żadnych wniosków co do stosunku przechodu tego do omówionego wyżej zaniku *v* przed *ŏ*, bez którego przechodu *vĕ* w *ŏ* pojąć niemożna. Według wszelkiego prawdopodobieństwa przechód *vĭ* w *ŏ*, przyjęty przez Solmsena, jest urojonym i polega na słoworodzie, który u wielu z przytoczonych przez niego wyrazów jest niejasny i naciągnięty wedle potrzeby; tak np. cały wywód o *ōlim* (str. 92—93) nie może się ostać wobec niezbitego dowodu J. Rozwadowskiego w JF [=*Indogerm. Forschungen*] III, 264 nast., który znajduje obecnie poparcie w keltyckiem, jak mi o tem autor rozprawki o temacie zaimkowym *olno* donosi.[1]) Toteż mimo wysiłków Solmsena po niedawnej próbie Kretschmera K Z [=*Kuhn's Zeitschrift f. vergl. Sprachviss.*] XXXI, 451 nast. musi być kwestya powstania form *cōntio, nōnus, tōtus, mōtus* itp. uważana za otwartą i czekającą wyjaśnienia prawdopodobnego.

O zaniku *v* między jednakowemi samogłoskami nie przynosi praca Solmsena nic nowego; zestawia jedynie skrzętnie przykłady i wątpliwe

---

[1]) Prw. też wątpliwości, podniesione przez Fr. Stolza w recenzyi pracy Solmsena w *Neue philol. Rundschau* 1894, str. 396 nast.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

wyjaśnienia. Że ściągnięcie *ava* w *ā*, *ivi* w *ī*, *eve* w *ē*, *ovo* w *ō* jest właściwe szybszej wymowie potocznej, gdy nieściągnięcie cechuje wymowę powolniejszą, staranniejszą warstw tzw. inteligentnych, — to zjawisko, oddawna zauważone, a dla łaciny dawnej wykazane dobitnie przykładami Solmsena.

Dopiero ustęp o przechodzie *ăv ŏv* w *ŭ* w okresie akcentuacyi praitalskiej w zgłoskach poprzyciskowych, a *ŏv* w *ō* lub *ŭ* w okresie późniejszej łacińskiej akcentuacyi w zgłoskach przedprzyciskowych, może znów zająć czytelnika nowym momentem, wprowadzonym przez autora do badania tego zjawiska. Mianowicie podkreśla Solmsen ten punkt szczególnie, że działanie tego prawa głosowego trwa przez ciąg dwu okresów akcentuacyi łacińskiej. Rozpoczęło się ono w okresie, w którym obowiązywała zasada praitalska akcentowania pierwszej zgłoski wyrazowej, a trwało jeszcze w chwili, kiedy późniejsze prawo tzw. trzyzgłoskowe (*Dreisilbengesetz*) ogólnie się przyjęło w łacinie. Na pierwszy okres zatem przypada powstanie form *áb-*, *ál-*...+ *lăo-* z *lăvo*, *dé-pŭvio* z **păvio*, *domŭi* z **dómă-vai*, *dĕnŏvī* z **dé nŏvī*, *éx-*, *índ-*...+ *ŭo* z **-ŏvī* (prw. stb. *ob-u-ją* wyżej), *ab- ad-*...+ *nŭo* z **-nŏvī* (prw. νεύω), *com-de-*...+ *plŭo* z *-plŏvī* (plovebat np. Petron. 44, prw. πλέω, stb. *plovą*), *ad-iŭ(u)o* (p. w.) z **-iŏvī* (falisk. *iovent*), zakończeń *-ŭus -ŭa -ŭum* z **-ŏvos -ŏvā -ŏvom* wzgl. **-ŏvos* itd. (*vĭdŭa* ∞ stind. *vidhávā*, stb. *vdova*, gr. ἠίθεος), *sŭus*, *tŭus* z *sŏvos*, *tŏvos* itd. itd. Jak widać z tych przykładów, niezłożone słowa *luitur* (Silvius Ital. 11, 22), *pluo*, *fluo* postać swą zawdzięczają dopiero wyodrębnieniu ze złożonych form, w których nie miały przycisku na zgłosce rdzennej. W czasach historycznych powstają z drugiej strony formy jak *clŏāca*, *clŭāca* obok i z *clŏvāca* (zachodzącego jeszcze np. w *CIL*), *crŭōris* z **crovīsis* itp., które dowodzą, że przejście *ŏv* w *ŏ ŭ* wynikło tu skutkiem zmiany systemu akcentuacyi, a zarazem chwiejnością w oddaniu nowopowstałego monoftongu wykazują, że był on czemś pośredniem między *o* a *u* i tam, gdzie pozostał bez przycisku (*clŏāca*, ludowe *pŏella*), przechylał się na stronę *ŏ*, tam zaś, gdzie wskutek ubocznych wpływów dostał się do zgłoski akcentowanej, skłaniał się ku *ŭ* (*pŭer*, *crŭor*). Proces młodszego przechodu *ŏv* w *ŏ*, *ŭ* nie dotknął jednak zgłosek, zawierających *ă v*, co popiera domysł Solmsena o fonetycznem znaczeniu nowopowstałego dźwięku. Narzecza oskijsko-umbryjskie wobec obu tych procesów zachowały się zdaniem Solmsena w odmienny nieco sposób. Mianowicie w zgłoskach poprzyciskowych w okresie pierwszym wykazują formy niesynkopowane *ŏv* obok synkopowanych *ŭ(v)*, w zgłoskach zaś, które w łacinie następnie stały się przedprzyciskowemi, zachowują *ŏv* nie-

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

zmienione — tzn. narzecza te przebyły z łaciną wspólnie proces synkopy, ale osłabienie samogłosek jest już wyłącznie łacinie właściwym i stosunkowo późnym procesem głosowym.

Ustęp piąty poświęcił Solmsen uzasadnieniu prawidła Brugmanna (*Grdr.* I, 151), według którego *u̯* po *u* tak słabo było artykułowane w łacinie, że aż do ostatnich lat rzeczypospolitej nie odczuwano potrzeby oznaczania go osobnym znakiem, a dopiero czasy cesarstwa wprowadziły z ostateczną konsolidacyą pisowniową i ten zbyteczny *usus graphicus* podwajania *u*. Jak widzieliśmy, mowa o tem była już w ustępie pierwszym studyum Solmsena; w niniejszym dodał przykłady z napisów, świadczące na korzyść tego twierdzenia i poparł je nadto dwoma pozytywnymi dowodami zanikającej artykulacyi *u̯* po *u*. Mianowicie pierwotne *ūu̯* przed samogłoskami widzimy skrócone nawet tam, gdzie *u̯* powstało z *gu̯*, jak w *frŭor* (p. w.), *prŭ̄na* z **prūū̯na* **prŭsū̯na* (por. wyżej *māvolo* z **mă(e)svolo*), odpowiadające stind. *pruszvā*, »kropla, szron«; taksamo w cz. przeszł. słów na *-ŭo* mamy *-ūi* z **-ūu̯ai*. To zjawisko podpada widocznie pod prawidło »*vocalis ante vocalem corripitur*« i da się pojąć tylko w tym razie, jeśli uznamy *u̯* za bezwpływowe w tym wypadku. Drugi dowód stanowi ta okoliczność, że w zgłoskach bezprzyciskowych *ŭ* po *c, l, n, r, s* przechodzi często w *u̯*. Znane są formy *reliquos* z *relicŭ-os, solvo* z *solŭ-o, larva* z *larŭ-a* itd.; Solmsen dorzuca do nich z CIL spory zasób imion na *-ŭu̯ius, -īnuŭ̄s*, których zakończenia według wskazówek metrycznych muszą być czytane *-(u̯)ius, -(u̯)̄nus* np. *Pacvi* (Lucr.) dopełn. do *Pacuuius, Vesuius* (Val. Flacc., Statius itd), co zaś ważniejsza, znają to przejście *-ŭ(u̯)-* w *-u̯-* także narzecza oskijsko-umbryjskie.

W ustępie ostatnim omawia autor zanik *v* między *a* i *o (paor, Faor, Fabnius* itp.) i między nieakcentowanem *a* i *i, e* w czasach cesarstwa zauważony (*failla, paimentum* itp.) i określa zjawisko to jako dalszy ciąg procesów, rozpoczętych w czasach rzeczypospolitej; załatwiwszy się zaś następnie z tzw. krótszemi formami cz. przeszłego, osądza na podstawie zdobytych w ciągu dzieła swego kryteryów obiegające tu i ówdzie słoworody, a przemawiające przeciw twierdzeniom jego. Między innemi wydaje wyrok potępienia na wywód wyrazu *caelum* z **căvĭlom* (*căvus*, κοῖλος), stawiając natomiast swój nie o wiele szczęśliwszy (**cait-lom* ∞ stnord. *heiþ* »czyste niebo«, stgniem. *heitar*, ngniem. *heiter*), jak to podniósł słusznie Stolz w powołanej wyżej recenzyi.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Z ekskursów jeszcze trzeci zasługuje na szczególną uwagę filologów; omówiono tam stosunek form *dius, interdius, diu, diutius* i *diuturnus* do ideur. rzeczownika *dĭēus*.

Jak zatem widać ze sprawozdania powyższego, które nie mogło naturalnie objąć całej pełni szczegółów, potrącających o najróżnorodniejsze inne jeszcze kwestye (prw. indeks rzeczowy), »Studya« Solmsena godne są uwagi filologów, zwłaszcza, że w niejednym punkcie pozostawiają za sobą w tyle świeżo, równocześnie z niemi wydaną »Głosownię łacińską« Stolza (w wielkiem wydawnictwie zbiorowem dziejowej gramatyki łacińskiej). Dlatego ktokolwiek z dzieła Stolza pragnie korzystać, musi się liczyć nadal ze »Studyami« Solmsena.

Lipsk. *F. Krček.*

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Z zakresu szkolnej nauki języków klasycznych.

I. Ćwiczenia łacińskie dla klasy I. według książki Józefa Steinera i Dr. Augusta Scheindlera. Lwów 1893.
II. Ćwiczenia łacińskie dla klasy II. według książki Józefa Steinera i Dr. Augusta Scheindlera. Lwów 1894.

Od dwóch lat wprowadzono w naszych gimnazyach w początkowej nauce języka łacińskiego podręczniki, opracowane według nowej metody. Przyjęcie, z jakiem się spotkał tom I. ze strony zawodowych recenzentów i w obradach Kół Towarzystwa nauczycieli szk. wyższ., było różne — często nieprzychylne. Zapewne już sama nowość trochę uprzedzała, gdy z dotychczasową praktyką stanęła w sprzeczności. Z niedowierzaniem patrzano na książkę, zawierającą bezsprzecznie więcej trudności. Nawet wyjaśnienia podane przez Redakcyę »*Muzeum*« w odpowiedzi na umieszczone oceny nie rozwiały wszelkich wątpliwości. Co na tem było? Oto głównie to, że książka, na tak odmiennych podstawach oparta, wymagała przy oddaniu jej do użytku szkolnego pewnych wskazówek i informacyi. Autorowie niemieccy uczynili to, polski autor (bezimienny) puścił książkę w obieg bez wszelkiego komentarza. Po dwuletniem użyciu podręcznika rzecz się sama wyjaśnia i zdanie o nowych Ćwiczeniach bardziej się ustala.

Nowe podręczniki wyszły z nowych prądów na polu szkolnej nauki filologii klasycznej. Wiadomo, że dziś upatruje się cel w czytaniu i rozumieniu autora przez ucznia bez wnikania w subtelności formy. Przygotować je ma nabycie koniecznych form w zakresie przyszłej lektury. By jednak przyswojenie sobie gramatyki nie było oderwane, ale zawsze stało w łączności z następnym celem i ciągle go przypominało, odbywać się ma nauka na ustępach ciągłych. I rzeczywiście w ten tylko sposób może się dokonać przygotowanie do lektury. Aby nauczyć się pływać, nie wystarczy przyswoić sobie ruchy potrzebne, ale trzeba je i wykonywać w wodzie. Autorów czytać potrafi tylko ten, kto od początku próbuje czytać i łamać się z trudnościami. Zmniejszy się przytem — jak chcą rozporządzenia ministeryalne z r. 1887. i 1891. — roztargnienie i znużenie umysłowe, płynące nieodzownie z uczenia się szczegółowych prawideł języka na podstawie zdań luźnych, a zaraz od początku

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

nauki rozbudzi się w uczniach zajęcie przez czytanie ustępów, związanych ze sobą treścią.

Książki Steinera i Scheindlera w założeniu swojem są dobre.

Zewnętrznie podręczniki wspomnianych autorów, a taksamo opracowanie tychże polskie składa się z Ćwiczeń, przeznaczonych do czytania i z wokabularza, ujętego w osobną całość i przytwierdzonego do wewnętrznej strony okładki Ćwiczeń. Rozdział ten materyału, dla ucznia dogodny, a względami pedagogicznymi zupełnie usprawiedliwiony. Nie należało tylko w tomie I. uwag do zdań polskich, jeżeli okazały się potrzebnemi, pomieszczać w wokabularzu, ale zostawić je pod tekstem, jak to uczyniono w tomie II: Ćwiczenia, stanowiące podstawę nauki, składają się ze zdań luźnych i ustępów ciągłych. Pierwsze mają utrwalić wyłożoną regułę gramatyczną, drugie służą do pouczenia ucznia, jak ma posługiwać się regułą w zastosowaniu praktycznem. I ten rozdział i większy wybór ciągłych ustępów — bardzo słuszne. Uczeń musi sobie najpierw przyswoić regułę, na zdaniach krótkich użycie jej dokładnie poznać, aby mógł następnie większy ustęp bez trudności opanować. Doniosłość nowej metody właśnie w tem polega, że uczeń i form się uczy i ich zastosowania praktycznego. Zapoznają zaś tę stronę ci, którzy sądzą, że nauka łaciny ma być tak prowadzona, jak np. języka niemieckiego. Inny bowiem jest cel tych języków: łacina ma przygotować do czytania autora, niemieckie do władania tym językiem.

Podział materyału u St. i Sch. odpowiada dzisiejszym wymaganiom pedagogii! Tosamo trzeba powiedzieć o układzie Wokabularza. Że uczeń ma słowa gotowe do każdego ustępu, nic słuszniejszego; ale, że je ma zestawione według wspólnego tematu i że przy każdem ze słów jednej grupy wszystkie się powtarzają, to jest nawet dobrze obmyślanym środkiem, aby przyzwyczaić narazie oko ucznia do przynależności słów, etymologicznie do siebie należących i ułatwić mu spamiętanie. Druk tłusty wskazuje uczniowi, jaki wyraz ma spamiętać na lekcyę — na inne przygodnie zwróci uwagę, w czem nauczyciel zręcznie pomagać mu będzie, na tym stopniu oczywiście tylko drogą semasyologii i w obrębie zasobu wyrazów, stopniowo poznawanych. Z czasem dojrzałość większa umysłu powiąże to wszystko i rozumowaniem utrwali.

Tychsamych zasad trzymali się autorowie jak i polski wydawca także w książce na klasę drugą. W klasie poprzedniej materyał zamykała konjugacya IV-ta. Podręcznik na klasę drugą zaczyna się słowami trzeciej konjugacyi na — io, a zatem nieregularnoscią, która ma być przedmiotem nauki tej klasy. Dalej idą naprzemian zdania luźne i ustępy ciągłe według tego, czy wchodzi nowy objaw gramatyczny, czy tylko znany się powtarza. W Spisie wyrazów zebrano alfabetycznie według części mowy słówka, zawarte w podręczniku na klasę pierwszą, przez co zużytkowano znany zasób leksykalny bez ponownych powtarzań, i ułatwiono uczniowi przypomnienie tegoż.

Według takich zasad zbudowano obydwa podręczniki. Przyzna każdy, że myśl przewodnia w sporządzeniu tego rodzaju Ćwiczeń zaznacza postęp w nauce szkolnej. Jak pierwej nauka polegała na ciągłem powtarzaniu prawideł gramatycznych, tak i teraz to pozostanie, ale odbywać się będzie praktycznie, t. j. uczniowie po poznaniu nowej formy przeczytają kilka ustępów, przez co w praktycznem użyciu kilkakrotnie ją powtórzą. Przytem wiedza

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

ucznia rozszerzy się treścią ciekawą i pouczającą. Przedtem suche formułki, na giętki i delikatny umysł tego wieku za ciężkie, gnębiły go i nużyły; dziś podaje się uczniowi tosamo, ale w innej formie. Uczeń wcześnie oswaja się z dłuższym ustępem i gotuje się do autora. Po dwuletniej nauce racyonalnie prowadzonej lektura Neposa czy Curtiusa, stanowiąca dotąd zbyt gwałtowny skok, będzie naturalnem przejściem do większej całości.

Jeżeli w założeniu książka Steinera i Scheindlera (tak tom pierwszy, jak drugi) odpowiada potrzebom dzisiejszym, to w niektórych szczegółach pozostawia nieco do życzenia. Ważną rolę odgrywa w dzisiejszej dydaktyce treść materyału, służąca za podkład w nauce języka. Nie ulega wątpliwości, że wszystko, na czem się ucznia ćwiczy, ma być jasne i zrozumiałe z jednej strony, a z drugiej strony zajmować umysł ucznia. Uczeń klasy pierwszej rozumie to, co jest dla niego uchwytne i co sam widzi. Większy jest zakres tego, co go interesuje. Objętość materyału w jednym i drugim kierunku rozszerzy się cokolwiek dla ucznia klasy drugiej. Autopsya dziecka zaczyna zwolna wchodzić w stadyum wiedzy, ciekawość z fazy bajki i bajeczności podnosi się do opisów, choćby jeszcze fantastycznych i do historycznego opowiadania. Względów powyższych nie przestrzegają często ćwiczenia, szczególnie na klasę pierwszą. Weźmy np. ustęp 68. pod napisem »Gwiazdy«. Czy dziecko może zrozumieć, jak to się dzieje, że »intervalla siderum motu et cursu radii luminis homines definiunt«? Poza pojęcia ucznia wykracza ustęp 22. pod napisem »Poeci a pszczoły«, ustęp bez wątpienia bardzo piękny, ale niestety przedwczesny. Uczeń nie zrozumie »nemora Musarum«. Zbyt abstrakcyjnie brzmią już same napisy: »Potęga wychowania i nauki« (ust. 38.), »Charakter narodów« (ust. 78.), »Pociąg do badania natury« (ust. 125.), »Zamiłowanie nauk« (ust. 84.). Wywody tego rodzaju pozostaną dla ucznia bez interesu. Do niego silniej przemówi ust. 62. »Podanie o Aryonie«, niż rozumowania w rodzaju ust. 26. »Sztuki piękne«. Za specyalny jest ustęp 33. »Krew«; obieg krwi i proces asymilacyi nie zainteresują ucznia, bo to są rzeczy dla niego obce. Tosamo powiedzieć trzeba o ust. 41: »Słuch« i ust. 64. »Oczy«. Opisy tak szczegółowych części jak nazwy źrenicy, powiek itd. są niepotrzebne i ponad chwilowe wymuszenie nie utrzymają się w pamięci. Może wypadałoby także uniknąć rzeczy, mogących zaciemniać pogodę, właściwą młodziutkiemu umysłowi. Dziwnie wygląda w ustach dziesięcio-letniego chłopca zdanie jedenaste ustępu 72.: O fortuna! quam vehementer te rerum varietas oblectat et quam magno odio est tibi beatae vitae perpetuus et constans fructus! Podobnie deklamuje uczeń klasy I. w ust. 58., 8.: Quemcumque miserum videris, hominem scias! Albo uczniowi głosi się na wszystkie nuty i sposoby, że młodość — to czas posiewu przyjaźni, uczucia pięknego, które przetrwa późno w lata; zadzierzgnięte na ławce szkolnej oprze się burzom późniejszego życia i jak gwiazda przyświecać mu będzie. Tymczasem w pierwszem zaraniu uczy się on powtarzać (ust. 66., zdn. 9.): Ex omnibus saeculis vix tria aut quattuor nominantur amicorum paria. Mała to zachęta do szukania przyjaźni! Z oryginału niemieckiego dostały się ustępy, które naszej młodzieży w wieku lat dziesięciu bardzo interesować nie będą. Tu należą: ust. 86. p. t. »Ren«, ust. 85. »Dunaj«, ust. 95. »Starożytna Galia«, ust. 138. »Lud Swebów«. Por. z to-

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

mu II. ust. 109, 11. Skoro wiele ustępów z oryginału opuszczono z korzyścią dla samej książki, można było zapewne i te pominąć albo je zastąpić rzeczami dla ucznia bliższemi.

Zresztą materyał wybrano odpowiedni. Pomieszczono dużo bajek, do których tak lgną dzieci. Należało tylko sformułować jaśniej bajkę o »Jeleniu i jelonku« ust. 90., w której znajdujemy postawione na równi wyrazy: hinnuleus, cervus, Aesopus.

Przykłady na kl. II. co do treści więcej są dobrane. Ustępy ciągłe liczą się z rozwojem umysłowym i wiadomościami ucznia w 2. roku nauki gimnazyalnej. Jeszcze i tu napotka się czasem słabość do szumnych tytułów, np. ust. 125. 2. »Panowanie mędrca nad sobą samym«, (opowiadanie o tem, jak Xenofont spokojnie zniósł śmierć syna). Czy nie silniejsze wrażenie zrobiłby na uczniu napis: »Ojczyzna nad wszystko!«, wierniej oddający treść ustępu? Pod tę rubrykę zaliczyć trzeba także ust. 108.: »Umiarkowanie mędrca«. W części historycznej nagromadzono czasem zbyt wiele imion własnych, nawet mniej znanych; por. ustępy: 92., 113. Trudne dla ucznia będzie zd. 132, 3: Oratores *nisi probaverunt, delectaverunt, flexerunt,* eloquentiae laude egent. Taksamo siły ucznia przechodzi zdanie w ust. 157.: labor autem ipse, *si eum per se spectes,* numquam aut raro dulcis est. Przytoczę jeszcze ust. 133. »Wróżba przed bitwą pod Sentinum«, ustęp dość trudny a nadto kłopotliwy wyjaśnieniami *Martius lupus, Martia gens,* koniecznemi do zrozumienia »wróżby«.

Że trudności w książce o ciągłych ustępach muszą być większe, to jasne. Ponad treścią myśl autorów musiała wytężać się nad wciągnięciem materyału gramatycznego. Ale o ile uprościłaby się rzecz, gdyby w całej rozciągłości przeprowadzono zasadę, że dla klasy I. i II. pisze się nie »Wypisy« ale »Ćwiczenia«. Konstrukcye trudniejsze odpadłyby, albo przynajmniej poznawałby je uczeń stopniowo. Ta zasada stanowczo powinna być przeprowadzona w zdaniach luźnych. Tu krępować się nietrzeba ani autorem, ani ciągłością treści, ale wybrać się powinno zdania najkrótsze i najprostsze, aby tylko uczniowi zastosowanie nowej reguły okazać.

Również łatwością powinny celować zdania polsko-łacińskie. Odpowiadają one celowi, jeżeli zawierają słowa już znane i to w takiem znaczeniu, w jakiem uczeń poprzednio je poznał. Względów tych nie przestrzegają niekiedy obydwa podręczniki. A już na karb niedokładności przekładu policzyć trzeba takie zdania, jak w Ćwiczeniach na klasę drugą ustęp polski 33.: »Każdy powinien zostać w swoim stanie« (Kastowość?). Albo ustęp 40.: »Cesarz August zakazał spalić *poematy* Wergilego«.

Pośrednie miejsce między zdaniami luźnemi a dłuższemi opowiadaniami zajmują powiastki. Są to najczęściej anekdoty z życia sławniejszych mężów starożytności. Przesuwa się cały szereg nazwisk, bardzo często z dodatkiem »philosophus« i jakaś sentencya lub odpowiedź dowcipna. Sens ich niezawsze dostępny wprost uczniowi i wymaga dopiero objaśnień. Por. na klasę I. ust. 134. 8. (Dyogenesowskie hominem quaero), na klasę II.: ust. 12. 1. 2.; 111. 3.; 114. 2.; 129. 1.; 166. 4.

Przy powyższem układzie książki stosowana być musi i odmienna metoda w nauce. Ponad wszystkiem górować ma zasada, wyrażona w Instrukcyach str. 135. »Der Lehrer muss Herr des Buches sein: stimmt die An-

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Ordnung der Sätze im Buche nicht ***mit seinem eigenen*** methodischen Gange überein, so wird er selber sie diesen entsprechend gruppieren; erscheinen ihm manche Sätze dem Inhalte noch unbedeutend oder überflüssig, so wird er sie beiseite lassen«. Plan nauki na godzinę obmyśla nauczyciel: ze zdań luźnych bierze to, co jego planowi odpowiada, z ustępów ciągłych znowu te, które uzdolnieniu klasy odpowiadają. Ale pierwsze traktuje według metody dawnej, drugie o ile możności w całej łączności i tempie raźniejszem. Do kawałków ciągłych zastosuje dla urozmaicenia nauki polecone przez Instrukcye (str. 44) »*Übungen im Lateinsprechen*«, z wyrażonym tamże jasno celem, »zumal ihnen diese Übung als eine geistige Kraftäusserung ***Freude macht***«. Takie pytania łacińskie bawią dzieci!

Z ustaleniem podręczników Steinera i Scheindlera pomyśleć wypadnie i o odpowiedniem zastosowaniu gramatyki. Dziś jest rozbrat między jednem a drugiem, a daje się uczuć to najwięcej przy perfectach i supinach. Składnia imion miast pominięta, a przykłady w Ćwiczeniach są liczne.

Lwów. *W. Śmiałek.*

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Sprawozdanie z czynności Towarzystwa

od d. 1. stycznia do d. 31. lipca 1895 r.

I. Sprawy ogólne.

Przez większą część tego czasu urzędował Wydział, wybrany na II. Walnem Zgromadzeniu [1]); Wydział zaś, który wybrało III. Walne Zgromadzenie [2]) na rok 1895/96, ukonstytuował się na posiedzeniu dnia 26 czerwca b. r., wybierając skarbnikiem ponownie prof. Franciszka Hoszowskiego, sekretarzem prof. Stanisława Schneidera.

Wydział, jeden i drugi, odbywał posiedzenia w miarę potrzeby, spełniając obowiązki, które wkłada na niego §. 16 statutu. Jednem z głównych starań dawniejszego Wydziału było to, aby III. Walnemu Zgromadzeniu zapewnić liczniejszy udział filologów całego kraju i zapełnić jego posiedzenia pokaźną liczbą i doborem odczytów i referatów. Dzięki uprzejmości i gorliwości Koła krakowskiego zamiar ten powiódł się zupełnie, jak świadczy umieszczone poniżej, pod IV., sprawozdanie z tegoż III. Walnego Zgromadzenia.

Między innemi przedłożono Walnemu Zgromadzeniu sprawę chrestomatyi z utworów poetów polsko-łacińskich, a dyskusya i uchwały powzięte będą dla Wydziału wskazówką do dalszego działania.

Słowa uznania i zachęty, które padły na temże Walnem Zgromadzeniu, pozwalają wnosić, że również czasopismo nasze w przyszłości w łatwiejszych niż dotychczas znajdzie się warunkach. Byt jego i rozwój zależy jednak nietylko od wspólnej pracy członków, ale także od zasobów materyalnych, potrzebnych na to wydawnictwo. Usiłowania Wydziału w tym kierunku odniosły pomyślny skutek o tyle, że Wys. Rada szkolna krajowa przyznała z funduszów swoich 100 zł. w. a. na wydawnictwo *Eosu*. W tejsamej intencyi wniósł Wydział podanie do Wys. c. k. Ministerstwa W. i O., a przychylność tych Dostojników, od których decyzyi załatwienie sprawy zależy, pozwala żywić nadzieję, że Wys. Ministerstwo nie odmówi wydawnictwu pomocy. Natomiast prośba wniesiona do Wys. Sejmu krajowego o subwencyę na rzecz wydawnictwa nie została uwzględnioną.

---

[1]) Zob. *Eos*, rocz. I. zesz. 2. str. 209. n.

[2]) Zob. poniżej sprawozdanie z III. Walnego Zgromadzenia str. 126.

Digitized by Google

Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Wydział Koła krakowskiego, wybrany w d. 8. grudnia 1893 r. (zob. *Eos*, I. str. 214), urzędował aż do d. 10. maja 1895 r. W dniu tym odbyło się Walne Zgromadzenie Koła, na którem wybrany został Zarząd na r. 1895/96, mianowicie: prof. dr. K. Morawski jako prezes, dyr. St. Siedlecki jako zastępca prezesa, profesorowie St. Bednarski, P. Chrzanowski, A. Gąsiorowski, A. Lasson, dr. Ad. Miodoński, M. Sas jako członkowie Wydziału.

Towarzystwo łącznie z Kołem krakowskiem liczyło w d. 31. maja 1895 171 Członków, mianowicie:

1. Towarzystwo właściwe 138 Członków, a to 59 we Lwowie, 79 w innnych miastach (wyjąwszy Krakowa);

2. Koło krakowskie 33 Członków.

W ciągu roku 1894/95 utraciło Towarzystwo przez śmierć 4 Członków: śp. Lewickiego Piotra, prof. II. gimn. we Lwowie; śp. Młodzianowskiego Stanisława, zast. naucz. w IV. gimn. we Lwowie; śp. Sękowskiego Michała, prof. w Nowym Sączu; śp. Kozakiewicza Ludwika, prof. gimn. w Rzeszowie. Wystąpiło z Towarzystwa w tym czasie 5 Członków; 19 Członków, którzy wpisali się w swoim czasie w poczet Członków, nie złożyli jednakże dotychczas ani wpisowego ani żadnej wkładki, nie zostało wliczonych w poczet 171 Członków. W ciągu ostatniego roku wstąpiło natomiast do Towarzystwa 9 nowych Członków. Stosownie do życzenia Koła krakowskiego Wydział Towarzystwa uchwalił policzyć Członkom Koła krakowskiego i Członkom mieszkającym na prowincyi wkładki na r. 1893 złożone, na r. 1894.

II. Zwyczajne posiedzenia Towarzystwa we Lwowie.

W czasie od 1. stycznia [1]) do 31. lipca 1895. odbyło Towarzystwo we Lwowie cztery zwyczajne posiedzenia.

Na czternastem zwycz. posiedzeniu d 17. stycznia 1895 r, czytano i objaśniano dwa rozdziały z Historyi Tacyta. Dodać należy, że o ile czas na to pozwalał, zajmowano się także na innych posiedzeniach lekturą Historyi Tacyta.

Piętnaste posiedzenie, na które Wydział zaprosił członków Towarzystwa historycznego, odbyło się dnia 7. marca. Czytał prof. K. Heck »O najnowszych wykopaliskach w Troi«. Treść tego odczytu była następująca:

Wstęp tworzył opis podróży, którą Prelegent odbył na wiosnę r. 1893 z Czanak-Kalessi czyli Dardanelów do Troi, dzisiejszego Hissarliku. Prelegent stwierdził, że konfiguracya terenu równiny trojańskiej zgadza się w ogólnych rysach ze szczegółami, przez Homera przekazanymi; następnie przeszedł do scharakteryzowania niesystematycznych prac Schliemanna i przeprowadzonych z całą ścisłością naukową wykopalisk Dörpfelda i jego pomocników, którzy weszli w skład dwóch ostatnich ekspedycyi niemieckich Nastąpił opis dziewięciu pokładów wzgórza hissarlickiego, przyczem zaznaczono dokładnie, co jeszcze Schliemann odsłonił, a co obecnie Dörpfeldowi przypisać musimy. Rezultatem odkryć tego ostatniego jest wykazanie, że

[1]) Sprawozdanie z czterech pierwszych posiedzeń w r. 1894/95 zob. w *Eos* roczn. I. zesz. 2. str. 209. n.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

miasto o mikeńskiej kulturze istniało w szóstej warstwie i że chyba w tym pokładzie szukać należy grodu Pryama. Skutkiem tego historya wzgórza hissarlickiego cofa się aż do czwartego tysiąclecia prz. Chr., co też znajduje swe uzasadnienie w znakomitem pod każdym względem położeniu tego punktu, panującego nad całym handlem z morza Czarnego do Egejskiego.

W dyskusyi nad tym odczytem, zabierali głos: prof. Dr. Kruczkiewicz, Dr. Czołowski, Prezes Towarzystwa i Prelegent.

Odczyt pojawił się w druku w Kwart. histor., roczn. IX. zesz. 3. za r. 1895.

Szesnaste zwyczajne posiedzenie odbyło się 5. kwietnia; zgromadzonym odczytał prof. Konarski część I. swego przekładu »Żab« Arystofanesa, poprzedziwszy go uwagami o literackiem znaczeniu tej komedyi i współczesnych jej stosunkach politycznych Aten [1]).

W dyskusyi nad wstępem i nad samym przekładem zabierali głos: Prezes, prof. Dolnicki, prof Zagórski, prof. Heck, wreszcie sam Prelegent.

Siedmnaste zwyczajne posiedzenie, pierwsze po Walnem Zgromadzeniu, odbyło się dnia 5. lipca 1895 r. Prezes Towarzystwa prof. dr. Ćwikliński zagaił je stwierdzając, że zjazd w Krakowie w czasie Zielonych świąt odpowiedział słusznym oczekiwaniom i zjednał sobie uznanie, co niezawodnie zachęci członków do dalszej gorliwej pracy.

Z kolei nastąpił odczyt dra T. Mandybura: »O Parasycie Lucyana«. Prelegent zauważył w tym dyalogu parodyę dyalogów Platońskich z satyryczną i polemiczną tendencyą, skierowaną przeciw współczesnym filozofom, którzy na dworach możniejszych osób szukali utrzymania i jako pasożyci bardzo podrzędne mieli znaczenie. Utwór był napisany pod świeżem wrażeniem filozoficznych studyów Lucyana około r. 160. po Chr. Lekki dowcip wyróżnia go od późniejszych dzieł autora, odznaczających się zjadliwą satyrą. Żartobliwe dowody, wzięte z historyi i literatury, że pieczeniarstwo należy do rzędu sztuk, składają się na jego treść zajmującą.

Głos zabierali w dyskusyi nad tą pierwszą częścią odczytu, po której nastąpi szczegółowy rozbiór utworu, prof. Zagórski, dr. Jezienicki i sam prelegent. Podniesiono w niej liczne reminiscencye z Platona i częste, jak u tamtego, cytaty z Homera. Lucyan nazywa taksamo zajęcie pieczeniarza ἡ βασιλικὴ τέχνη, jak Platon zadanie męża stanu. Jako zaletę samego odczytu wyszczególniono należyte ugrupowanie materyału i piękność oraz barwność języka.

Ponad program wygłosił prof. Zagórski bardzo ciekawy referat: »O niedostatkach obecnej metody w nauczaniu filologii klasycznej w szkołach średnich i o środkach zaradczych«. Ponieważ jednak sprawy tak ważnej nie chciano zbywać krótką z powodu spóźnionej pory dyskusyą, przeto na wniosek prof. Dolnickiego odroczono ją do jednego z następnych posiedzeń. Ma się ono odbyć, skoro odczyt prof. Zagórskiego pojawi się w druku, a nastąpi to niebawem w czasopiśmie *Muzeum*.

---

[1]) Zob. wyjątek z tego przekładu powyżej str. 68—73.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

III. Posiedzenia Koła krakowskiego.

Na siódmem zgromadzeniu, 29. stycznia 1895 miał odczyt prof. Dr. K. Morawski: »Cesarz Julian Apostata w Antyochii«.

Na ósmem zebraniu, 22. lutego b. r., mówił p. J. Tyrała o »Micie Hezyoda o pięciu wiekach«.

W dyskusyi brali udział pp. Dr. Leon Sternbach i Dr. Stanisław Witkowski.

Na dziewiątem zebraniu, 22. marca b. r., miał prof. Dr. Kawczyński odczyt »O nowszych odkryciach w dziedzinie starożytnej muzyki greckiej«. Odczyt ten illustrował Prelegent na fortepianie.

W dyskucyi brał udział Dr. St. Witkowski. Wykład oddrukowano powyżej str. 28 n.

Z powodu różnych przeszkód Walne Zgromadzenie Koła zamiast w styczniu odbyło się dopiero 10. maja, na którem po załatwieniu spraw administracyjnych i udzieleniu absolutoryum ustępującemu Wydziałowi wybrano nowy Zarząd, wymieniony powyżej str. 115.

IV. Sprawozdanie z III. Walnego Zgromadzenia Towarzystwa filologicznego, które odbyło się w Krakowie d. 1. czerwca 1895 r.

Od drugiego Walnego Zgromadzenia Towarzystwa filologicznego upłynęło miesięcy czternaście; drugie bowiem Zgromadzenie odbyło się we Lwowie d. 31. marca 1894 r. Przenosząc trzecie Walne Zgromadzenie na termin nieco późniejszy (na co §. 18. statutu zezwala), na dzień 1. czerwca, Wydział kierował się życzeniem, aby to Walne Zgromadzenie połączyć co do miejsca i czasu obrad z Walnem Zgromadzeniem Towarzystwa nauczycieli szkół wyższych, które w tym roku obradowało w Krakowie w czasie Świąt Zielonych, dnia 2. i 3. czerwca, i zapewnić tym sposobem naszemu także zebraniu liczniejszy udział Członków, zamieszkałych w różnych miejscowościach kraju. Wydział pragnął, aby Zgromadzenie tegoroczne zainaugurowało szereg zjazdów filologów naszych i żywił nadzieję, że znaczniejsza liczba odczytów naukowych i wymiana myśli między Członkami, przybyłymi na Zebranie, przyczynią się do wzbudzenia żywszego ruchu naukowego.

Gdy wymiana zdań między Prezesem i Wydziałem Towarzystwa z jednej, a Zarządem Koła krakowskiego z drugiej strony, doprowadziła do zupełnego porozumienia i gdy zapewniony został szereg wykładów i referatów, ułożono, wydrukowano i rozesłano *Program III. Walnego Zgromadzenia*, nadto ułożono, wydrukowano i rozesłano *Sprawozdanie z czynności Towarzystwa filologicznego za czas od 1. kwietnia 1894 r. do 31. maja 1895 r.*, zawierające na końcu (str. 7) *Zestawienie rachunkowe funduszów Towarzystwa filologicznego za czas od 31. czerwca 1894. do 16. maja 1895 r.*

Zgodnie z programem zgromadziło się w Krakowie w d. 1. czerwca o godz. 10 przed południem w jednej z większych sal *Collegii Novi* około 60 Członków Towa-

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

rzystwa z Krakowa, Lwowa i niektórych miast prowincyonalnych. Obecnych powitał imieniem Koła krakowskiego Zastępca Prezesa tegoż Koła, dyr. Siedlecki temi słowy:

Mam zaszczyt jako Zastępca Prezesa Koła filol. krakowskiego powitać Panów, którzy zechcieliście z poza Krakowa przybyć na to Walne Zgromadzenie. Każdy objaw łączności między nami musi być bardzo pocieszający. Ponieważ przyjście do skutku tego zjazdu zawdzięczamy głównie Prezesowi Towarzystwa, prof. Dr. Ćwilińskiemu, zechce czcigodny Prezes przyjąć od nas serdeczne podziękowanie.

Następnie zabrał głos Prezes Towarzystwa filologicznego, prof. Dr. L. Ćwiklíński i przemówił mniejwięcej w ten sposób:

Zagajając III. Walne Zromadzenie Towarzystwa filologicznego, poczytuję sobie za obowiązek powitać wszystkich Członków i Towarzyszy pracy a zarazem podziękować za gotowość, z jaką Członkowie krakowscy zajęli się tym Zjazdem; dziękuję również p. Dyr. Siedleckiemu za serdeczne słowa powitania.

Skromne były zawiązki naszego Towarzystwa, skromny był i jest zakres jego działania. Widocznie jednak myśl zdrowa przyświecała jego założeniu; zdołała bowiem rzeczywiście skupić pod sztandarem jednym wszystkich niemal w kraju mężów, co do tej chorągwi z tytułu byli zapisani; ona też zdołała przeobrazić dzisiejsze III. Walne Zgromadzenie Towarzystwa w pierwszy Zjazd filologów polskich. Oby miejsce naszych obrad, oby gościnność, której nam użycza najpierwsza i najznakomitsza — ongi, a także niezawodnie i dzisiaj — szkoła humanizmu na polskiej ziemi, dobrą były wróżbą dla naszego dzisiejszego zebrania, dla pomyślnego rozwoju w przyszłości i zjazdów i samego Towarzystwa!

Zjazd ten pierwszy odbywa się w okresie niepomyślnym, przykrym dla studyów klasycznych — jednak nie niepomyślnym dla nauki samej, dla pracy badawczej — przeciwnie, dzięki niespodziewanym odkryciom i zdobyczom archeologicznym, epigraficznym i literackim rozszerzyło się znacznie pole badań, nowe a żyzne odsłoniły się łany, nowe ujawniają się kierunki w studyach. Ale jest to okres przejściowy, chwila przełomu, w której się ważą losy filologii klasycznej, jako środka nauki szkolnej, jako podstawy ogólnego wykształcenia. Do takiego czasu, do takich stosunków snadnie można zastosować słowa greckiego pisarza: πολλάκις δοκεῖ τὸ φυλάξαι τἀγαθὰ τοῦ κτήσασθαι χαλεπώτερον εἶναι: częstokroć trudniejszą jest rzeczą zachować dobro i byt mu utrwalić, aniżeli je nabyć.

Nie chcę przesądzać o przyszłości, nie chcę orzekać, czy wiek XX. nie na nowych podstawach wzniesie gmach wykształcenia. Ale to wydaje mi się pewnem, o tem ani na chwilę nie wątpię, że wszyscy tu zebrani godzimy się na potrzebę łaciny i greczyzny w gimnazyum. Rzeczą więc naszą strzedz dobra, powierzonego naszej pieczy i naszym też obowiązkiem starać się usilnie o to, aby ono rzeczywiście dostało się w udziale tym wszystkim, którzy z niego mają mieć pożytek i korzyść — iżbyśmy nie potrzebowali o sobie powiedzieć z poetą greckim (Euripidesem) τὰ χρήστ' ἐπιστάμεσθα καὶ γιγνώσκομεν οὐκ ἐκπονοῦμεν δ' . . .

Niedość odpierać tylko zarzuty, skierowane przeciw klasycyzmowi Przegra sprawę, kto ogranicza się na obronie i myśli o niej dopiero w chwili niebezpieczeństwa. W czas należy zapobiegać zarzutom, czynić je niemożliwymi. W znaczne mierze jest to w naszej mocy i naszym też jest obowiązkiem.

Zadanie to jest poważne, więc wymaga ciągłych i gorliwych starań i trudów, i tylko pracując wespół i w zupełnem porozumieniu z innymi towarzyszami sprostać mu zdołamy.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Oto cel naszego Towarzystwa i cel naszych zjazdów. Życzę, aby zebranie dzisiejsze ziściło nasze pragnienia i życzenia, ażebyśmy wrócili do domu pokrzepieni na duchu, przejęci gorącym zapałem do pracy, silną wiarą w słuszność sprawy, której służymy, ufnością, że jeszcze na długie lata zapewniony jest byt, siła i wartość studyów klasycznych jako głównej podstawy wyższego wykształcenia.

Po tej przemowie, przyjętej oklaskami przez Zgromadzenie, Prezes oznajmiła że ważne przeszkody nie pozwalają Prezesowi Koła krakowskiego prof. Dr. Morawskiemu dzielić z nim zaszczytu przewodniczenia obradom Zgromadzenia; zaprosił więc na zastępcę swego p. dyr. Siedleckiego, na sekretarzy pp. prof. Tyrałę i Jędrzejowskiego.

Nastąpił bezzwłocznie punkt 2. porządku dziennego:

Sprawozdanie z czynności Towarzystwa i Koła krakowskiego tudzież z czynności Wydziału Towarzystwa.

Ponieważ drukowane sprawozdanie znajdowało się w rękach Zebrania, przeto na wniosek Dr. Jezienickiego uwolniono Sekretarza od czytania sprawozdania, a sprawozdanie przyjęto bez dyskusyi do wiadomości.

Poczem Zgromadzenie przystąpiło do punktu 3. porządku dziennego, t. j. do wyboru Komisyi skontrującej.

Na wniosek Prezesa wybrano do tej Komisyi pp. Dr. Kawczyńskiego, Sasa i Dr. Łuczakowskiego. Przy tej sposobności nadmienił Prezes, że Wys. Rada szkolna krajowa przyznała przed kilku dniami na rzecz wydawnictwa czasopisma *Eos* w r. b. kwotę 100 zł. w. a. i podziękował wśród oklasków Zgromadzonych najwyższej Magistraturze szkolnej w kraju za tę pomoc. Wyraził nadto nadzieję, że w tym roku lub w przyszłym zechce zapewne także Wysokie c. k. Ministerstwo W. i O. udzielić znaczniejszego zasiłku i temsamem utrwalić byt czasopisma.

Z kolei nastąpił punkt 4: odczyt prof. Dr. Miodońskiego: »*O łacinie prawników rzymskich*«.

Odczyt ten wydrukowany jest powyżej, str. 52—62, dlatego go na tem miejscu nie streszczamy.

Do dyskusyi nad tym odczytem, którego Zgromadzeni wysłuchali z wielkiem zajęciem, nikt się nie zgłosił; przeto Prezes podziękowawszy Prelegentowi za tak pouczający wykład, przystąpił do dalszego punktu porządku dziennego i udzielił głosu prof. Dr. Jezienickiemu, aby imieniem Komisyi, przez Wydział Towarzystwa wybranej, referował: »*O wydaniu chrestomatyi z utworów poetów polsko-łacińskich dla gimnazyów*«.

Referat ten wydrukowany jest powyżej na str. 74—79.

W dyskusyi nad tym referatem zabrał najpierw głos prof. Geciów. Wypowiedział on życzenie, aby wstępy i komentarz wydania były napisane w języku łacińskim, czyli, innemi słowy, aby cała książka była wyłącznie łacińską; w takim bowiem tylko wypadku mogłoby wydanie znaleźć czytelników i pokup także poza granicami kraju.

Następnie przemówił prof. Dolnicki: Zasadniczo nie ma nic przeciw wydaniu chrestomatyi, owszem uważa je za pożądane, zastanawia go jednak st. ona praktyczna wydawnictwa. Wiadomo, że młodzież nasza ma do pokonania wiele lektury; wiadomo, jaki cel ma prywatna lektura w językach klasycznych, mianowicie: pogłębienie i rozszerzenie wiadomości u uczniów. Otóż teraz według wniosków Referenta i Komisyi miałby przystąpić nowy rodzaj lektury prywatnej, który nie wiedzieć, z czem połączyć: czy z obowiązkową lekturą w języku łacińskim i greckim, czy,

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

co zdaje się sama rzecz zalecać, z lekturą w języku polskim Te względy nasuwają pewne wątpliwości, osobliwie te: czy wydanie podręcznika chrestomatyi znajdzie grunt należycie przysposobiony, czy uczniowie będą mieli możność korzystania z tej chrestomatyi. Wiadomo, że w wielu gronach nauczycielskich odzywały się zdania przeciw lekturze domowej w obecnym zakresie i pod tym względem nie zgodzono się jeszcze na jedno zdanie.

Wobec tego należałoby zastanowić się nad tem, czy i w jaki sposób możnaby lekturę chrestomatyi wprowadzić do gimnazyum, mianowicie też, czy nie byłoby odpowiedniem, ażeby przyłączyć tę lekturę do języka polskiego. Lektura prywatna z języków klasycznych ma już dość materyału do pokonania; nie możnaby jej więc jeszcze rozszerzać.

Profesor Rzepiński występuje przeciw żądaniu prof. Geciowa, aby wydanie i napis chrestomatyi były w języku łacińskim. Zagranica może się zapoznać z naszymi humanistami w wydaniach Akademii umiejętności. U nas zaś czysto łacińskie wydanie chrestomatyi nie znalazłoby wielu czytelników; w polskiem wydaniu przeczyta uczeń przynajmniej wstęp i z tego korzyść odniesie. Zresztą mowca podziela powątpiewania prof. Dolnickiego. I tak wiele już mówią i piszą, że młodzież bardzo jest przeciążona; cóż dopiero będzie, gdy dodamy rzecz nową! W każdym razie wydanie chrestomatyi mogłoby przynieść tę korzyść, że nietylko uczniowie, ale i starsi braliby ją może do rąk, ciekawi, jak pisali nasi łacinnicy z 16. wieku.

Prof. Sas uważa wydanie chrestomatyi dla uczniów za chybione. Łatwo się mówi, że to ma być prywatna lektura, ale kto wskaże drogę uczniowi w tej lekturze? Inna rzecz z autorem klasycznym! Wobec tego uczeń może wcale nie zabierze się do lektury chrestomatyi. Wogóle uwzględnianie młodzieży w tym wypadku uważa za niesłuszne. Jeżeli mamy chrestomatyę wydać, to reflektujmy głównie na dojrzałych ludzi, na filologów z zamiłowania, nie tylko z zawodu, a takich jest jednak dość dużo, zwłaszcza między duchowieństwem. Książka opracowana tak, ażeby ustępy, w niej umieszczone, odpowiadały potrzebom starszych, może zdaniem mowcy mieć zapewnioną poczytność.

Prof. Dr. Miodoński sądzi, że chrestomatya byłaby bardzo pożądana, wątpi jednakże, ażaliby znalazła wielu czytelników. Zaleca natomiast napisanie i wydanie monografii o humanizmie polskim. Jeden z naszych uczonych ma zamiar pisać historyę literatury łacińskiej. Do tej historyi literatury łacińskiej możnaby ową monografię wcielić jako dodatek. Jeżeliby zaś owa historya literatury rzymskiej nie miała wcześnie być wydaną, możnaby poprosić prof. Dr. Morawskiego, ażeby napisał i wydał osobną rzecz o humanizmie polskim

Prof. Geciów oświadcza, że miał na myśli nie tylko uczniów, lecz przedewszystkiem filologów i to także zagranicznych, dlatego przemawiał za wydaniem chrestomatyi w języku łacińskim.

Prof. Dr. Danysz zaznacza, że wypowie zdanie, które może wyda się zaściankowem. Humanizmowi nie przypisuje tej wartości, jaką, zdaje się, przysądza mu Komisya i Referent. Humanizm był to ogień słomiany, który prędko zgasł. Ma więc humanizm tylko znaczenie historyczne, dlatego mowca nie byłby zatem, aby wprowadzać lekturę humanistycznych utworów do szkoły. Szkoła dawać powinna uczniom to, co jest najlepsze, takiemi zaś są oryginalne dzieła autorów klasycznych, nie ich surogat t. j. dzieła humanistów. Horacego n. p. tak mało czyta się dziś w gimnazyum; a byłoby rzeczą pożądania godną, aby uczniowie więcej poznali jego

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

utworów. Nie godzi się, by odwracać uwagę uczniów od wzorów klasycznych, podając im chrestomatyę z utworów humanistów do ręki.

Przeciw samej książce nie ma nic do powiedzenia, ale w każdym razie należy wypuścić z napisu wyrazy »dla gimnazyów«.

Prof. Dr. Sternbach nie zgadza się z Dr. Danyszem co do humanizmu i jego znaczenia, ale przeciwny jest chrestomatyi z tego względu, że młodzież i tak jest przeciążona. Więcej odpowiadałaby celowi książka, uwzględniająca autorów starożytnych, w szkole nieczytanych. W ten sposób mógłby uczeń poznać różne fazy rozwoju literatury rzymsko-łacińskiej. Zresztą chrestomatya z utworów humanistycznych nie nauczy dobrego języka łacińskiego. Zdaniem mowcy byłoby lepiej, gdyby się postarano o dobre tłómaczenia dzieł humanistycznych i umieszczono je w *Wypisach polskich*.

Radca szkolny Dr. German: Na porządku dziennym jutrzejszego posiedzenia Towarzystwa nauczycieli szkół wyższych znajduje się referat, zmierzający do tego, ażeby materyał naukowy w naszych szkołach średnich ograniczyć; słychać bardzo poważne głosy, wskazujące nawet rozmiary, do których należałoby naukę ścieśnić, a przedewszystkiem bardzo silne głosy i to pośród samego nauczycielstwa, odzywające się wprost przeciw lekturze prywatnej. Sprawę tę podniesiono niedawno z pewnym naciskiem; w tej dyskusyi trzeba ją także wziąć pod rozwagę. Zmiana, jaką sprowadziła w wychowaniu młodzieży nauka jednorazowa, nie miała tego na celu, ażeby wolny czas, który uczniowie przez to zyskują, był obrócony na naukę w domu; czas ten ma być poświęcony dla fizycznego rozwoju uczniów. Otóż ilekroć pojawią się głosy, by w tym lub owym kierunku ograniczyć materyał naukowy, wówczas każdy chętnie na nie się godzi; ale ilekroć zejdzie się do rozmaitych względów nauki, tu kończy się rzecz i nietylko nie chciałoby się na zmianie nic stracić, lecz owszem często zyskać.

W referacie odczytanym wyłania się myśl wprowadzenia do gimnazyum czegoś całkiem nowego, niepołączonego ściśle z żadnym przedmiotem w gimnazyum; nie można tego przyczepić do nauki filologii klasycznej, bo brak wspólności rzeczowej; do nauki języka polskiego również nie, bo brak wspólnego gruntu językowego. Mowca przyznaje, że byłoby rzeczą pożądaną, ażeby chrestomatya się pojawiła; popiera jednak wniosek, ażeby z tytułu opuszczono wyrazy »dla gimnazyum«. Bo i bez tego książka ta znaleźć się może w rękach uczniów gimnazyalnych, ale nie trzeba im tego nakazywać. Mógłby się bowiem zdarzyć filolog, któryby ją wprowadził do szkoły; na tem zaś ucierpiałaby tylko nauka filologii właściwej. Coby się zatem więcej zyskało z jednej, utraciłoby się z drugiej strony.

Przewodniczący, Dr. Ćwikliński: Zdaje się, że może zostaliśmy nie tak zrozumiani, jakeśmy tego pragnęli (mam na myśli Wydział i Komisyę); może też Referent zbyt silnie uwydatnił moment przystosowania tej książki do potrzeb uczniów gimnazyalnych. Nam chodzi głównie o to, ażeby taką książkę stworzyć i wydać, o to, ażeby ona istniała; gdy będzie istniała, natenczas zdarzy się niezawodnie i to nieraz, że ten czy ów starszy uczeń weźmie ją do rąk i przeczyta niektóre wyimki, a przynajmniej przedmowę i ustępy literackie; nowego ciężaru narzucać uczniom nie chcemy. Spodziewamy się również, że wydaniem chrestomatyi wyświadczylibyśmy przysługę słuchaczom uniwersyteckim i kandydatom stanu nauczycielskiego, zajmującym się specyalnie literaturą polską; czerpaliby oni z niej pogląd na naszą literaturę humanistyczną i wiadomości, których obecnie muszą szukać po wielu, niełatwo dostępnych dziełach. Mowca zgadza się na opuszczenie w tytule wyrazów »dla gimna-

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

zyów«; przytem zaznacza, że w mocy jest Zgromadzenia oświadczyć, czy Wydział ma zaniechać myśl o wydaniu chrestomatyi, czy też ma starać się ją urzeczywistnić i że Wydział pragnie stanowczej wskazówki.

Prof. Rzepiński: Nie mamy powodu uchwalić, ażeby chrestomatyi tej nie wydawać. Chodzi o to głównie, aby były fundusze po temu. To, co powiedział prof. Miodoński, że przedewszystkiem powinno nam zależeć na historyi humanizmu, to prawda; zdaniem mowcy więcej jeszcze pożądaną byłoby rzeczą, abyśmy mieli i traktat i zarazem wyimki z literatury humanistycznej. Przekładów z tejże literatury albo wcale nie posiadamy, albo bardzo niedołężne; już więc z tego powodu zamierzone wydawnictwo byłoby bardzo na czasie. Gdyby uczniowie gimnazyalni nie mieli do niej zaglądać, pewna, że braliby ją do rąk inni czytelnicy.

Referent, Dr. Jezienicki: Zarzuty, które podczas tej dyskusyi podniesiono, nie tyczyły się samej chrestomatyi, lecz jej celu. Myśl zawarta we wniosku prof. Geciowa, była dokładnie rozważana w komisyi; komisya zgodziła się na to, co podałem w referacie, głównie z tego względu, aby chrestomatya była także dla użytku uczniów gimnazyalnych. Zagranicy nie brała komisya wcale na uwagę: zagranica może się posługiwać krytycznemi wydaniami Akademii. Co do wniosków prof. Dolnickiego, Danysza i Radcy Germana, Referent zaznaczył z naciskiem, że chrestomatya jest przeznaczona wyłącznie do lektury nadobowiązkowej. Nauczyciel, kierujący nauką prywatną, zwróci uwagę uczniów, że istnieje książka taka a taka, i że dobrzeby było, ażeby uczniowie ją przeczytali. W tym duchu postanowiono umieścić w tytule wyrazy »dla gimnazyów«. Zdanie, że tłómaczenia mogą zastąpić wyimki z oryginałów, nie trafia do przekonania Referenta. My tłómaczeń właśnie nie posiadamy; przekłady Syrokomli nie dają pojęcia o duchu i treści utworów.

Wyrażono w toku dyskusyi obawę, że lektura poezyi humanistycznych, mogłaby uczniów odwodzić od wzorów klasycznych, zwłaszcza gdyby jaki nauczyciel żądał tego, aby uczniowie zadowalali wymagania zarówno co do autorów humanistycznych jak co do utworów klasycznych.

Rzeczywiście studyum starożytnych autorów poniosłoby szkodę, gdyby kto stawiał podobne wymagania; lecz tego przypuszczać niepodobna. Prawdą zaś jest niezaprzeczoną, że uczniowie zdolni, którym nauka gimnazyalna nie daje się zanadto we znaki, pragną czegoś nowego i dla tych wyimki takie byłyby bardzo pożądane.

Referent nie godzi się na zdanie, jakoby chrestomatya humanistyczna nie łączyła się ani z literaturą polską, ani z literaturą rzymską. Przeciwnie, język łączy ją z literaturą rzymską, treść zaś, zakres pojęć i myśli z literaturą ojczystą; wszak treść zaczerpnięta jest przeważnie z dziejów i stosunków polskich. Wiadomo, czem był humanizm dla nas; bez niego nie mielibyśmy Złotego okresu naszej literatury.

Co się tyczy uwagi, że więcej odpowiadałaby celowi książka o dziejach i rozwoju humanizmu, Referent przyznaje, że dzieło takie byłoby bardzo pożądane i pożyteczne. Ale napisanie go nie znosi potrzeby chrestomatyi. Referent sądzi, że chrestomatya byłaby uzupełnieniem takiego dzieła ogólnego.

Referent mniema, że żaden zarzut, który podniesiono, nie jest tak stanowczym, żeby należało wykluczyć przyjęcie wniosków, które przedkłada Komisya. Jedno tylko ustępstwo możnaby uczynić t. j. opuścić w tytule wyrazy »*dla gimnazyów*«.

Po przemówieniu Referenta otworzył Przewodniczący na powszechne życzenie Zgromadzenia po raz wtóry dyskusyę. Najpierw zabrał głos prof. Dr. Morawski: Godzi się ze zdaniem Dra Danysza, że utworów humanistów niemożna porównać

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

z klasycznymi. Zaznacza jednak, że Dr. Danysz za twardo się wyraził o humanizmie. Można o humanistach mówić z pewnem lekceważeniem tam, gdzie oni przerywają rozwój literatury narodowej, t. j. na Zachodzie. Ale i tam są nazwiska humanistów, o których z lekceważeniem wyrażać się nie wolno. Dla nas są humaniści już dlatego ważni, że wlali w nas miłość do starożytnego świata. U nas piszą oni po części po łacinie jak kronikarze; wielu z nich mianowicie poeci nie są tak zimni, jak gdzieindziej i nie piszą po łacinie dlatego, że nie mają talentu poetyckiego, ale dlatego, że są rzeczywiście poetami.

Prof. Sanojca pragnie usunąć obawę, że chrestomatya nie znajdzie czytelników w gimnazyum. Mowca kierując nauką języka polskiego w wyższem gimnazyum, miał sposobność przekonać się, że młodzież pragnie poznać wyjątki z wzorowych pisarzy naszej literatury humanistycznej. Następnie wyraża mowca życzenie, aby bez względu na to, czy dodatek »dla gimnazyów« będzie umieszczony w tytule, czy nie, nie spuszczano z oka przy układaniu dzieła potrzeb szkoły, bo młodzież pragnie takiego wydawnictwa. Kończy, oświadczając się za wnioskami Komisyi.

Prof. Bednarski: Dwa wnioski t. j. Komisyi i Dra Miodońskiego, ażeby zamiast chrestomatyi wydać historyę humanizmu w Polsce, dałyby się pogodzić w ten sposób, że chrestomatyę poprzedziłby wstęp obszerny, kreślący historyę humanizmu.

Prof. Dr. Creizenach sądzi, że proza humanistyczna miałaby dla młodzieży więcej interesu, niż poezya; wyjątki np. z Długosza i. t. p. pisarzów zajmowałyby ją bardzo. Poezya humanistyczna jest trudna. Oświadcza się zatem za chrestomatyą, zawierającą wyimki z prozy i poezyi humanistycznej.

Prof. Dr. Łuczakowski odpiera zdanie Dr. Danysza, jakoby uczniowie mało wynosili znajomości utworów Horacego i innych autorów klasycznych. Uczniowie wynoszą z gimnazyów tyle, ile każe władza, zresztą mowca zna wypadki, w których uczniowie czytali całego Horacego. W końcu wnosi zamknięcie dyskusyi. Wniosek ten przyjęto.

Przewodniczący udzielił głosu jeszcze prof. Brylowi, który był doń zapisany przed zamknięciem dyskusyi.

Prof. Bryl wraca do tego, co podniósł prof. Creizenach i powołuje się na doświadczenie, które go poucza, że wydanie mieszanej chrestomatyi z utworów poetycznych i prozaicznych byłoby bardzo pożądane. Przypomina przytem, że książka, która ma napis »*dla gimnazyów*«, odstrasza uczniów.

Referent Dr. Jezienicki: Komisya zastanawiała się i nad tem, co zawarte jest w wniosku prof. Creizenacha i Bryla, sądziła jednak, że jeżeli wydanie zamierzone teraz przyjdzie do skutku, to w przyszłości można będzie pomyśleć o wydaniu chrestomatyi z prozy humanistycznej. Czyniąc taki rozdział, Komisya kierowała się głównie względami na szczupłe fundusze Towarzystwa W zasadzie wykonaniu wymienionego wniosku nic nie stoi na przeszkodzie. Zresztą przez wydanie chrestomatyi z poetów humanistycznych nabierzemy doświadczenia; jeżeli wydanie to okaże się praktycznem, jeżeli znajdzie wzięcie i uznanie, wtedy bez wątpienia będzie można wystąpić z wydaniem chrestomatyi z prozy łacińskiej.

Poczem przystąpiono do głosowania.

Zgromadzenie przyjęło wnioski Komisyi z poprawką prof. Dr. Creizenacha i z tym dodatkiem, aby wzgląd na potrzeby gimnazyum miał drugorzędne znaczenie.

Prof Dr. Miodoński odstąpił od swego wniosku.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Prezes, Dr. Ćwikliński zwrócił się do prof. Morawskiego z prośbą, aby jako znakomity znawca polskiego humanizmu zechciał wydawnictwu zapewnić swój współudział, przedewszystkiem zaś, aby podjął się napisania wstępnego poglądu na rozwój humanizmu i literatury humanistycznej w Polsce. Prof. Morawski dał odpowiedź przychylną i przyrzekł napisać ów wstępny traktat.

Oświadczenie to Czcig. Prezesa Koła krakowskiego przyjęli Zgromadzeni hucznymi oklaskami.

W końcu podziękował Przewodniczący Referentowi za sprawozdanie i zawiesił posiedzenie na 10 minut.

Po przerwie objął przewodnictwo dyrektor Siedlecki; nastąpił odczyt prof. Stan. Schneidera: »*Utajona polemika Herodota (ks. VII. rozdz. 9 i 10) z Protagorasem*«, wydrukowany powyżej str. 13—19.

W dyskusyi nad tym odczytem, za który obecni podziękowali Prelegentowi oklaskami, nikt głosu nie zabrał.

Tym sposobem wyczerpany został ustanowiony program przedpołudniowego posiedzenia. Na wniosek Dr. Ćwiklińskiego przeniesiono jednak punkt 9 i 10 porządku dziennego także na przedpołudniowe posiedzenie. Nastąpił więc odczyt prof. Rzepińskiego: »*Rozbiór i ocena panegiryku »Venda« z dzieła Wojciecha Inesa S. J. p. t.: Lechias ducum, principum ac regum Poloniae etc. z r. 1655*«.

Nader skąpe wiadomości zachowały się do naszych czasów o biografii Inesa. Niesiecki, Brown, Janocki i Augustyn de Backer podają jednozgodnie tesame szczegóły, które dadzą się zamknąć mniejwięcej w tych słowach: Ines pochodził z Małejpolski, ur. 1620, wstąpił do Jezuitów 1637, a uzupełniwszy tam swoje wykształcenie przeważnie studyami pisarzów kościelnych i starożytnych klasyków, był w wielu miejscach profesorem. Umarł w Krakowie 5. lipca 1658.

Dodać tu jeszcze wypada, że rodzina hiszpańska Inesów przesiedliła się do Szkocyi, skąd znowu gałąź jedna przeniosła się za Stefana Batorego do Polski, a jeden z Inesów pełnił rolę intendanta wojskowego u tegoż krola. Szkocka gałąź rodziny Inesów wymarła w 1839 roku. Linia męska polskiej rodziny Inesów wygasła w r. 1893, ostatni potomek po mieczu Zbigniew, zmarł w majątku swym pod Stanisławowem.

Spuściznę literacką Wojciecha Inesa stanowią dzieła:

1) Horologium Marianum, Kalisz 1643, (1650 i 1663); 2) Umbra Solis Theologici, Poznań 1648; 3) Franciscus Xaverius, Poznań 1649; 4) Acroamatum epigrammaticorum latino-polonorum centuriae septem Warszawa 1652, (Kraków 1652 i 1665, Gdańsk 1665, Amsterdam 1679, Wrocław 1686, Kolonia 1733). Wydania amsterdamskie i wrocławskie nie posiadają wierszy polskich.

5) Lechias sive ducum, principum ac regum Poloniae ab usque Lecho deductorum Elogia historico-politica et panegyres lyricae, in quibus compendiosa totius historiae polonae epitome exhibetur nec non singularia christiano-politicae institutionis arcana politicis, ethicis et polemicis axiomatibus illustrantur. Authore P. Alberto Ines S. I. Dwa wydania wyszły w Krakowie 1655 r., trzecie w Frankfurcie nad Odrą 1680, czwarte w Poznaniu 1733.

6) Lyricorum centuria, Gdańsk 1655, (dwie edycye), Kolonia 1733.

W drugiej części odczytu podał Prelegent rozbiór i ocenę penegiryku Vendae z Lechiady Inesa. Najpierw więc opisał dokładnie pod względem formalnym dzieło Inesa Lechias ducum etc., następnie rozpatrywał tradycyę kronikarską i historyczną mitu o Wandzie, począwszy od kroniki Mierzwy (MPH, w. Bielowski, II. 169 n.). Różnice podania u Mistrza Wincentego i w kronice Boguchwała są nieznaczne, przy-

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

noszą już jednak kilka nowych szczegółów. Pierwszy Długosz opracował mit na szerszą skalę, a przedstawienie jego celuje plastyką i zabarwione jest dramatycznym pokrojem. Zwróciwszy się do późniejszych historyków, roztrząsał autor odczytu podania zawarte u Kromera, M. Bielskiego, Stanisława Sarnickiego, Joachima Bielskiego i dopiero potem przystąpił do szczegółowego rozbioru panegiryku Inesa, omówił elogia, poprzedzające sam panegiryk, podał jego szczegółową dyspozycyę i ocenił wartość literacką. Pod względem formalnym należy Inesowi przyznać pewną wprawę, może nawet względną łatwość w pisaniu łacińskich wierszy, co było naturalnym wynikiem ciągłej w owych czasach pracy w tym kierunku, a nawet celem szkolnej nauki.

Bardzo szczegółowy rozbiór zwrotki alcejskiej Inesa i zestawienie jej ze strofą alcejską Horacego zajęło znaczną część odczytu. Jak widzimy z elogiów i panegiryku o Wandzie, Ines mógł czerpać z obfitej skarbnicy podań o bohaterskiej dziewicy. Atoli nietylko w dziedzinie prozy znalazł Ines obfite źródło do swego tematu, miał on poprzedników i na polu poezyi i to niepoślednich. Celem uwydatnienia twórczości poetyckiej Inesa, zestawił wreszcie Prelegent miejsca z panegiryku Inesa z poetyckiemi opracowaniami tegosamego tematu przez Jana z Wiślicy i Jana Kochanowskiego.

Na tem ostatniem porównaniu wychodzi Ines nie najlepiej. Reasumując wszystkie szczegóły dochodzi się do przekonania, że Ines niewątpliwie posiadał wenę poetycką i niemałą wprawę, brakło mu jednak poczucia prawdziwie poetyckiego. Dlatego nie wzniósł się ponad zwykły poziom swego otoczenia, poziom uprzedzeń i teoryi, panujących w wieku skażonego smaku w dziedzinie estetyki i poezyi.

Gdy Prelegent skończył swój wykład, podziękowano mu oklaskami. Do dyskusyi nad odczytem nikt się nie zgłosił.

W rozszerzonej formie i z całym aparatem naukowym wydał Prelegent rzecz swą o W. Inesie w programie gimnazyum wadowickiego za r. 1894/95.

Po odczycie prof. Rzepińskiego, uczynił Dr. Łuczakowski imieniem Komisyi kontrolującej wniosek, by Zgromadzenie udzieliło absolutoryum ustępującemu Wydziałowi, przyjęło do wiadomości sprawozdanie skarbnika Towarzystwa, prof. Franciszka Hoszowskiego, i wyraziło temuż Skarbnikowi uznanie za wzorowe prowadzenie rachunków.

Wnioski te przyjęto jednogłośnie i Skarbnikowi podziękowano oklaskami za gorliwą pracę.

Na tem zakończono posiedzenie przedpołudniowe.

Posiedzenie popołudniowe zagaił Prezes Towarzystwa Dr. Ćwikliński o god. 3½ po południu.

Najpierw zarządził Prezes wybór Wydziału Towarzystwa na rok 1895/96. i powołał na skrutatorów pp. prof. Dr. Sternbacha i prof. Rzepińskiego, którzy bezzwłocznie zajęli się zbieraniem głosów. Tymczasem nastąpił odczyt Dr. Witkowskiego: »*O muzyce greckiej*«.

Odczyt ten, który Prelegent urozmaicał demonstracyami na tablicy, nagrodzono rzęsistymi oklaskami, poczem chór uczniów gimn. św. Anny pod przewodnictwem dyr. Dietza odśpiewał część hymnu na cześć Apollina, odszukanego niedawno w Delfach. W imieniu Zgromadzonych podziękował Prezes Prelegentowi, dyr. Dietzowi i młodzieży gimnazyalnej.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Odczyt Dr. Witkowskiego wyjdzie niebawem w druku w jednym z zeszytów *Przeglądu Polskiego*.

Następnie zabrał głos prof. Dr. Sternbach i to najpierw co do wyboru prezesa Towarzystwa: na jego wniosek wybrano przez aklamacyę prezesem ponownie prof. Dr. Ćwiklińskiego, który za ofiarowaną godność w kilku słowach podziękował; poczem Dr. Sternbach ogłosił wynik wyboru innych Członków, powołanych do Wydziału wszystkimi lub znaczną większością głosów. Nazwiska tychże Członków są: Prof. Dr. Bronisław Kruczkiewicz, wiceprezes, profesorowie: Franciszek Hoszowski, Dr. Michał Jezienicki, Stanisław Schneider, Hilary Ogonowski, Gustaw Lettner, Edward Fiderer i Jan Jędrzejowski — członkowie Wydziału.

Po przerwie 15 minutowej nastąpił referat prof. Bednarskiego p. t.: »*Nauka archeologii w gimnazyach*«.

Uzasadniwszy potrzebę archeologii w gimnazyach i podawszy historyczny przebieg tej kwestyi za granicą i w Austryi, mówił referent o środkach pomocniczych, o zakresie i sposobie traktowania tego przedmiotu w gimnazyach i podał wreszcie następujące wnioski:

Zważywszy, że archeologia nietylko sama przez się jest bardzo ważną umiejętnością, ale nadto, jako środek poglądowy, może oddać znakomite usługi filologii klasycznej i historyi i przyczynić się do harmonijnego wykształcenia młodzieży, Towarzystwo filologiczne powinno na właściwej drodze postarać się o to:

1) aby archeologię traktowano tymczasowo przygodnie na wszystkich stopniach nauki gimnazyalnej począwszy od klasy drugiej;

2) aby na zakupienie środków pomocniczych każdy zakład przeznaczał co roku znaczniejszą kwotę pieniężną;

3) aby każdy zakład miał osobny gabinet archeologiczny, którym będzie zawiadował filolog lub historyk;

4) aby co roku w Krakowie i we Lwowie odbył się cykl wykładów z archeologii dla nauczycieli gimnazyalnych w czasie do tego stósownym;

5) aby archeologia była przedmiotem obowiązkowym dla kandydatów stanu nauczycielskiego:

6) aby archeologię zaliczono do realiów, objętych egzaminem z filologii klasycznej i historyi;

7) aby na przyszłość więcej uwzględniano wiadomości archeologiczne przy układaniu wypisów polskich i niemieckich.

Prezes, Dr. Ćwikliński dziękuje Prelegentowi za obszerny i sumienny wykład, dotyczący przedmiotu bardzo ważnego i zagadnień jeszcze nierozwiązanych. Pytania, co ma być brane w gimnazyum z archeologii, kto ma jej uczyć i jak: czy jako osobny przedmiot — czego jednak wśród Zgromadzonych nikt zapewne życzyć sobie nie będzie — czy przygodnie, w jakich natenczas godzinach i w jakim związku, jak ma wyglądać zbiór archeologiczny, co do niego ma należeć — to wszystko są pytania sporne, należycie niewyjaśnione. Wobec spóźnionej pory Zgromadzenie nie zdoła przeprowadzić dyskusyi nad poruszonymi szczegółami. Co się tyczy 4 pierwszych punktów wniosku Szan. Referenta, przypuszczać można, że łatwo doszlibyśmy do zgody, natomiast trudniejsza byłaby sprawa z trzema dalszymi, o których niepodobna orzekać bez poprzednich gruntownych rozważań. Wreszcie wyraża Przewodniczący życzenie, aby prof. Bednarski zechciał odczyt swój drukiem ogłosić. Tym sposobem umożliwi dyskusyę na jednem z późniejszych zebrań.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Prof. Tyrała wnosi, by odczyt wydrukować w przyszłym zeszycie czasopisma *Eos*.

Referent oświadcza, że życzeniu temu narazie nie może zadość uczynić, gdyż referat jego jest tylko naszkicowany.

Zast. naucz. Krajnik wnosi przyjęcie pierwszych 3 i ostatniego punktu wniosku Referenta.

W głosowaniu przyjęło Zgromadzenie punkty 1—4, t. j. oświadczyło, że godzi się z dezyderatami, wyrażonymi sub 1—4, uchyliło zaś dyskusyę i głosowanie nad dalszymi punktami z powodów, przez Przewodniczącego wymienionych.

Tym sposobem został wyczerpany w zupełności porządek dzienny. Z samoistnym wnioskiem, dotyczącym spraw Towarzystwa, nikt ze Zgromadzonych nie wystąpił.

Zabrał tedy głos Prezes Towarzystwa, aby dopełnić zamknięcia Zjazdu. W przemówieniu swem podziękował wszystkim, którzy wzięli udział w Zgromadzeniu, w szczególności zaś Prelegentom za pouczające odczyty i Kolegom krakowskim za to, że tak chętnie przyjęli myśl urządzenia zjazdu i tak szczerze współdziałali nad jej urzeczywistnieniem. Życzeniem pomyślnej dalszej pracy w wytkniętym kierunku zakończył Prezes swoje przemówienie.

Imieniem Zgromadzonych podziękował prof. Winkowski Prezesowi Dr. Ćwiklińskiemu za zainaugurowanie i urządzenie zjazdu oraz za przewodnictwo w obradach, następnie zaś przemówił prof. Dr. Miodoński mniejwięcej temi słowy:

Dzisiejsze odczyty nauczyły nas wiele i wiemy, że echo tych słów, które tu padły, wyjdzie poza te mury, ożywiając w nas miłość i poświęcenie dla pracy i społeczeństwa. Nie możemy powiedzieć, żeby stosunki, wśród których żyjemy, budziły i podtrzymywały w nas te uczucia, przeciwnie — przywaleni rozmaitymi ciężarami, z rozmaitych powodów zmrożeni, potrzebujemy jakiegoś ogniska, u którego moglibyśmy się ogrzać i nabrać otuchy do pracy. Tem ogniskiem jest nasze Towarzystwo i dzisiejsze zebranie i z tego tytułu chciałem koniecznie wyrazić serdeczną podziękę wszystkim tym, którzy z poza Krakowa przybyli, ażeby podnieść i utrwalić w nas nadzieję lepszej przyszłości. Ponieważ, ściśle biorąc, jesteśmy tutaj członkami dwóch Towarzystw, ponieważ wiemy, jak dzięki naszym Prezesom pracowaliśmy, zagrzewaliśmy się nawzajem i podnosili, dlatego składamy serdeczne podziękowanie obu Prezesom za zachętę i dźwiganie nas.

Z drugiej strony ważną jest sprawa naszego organu, naszego czasopisma, które ma być schroniskiem dla prac naszych. Nazywa się ono »Jutrzenka«; — daj Boże, ażeby ta jutrzenka, przez nas zasilana, naszą pracą utrwalona świeciła daleko i szeroko, daj Boże, ażeby to czasopismo, przez obcych chwalone i uznane za wystarczające, miało zapewniony byt i nie upadło! A nie upadnie, jeżeli wszyscy pospieszymy z pomocą. Wiemy, z jakiemi trudnościami walczyć musi Redaktor, wiemy, że za wszystkich musi myśleć, co ma wnieść do przyszłego zeszytu. Przeto dzięki składamy Redaktorowi, prof. Dr. Ćwiklińskiemu za jego trudy, za jego pracę dla czasopisma i sprawy narodowej; bo każda rzetelna praca jest zarazem jednym dowodem więcej naszego istnienia, jest świadectwem, że nie pogrążyliśmy się w bezczynności, że działamy i nawzajem się wspieramy. Wynieśmy więc stąd przekonanie, że należy nadal pracować, że będziemy pracowali, a Redaktora naszego czasopisma niech mi wolno będzie imieniem całego Towarzystwa zapewnić, że będziemy zawsze ochoczo i szczerze wspierali jego szlachetne usiłowania. (Powszechne oklaski).

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF CHICAGO

Dr. Ćwikliński podziękował obydwom Mowcom, zaznaczając, że życzliwe uznanie skromnej jego pracy będzie dla niego zachętą do dalszych gorliwych starań około rozwoju Towarzystwa i czasopisma.

Po ukończeniu Zjazdu udało się przeszło 20 Członków Tow., przybyłych na zjazd z poza Krakowa, do archeologicznego muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego. Tam przez półtory godziny dyr. tegoż muzeum prof. Maryan Sokołowski objaśniał zebranym zbiory, osobliwie piękne odlewy arcydzieł starożytnej plastyki, będące własnością i ozdobą muzeum. Zgromadzeni podziękowali Czcigodnemu Profesorowi za uprzejmość i zajmujące wywody, a Wydział poczuwa się do miłego obowiązku, wynurzenia Dr. Sokołowskiemu na tem miejscu i ze swej strony gorącej podzięki.

Digitized by Google

Original from
UNIVERSITY OF CHICAGO